

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(Ειδίκευση: ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)**

**Η φιλοσοφία της ζωής
μέσα από το βίωμα των χαρακτήρων του μυθιστορήματος
Ασθενείς και Οδοιπόροι του Γεωργίου Θεοτοκά:
Η περίπτωση του Μαρίνου Βελή**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
του
Δασκαλοθανάση Δημητρίου
Α.Μ. 1013202104006**

**ΕΠΟΠΤΡΙΑ
Κα. Γρηγοροπούλου Μαρίνα, Μ. Επίκουρη Καθηγήτρια Παν. Πελοποννήσου**

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2023

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(Ειδίκευση: ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)**

**Η φιλοσοφία της ζωής
μέσα από το βίωμα των χαρακτήρων του μυθιστορήματος
Ασθενείς και Οδοιπόροι του Γεωργίου Θεοτοκά:
Η περίπτωση του Μαρίνου Βελή**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
του
Δασκαλοθανάση Δημητρίου
Α.Μ. 1013202104006**

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

**Κα. Γρηγοροπούλου Μαρίνα, Μ. Επίκουρη Καθηγήτρια Παν. Πελοποννήσου (επόπτρια)
Κα. Καραβία Παναγιώτα, Μ. Επίκουρη Καθηγήτρια Παν. Πελοποννήσου (μέλος)
Κα. Φραγκάκη Γεωργία, Επίκουρη Καθηγήτρια Παν. Πελοποννήσου (μέλος)**

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2023

Ευχαριστίες

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχαία και Νέα Ελληνική Φιλολογία», με Ειδίκευση στη «Νέα Ελληνική Γλώσσα και Φιλολογία» της Σχολής Ανθρωπιστικών και Πολιτισμικών Σπουδών του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σ' εκείνους που συνέβαλαν στην ολοκλήρωση όχι μόνο της διπλωματικής αυτής εργασίας, αλλά και του κύκλου των μεταπτυχιακών μου σπουδών εν γένει. Ευχαριστώ, λοιπόν, τους καθηγητές και τις καθηγήτριες του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών για τα εξαιρετικά γνωστικά αντικείμενα που δίδαξαν. Ιδιαίτερα οφείλω να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα τη διπλωματική μου εργασία, Μ. Επίκουρη καθηγήτρια κα Γρηγοροπούλου Μαρίνα, της οποίας η αρωγή υπήρξε καθοριστική. Οι παρατηρήσεις της σε όλα τα στάδια εκπόνησης της εργασίας ήταν εξαιρετικά εύστοχες και εποικοδομητικές. Επίσης, ευχαριστώ τα μέλη της Τριμελούς επιτροπής, κυρίες Καραβία Παναγιώτα και Φραγκάκη Γεωργία. Ένα μεγάλο ευχαριστώ στον φίλο μου, υπαρξιστή ψυχολόγο, Λεωνίδα Κυβέλο, για την οξυδερκή κριτική του θεώρηση. Το μεγαλύτερο όμως ευχαριστώ, που και πάλι δεν είναι αρκετό για να εκφράσει την ευγνωμοσύνη μου, ανήκει στη σύζυγό μου και στην κόρη μου. Οι πολύωρες συζητήσεις μας σχετικά με θέματα φιλοσοφικά, ψυχολογικά, κοινωνικά και πολιτικά που άπτονταν της εργασίας, υπήρξαν φάρος στα σκοτάδια της αναζήτησής μου. Τις ευχαριστώ για την υπομονή τους και γιατί πέρα και πάνω απ' όλα φωτίζουν τη ζωή μου.

Στη Μαρία και στην Ευαγγελία-Βενετία

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή.....	6
Μέρος Α΄	8
Βιογραφικά.....	8
Μέρος Β΄	17
Η Φιλοσοφία της ζωής.....	17
1. Βίλχελμ Ντίλταϋ.....	18
2. Ανρί Μπερξόν.....	20
3. Ιωάννης Συκουτρής.....	22
1. Θρησκευτική αντίληψη της ζωής.....	26
2. Μηδενιστική αντίληψη της ζωής.....	26
3. Ευδαιμονιστική αντίληψη της ζωής.....	27
4. Ανθρωπιστική αντίληψη της ζωής.....	27
5. Αντίληψη του αντικειμενικού έργου.....	29
6. Ηρωική αντίληψη της ζωής.....	30
Μέρος Γ΄	36
Ασθενείς και Οδοιπόροι.....	36
Χαρακτήρες.....	42
1. Αυγουστής Φρίξος.....	46
2. Βαρδέκης.....	48
3. Γαλάτη Θεανώ.....	50
4. Δράκος Θρασύβουλος.....	53
5. Δράκου Μαριέτα.....	54
6. Κωστακαρέας Κυριάκος.....	56
7. Μαλέας.....	58
Μέρος Δ΄	61
Ο Θεοτοκάς και ο Μαρίνος Βελής.....	61
Μέρος Ε΄	78
Ο Θεοτοκάς και ο μοναχός Τιμόθεος.....	78
Συμπεράσματα.....	88
Βιβλιογραφία.....	92
Περίληψη.....	103
Abstract.....	104

Εισαγωγή

Πριν από αρκετό καιρό, διαβάζοντας το μυθιστόρημα *Ασθενείς και Οδοιπόροι* του Γιώργου Θεοτοκά, επικεντρώθηκα σε μια ερώτηση, όχι γιατί τη διάβαζα για πρώτη φορά, αλλά γιατί η απάντησή της ήταν, είναι και θα είναι αντικείμενο βαθιάς ανάλυσης. Την αγωνιώδη αυτή ερώτηση έθεσε η Θεανώ Γαλάτη στον Μαρίνο Βελή: «Πού βρίσκεται η αλήθεια Μαρίνο;»¹, δείχνοντας έτσι τη βαθιά απόγνωσή της αλλά και την ταυτόχρονη αναζήτηση ενός σταθερού σημείου αναφοράς για να μπορέσει να στηριχθεί στα οδυνηρά χρόνια της Κατοχής. Δεν θα μπορούσαμε να μην αναλογιστούμε πόσο βαθιά στο παρελθόν του ανθρώπου χάνεται η αναζήτηση της έννοιας της αλήθειας. Το μυαλό ανατρέχει ακόμα και στο Ευαγγέλιο του Ιωάννη, όπου ο Πιλάτος αναρωτιέται κατά την ανάκριση του Χριστού² «Τί ἐστὶν ἀλήθεια;»³, αγνοώντας βέβαια ότι ο Ιησούς είχε ήδη δώσει την απάντησή⁴. Η ερώτηση της Γαλάτη προς τον Βελή ήταν η αφορμή να αναδυθούν κι άλλα καίρια ερωτήματα που αφορούσαν στον ίδιο τον συγγραφέα, στους μυθιστορηματικούς χαρακτήρες αλλά και στην εποχή που διαδραματίζεται το μυθιστόρημα. Τέτοια ερωτήματα ήταν τα εξής: πώς αντιλαμβάνεται κάποιος άνθρωπος την πραγματικότητα της εποχής του; Πώς βιώνει τα γεγονότα ενός καταστροφικού πολέμου; Τι απαντήσεις δίνει και πώς αντιστέκεται στην καταρράκωση των ηθικών αξιών λόγω ενός πολέμου; Το μυθιστόρημα, διαπνεόμενο από μια βαθιά αίσθηση μοναξιάς, οδηγεί σε μια ελπιδοφόρα προοπτική: ο κόσμος θα λυτρωθεί μόνο μέσα από την αγάπη, έτσι όπως την κατανοεί και προτείνει ο μοναχός Τιμόθεος.

Πρέπει να τονιστεί ότι τόσο για τη διερεύνηση όσο και για την προσπάθεια ανάλυσης και απάντησης των ερωτημάτων που ανέκυψαν κατά τη διάρκεια της εργασίας, η φιλοσοφία κρίθηκε ως το προσφορότερο μεθοδολογικό εργαλείο.

Από άποψη δομής, στο Α΄ Μέρος της εργασίας παρουσιάζονται τα βιογραφικά στοιχεία του Γεωργίου Θεοτοκά, καθώς και τα βασικά γεγονότα που πιστεύουμε ότι υπήρξαν καθοριστικά στη ζωή του.

Στο Β΄ Μέρος προσεγγίζεται η έννοια της φιλοσοφίας της ζωής. Επίσης, παρατίθενται αδρά οι βασικές απόψεις των Ντίλταϊ και Μπερξόν. Αναλυτικότερα, παρουσιάζονται οι ιδέες του

1 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, Αθήνα, Εστία, τόμος 2^{ος}, 12η έκδοση, Νοέμβριος 2016, σ. 256.

2 Λάκκα Α., «*Η αλήθεια είναι πράξη*»; *Η φιγούρα του Πόντιου Πιλάτου στο έργο του Γιώργου Θεοτοκά και του Μιχαήλ Μπουλγκάκοφ*, <https://tinyurl.com/5fd894bn> σ. 90.

3 Βλ. Μέγας Συναξαριστής, *Κατά Ιωάννη Η΄*, <https://tinyurl.com/529x8krz>

4 Κατά Ιωάννη ΙΔ΄, 6, [...] ἐγὼ εἰμὶ ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ [...], Βλ. Μέγας Συναξαριστής, *Κατά Ιωάννην ΙΔ΄*, <https://www.synaxarion.gr/gr/cpgid/fdb298b18d9041d5a42823bccb77d450/cmspage.aspx> αλλά και Κατά Ιωάννη Η΄, 12 [...] ἐγὼ εἰμὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ’ ἔξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς. Βλ. Μέγας Συναξαριστής, *Κατά Ιωάννην ΙΗ΄*, <https://tinyurl.com/2s7r48ck>

Συκουτρή, διότι πιστεύουμε ότι στοιχεία της φιλοσοφίας ζωής που πρεσβεύει, αλλά και στοιχεία των τύπων αντίληψης της ζωής, ανιχνεύονται στους ήρωες του μυθιστορήματος.

Στο Γ΄ Μέρος αναλύονται βασικά στοιχεία που θεωρούμε ότι επέδρασαν στον συγγραφέα στην συγγραφή του μυθιστορήματος. Επίσης, θίγονται βασικές έννοιες όπως η έννοια του «ταξιδιού», της «μοίρας» και του «χώρου». Στη συνέχεια, σκιαγραφούνται οι βασικοί χαρακτήρες του μυθιστορήματος. Πριν από την παρουσίασή τους καταβλήθηκε προσπάθεια να καταδειχθεί η σημασία της έννοιας του πολέμου σε σχέση με το μυθιστόρημα.

Στο Δ΄ Μέρος καταγράφεται η ήδη διατυπωμένη από τον ίδιο τον Θεοτοκά σχέση ανάμεσα σ' αυτόν και στον Μαρίνο Βελή. Διατυπώνονται οι βασικές παράλληλες ιδέες τους σε μια προσπάθεια να παρουσιαστούν και οι βασικές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες της εποχής. Κεντρική ιδέα είναι να δειχθεί ότι από την προσήλωση του Θεοτοκά στον ατομικισμό βαίνουμε στην στροφή προς τη συλλογικότητα, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι δύσκολες συνθήκες του πολέμου, όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο.

Στο Ε΄ Μέρος καταγράφεται η στροφή πλέον του Θεοτοκά προς την Ορθοδοξία και η παρουσίαση του παράλληλου μυθιστορηματικού ήρωά του, του μοναχού Τιμόθεου. Αναλύεται η έννοια της αγάπης με επίκεντρο τη φράση «ὁ Θεός ἀγάπη ἐστίν», ενώ τελικά παρουσιάζεται η προτροπή του μοναχού Τιμόθεου για τη σωτηρία της ανθρωπότητας, η οποία συνίσταται στην προσπάθεια εξεύρεσης της πηγής της αγάπης.

Μέρος Α΄

Βιογραφικά

Ο Γιώργος Θεοτοκάς γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, στις 14 Αυγούστου του 1905. Ήταν γιος του δικηγόρου Μιχαήλ Θεοτοκά⁵ και της Ανδρονίκης, το γένος Νομικού⁶. Η οικογένεια Θεοτοκά αναφέρεται στους κώδικες του χωριού Πυργί της Χίου από τον 17ο αιώνα⁷. Ο παππούς του συγγραφέα, Γεώργιος Μ. Θεοτοκάς, εκτός από το παρωνύμιο «Μπιλαρικής» είχε και την προσφώνηση «Ησυχίας», επειδή στις συγκεντρώσεις φώναζε «ησυχία», καθώς ήταν θιασώτης της ευταξίας⁸. Αυτός είναι και ο γερο-Μπιλαρικής, ο παππούς του «Λεωνή». Αξίζει να αναφέρουμε και τον θείο τού συγγραφέα, Γερμανό Θεοτοκά, ο οποίος έδειχνε βαθιά στοργή για την ιδιαίτερη πατρίδα του, το Πυργί, για τους συμπολίτες του και τους συγγενείς του⁹. Στην Κωνσταντινούπολη τέλειωσε ο Γεώργιος Θεοτοκάς το Ελληνογαλλικό Λύκειο. Το 1922, όταν έγινε η Μικρασιατική Καταστροφή, ήρθε στην Αθήνα¹⁰ όπου εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του και γράφτηκε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους. Ήταν φοιτητής με απεριόριστα πνευματικά ενδιαφέροντα. Ο Άγγελος Τερζάκης περιγράφοντάς τον, όταν τον είχε πρωτοδεί στη

5 Ο Θεοτοκάς Μ. (1872-1951) ήταν άνθρωπος με ακεραιότητα, ήθος, πνεύμα φωτεινό και οξύ, με περηφάνια και νηφάλια λογική. Βλ. Θέμελης, Γ., «Γνωριμία με τον Θεοτοκά», *Νέα Εστία*, τόμος 94ος, Αθήνα 1 Δεκεμβρίου 1973, σ. 1616. Υπήρξε νομικός σύμβουλος στη Συνθήκη της Λωζάννης, με προσωπική παρέμβαση του Βενιζέλου Ε., ο οποίος ζήτησε να περιληφθεί στη σύνθεση της Ελληνικής Αντιπροσωπείας στην ομώνυμη Συνδιάσκεψη. Συντάκτης του αποφασιστικής σημασίας Σχεδίου Ανταλλαγής των πληθυσμών Ελλάδας και Τουρκίας, αλλά και αξιολογώτατων μελετών σχετικών με τα δυσεπίλυτα προβλήματα των προσφύγων της Μ. Ασίας, της Ανατολικής Θράκης και του Πόντου, ιδίως την περίοδο 1923-1930. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα δύσκολα χρόνια της Κατοχής 1941-1944, φρόντισε για τον επισιτισμό των κατοίκων της Χίου, του τόπου καταγωγής του. Ο Θεοτοκάς Μ. άφησε «μνήμη ανδρός ακεραίου, με ήθος ανεπίληπτον, με προσωπικότητα σεβαστήν, με σκέψιν φωτεινήν και οξείαν και με συναισθήματα φλογερού πατριώτου», όπως έγραψε ο Αμαντος Κ. Βλ. Ξύδης, Θ., «Βιογραφικά και Ιστορικά», *Νέα Εστία*, ό.π., σ. 1561.

6 Η Νομικού Α. γεννήθηκε το 1882 και καταγόταν κι αυτή από τη Χίο και συγκεκριμένα από τα Νένητα. Κόρη του βιομήχανου Νομικού Γ. Εξάδελφος του πατέρα της ο Νομικός Ν., ο οποίος το 1867 έλαβε μέρος ως εθελοντής στον αγώνα του Κρητικού λαού για την ανεξαρτησία του, προήχθη σε εκατόνταρχο το 1868 και το 1878 έλαβε μέρος στους αγώνες για την απελευθέρωση της Ηπείρου. Αδελφός της ο Νομικός Ο., ο οποίος με το ψευδώνυμο Κρίσνας υπόγραψε ένα μυθιστόρημα με τον τίτλο «Διπλά αισθήματα», στον «*Νομά*» της 19ης Φεβρουαρίου 1906. Επίσης σώθηκαν σε χειρόγραφα και δύο πεζά με τους τίτλους: «*Ιντιάνικια νύχτα*» και «*Η Λαξμή*». Παντρεύτηκε με τον Θεοτοκά Μ. το 1904. Εκτός από τον Θεοτοκά Γ., απέκτησαν και μία κόρη, την Μαρία-Ελένη, που παντρεύτηκε το 1944 τον Καθηγητή Χειρουργικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών ΑλιβιζάτοΚ. Έζησαν μια ζωή αφοσίωσης σχεδόν πενήντα χρόνων. Βλ. Το ίδιο.

7 Ξύδης, Θ., ό.π., σ. 1559.

8 Το ίδιο.

9 Ο Θεοτοκάς Γ. μαθήτευσε στη Μεγάλη Σχολή του Γένους στην Κων/πολη περίπου στο 1870. Φοίτησε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης και στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Στη Νέα Μονή της Χίου εκάρη μοναχός. Δίδαξε και στο Παρθεναγωγείο του Πέραν όπου αξίζει να αναφερθεί ότι μεταξύ των μαθητριών του ήταν και η Νομικού Α., η μητέρα του Θεοτοκά Γ. Το 1899 χειροτονήθηκε Μητροπολίτης Αίνου. Στην περιφέρεια αυτή της Θράκης ίδρυσε πολλά ελληνικά σχολεία, ανήγειρε πολλούς ναούς και για μια πενταετία σημείωσε αξιοσημείωτη εθνική δράση. Το 1904 μετατέθηκε στη Μητρόπολη Λέρου και Καλύμνου, όπου την υπηρέτησε πιστά μέχρι το 1918 που εκοιμήθη. Διακρινόταν για την πραότητα, την ευγένεια και την πραότητά του, στοιχεία άλλωστε που χαρακτήριζαν όλους τους Θεοτοκάδες. Το Πυργί, ο τόπος καταγωγής του, ως ένδειξη ευγνωμοσύνης στο πρόσωπό του και στην προσφορά του, αφού βοήθησε στην ίδρυση Παρθεναγωγείου το οποίο και συντηρούσε με δικά του έξοδα, τού έστισε προτομή. Τα αποκαλυπτήρια της προτομής του Ιεράρχη Θεοτοκά Γ., έκανε στις 15 Αυγούστου του 1939 ο ανιψιός του Θεοτοκάς Γ. Βλ. Ξύδης, Θ., ό.π., σσ. 1559-1560.

10 Ξύδης, Θ., ό.π., σ. 1562.

Νομική Σχολή το 1923 λέει: «Ο Θεοτοκάς, ταχτικότατος, σοβαρός, επιμελέστατος, στα πρώτα-πρώτα θρανία, τύπος και υπογραμμός σπουδαστή.» Αναφέρει επίσης πως «ο Θεοτοκάς είχε πολιτικά ενδιαφέροντα» και ότι «Αυτός έβαζε τη γνώση, την καθαρή σκέψη, τη σωστή κρίση τη θεωρητική τοποθέτηση»¹¹. Θερμός δημοτικιστής, υποδέχθηκε τον Ψυχάρη στη Χίο το 1925¹². Αυτή τη χρονιά ο Γεώργιος Θεοτοκάς εκλέχθηκε Γενικός Γραμματέας του Διοικητικού Συμβουλίου της Φοιτητικής Συντροφιάς¹³. Μετά την αποφοίτησή του από το Πανεπιστήμιο, ταξίδεψε για τρία χρόνια στο Παρίσι και το Λονδίνο, «τριγυρίζοντας σε ξένα Πανεπιστήμια για μεταπτυχιακές, καθώς λέγαμε, ‘ελεύθερες σπουδές’»¹⁴. Το 1927 και 1928 παρακολουθεί στο Παρίσι νομικά. Τον ενδιαφέρει η ξένη λογοτεχνία. Μελετά αρχαία και νεότερη φιλοσοφία, γοητεύεται από το θέατρο. Από το φθινόπωρο του 1928 έως το τέλος του 1929 βρίσκεται στη Αγγλία, όπου μελετά το δίκαιο, την ιστορία και τον πολιτισμό της χώρας. Τον Ιούλιο του 1929 έγραψε και το πρώτο του βιβλίο, το *Ελεύθερο Πνεύμα*¹⁵. Ο ίδιος μας ενημερώνει: «Σπουδάζω στην Ευρώπη σημαίνει προ παντός γίνομαι Ευρωπαίος»¹⁶. Ο Θεοτοκάς οραματίστηκε την αναγέννηση του ελλαδικού κόσμου και πάνω απ’ όλα της πνευματικής ζωής. Με αυτό το όραμα και με το ψευδώνυμο Ορέστης Διγενής έγραψε το *Ελεύθερο πνεύμα*. Η ανανέωση που οραματίστηκε, βασιζόταν στον Ελληνισμό, την Ορθοδοξία, τις λαϊκές μορφές πολιτισμού, όπως είναι τα δημοτικά τραγούδια και οι παραδόσεις. Άσκησε δριμύτατη κριτική, ιδιαίτερα απέναντι στον Κ. Καβάφη. Βέβαια μετά από πολλά χρόνια, με μεγάλη ειλικρίνεια έγραψε τα εξής:

Όταν είμουν πολύ νέος, ποτισμένος από την κλασική πια σήμερα ποίηση της εφτανησιακής και της νέας αθηναϊκής σχολής, αντίκρυσσα τα ποιήματα του Καβάφη, όπως οι περισσότεροι συνομήλικοί μου, με αρκετή απορία... Πολλοί σταμάτησαν σ’ αυτήν την πρώτη κατάπληξη... Άλλοι έπαιζαν μαζί της και γέλασαν. Έπαιζα κι εγώ, αλλά μια μέρα η απορία μου αποκρυσταλλώθηκε σε μια δυνατή εχθρική διάθεση... Τα αίτιά της δεν ήταν ηθικά ούτε αισθητικά. Είταν ακόμα βαθύτερα. Είμουν, όπως είπα, πολύ νέος και νέος σε

11 Τερζάκης, Α., «Νοσταλγική Αναδρομή», *Νέα Εστία*, ό.π., σ. 1550

12 Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Ψυχάρης, στο ταξίδι του στο νησί στα 1886, συνοδεύτηκε από τον Γιαννίρη Μ., θείο του Θεοτοκά Γ. και φιλοξενήθηκε από την οικογένεια Γιαννίρη στο Πυργί. Από τον Γιαννίρη Μ. πήρε το όνομά του ο ήρωας του μυθιστορήματος «Τ’ όνειρο του Γιαννίρη». Ο Γιαννίρης Μ. σπούδασε ψυχίατρος και υπηρέτησε με προσήλωση ως Διευθυντής στο Δρομοκαΐτειο πολλά χρόνια. Βλ. Ξύδης, Θ., «Βιογραφικά και Ιστορικά», ό.π., σ. 1562. Στην τελευταία επίσκεψη του Δασκάλου, όπως αποκαλούσε ο Θεοτοκάς Γ. τον Ψυχάρη, στο νησί, το καλοκαίρι του 1925, ο εβδομήντα ενός ετών τότε άνδρας έδειξε προσωπική εμπιστοσύνη και μίλησε στον Θεοτοκά ακόμα και για το ζήτημα του ενταφιασμού του στο νησί των πατέρων του. Βλ. Θεοτοκάς, Γ., «Το τελευταίο ταξίδι», *Νέα Εστία*, έτος ΚΗ’, Τόμος 51ος, τεύχος 644, Αθήνα 1 Μαΐου 1954, σ. 608.

13 Η πρώτη «Φοιτητική Συντροφιά» ιδρύθηκε σε μια εποχή πολύ κρίσιμη για τον Δημοτικισμό. Παραμονές της Αναθεωρητικής Βουλής του 1910, που θα αποφάσιζε για το ζήτημα της γλώσσας. Βλ. Χάρης, Π., «Παλιοί και σημερινοί φοιτητικοί αγώνες», *Νέα Εστία*, έτος ΞΑ’, Τόμος 121ος, τεύχος 1436, Αθήνα 1 Μαΐου 1987, σ. 563.

14 Σαββίβης, Γ. Π., Γ. Θεοτοκάς & Γ. Σεφέρης, *Αλληλογραφία (1930-1966)*, Αθήνα, Ερμής, 1975, σ.11.

15 Ξύδης, Θ., ό.π., σ. 1563.

16 Το ίδιο.

μια εποχή γενικής ευρωπαϊκής και ελληνικής αισιοδοξίας, παρά τις καθημερινές περιπέτειες του ελληνικού Κράτους, σε μια εποχή αμέριμη και φουριόζικη, γεμάτη κέφι και ωραία όνειρα...Ήθελα να κάνουμε μεγάλα, πολύ μεγάλα πράγματα, να ζήσουμε όπως οι διαλεχτοί των θεών και να ξαναρχίσουμε, ύστερα από είκοσι πέντε αιώνες, το Ελληνικό Θαύμα. Ξεκινώντας με τέτοιες διαθέσεις, νόμισα ξαφνικά πως είδα τον Καβάφη να με σαρκάζει αμείλικτα, μέσα από τους θολούς ατμούς της κουρασμένης ευαισθησίας του και της πικρής σοφίας του...Τα αρνιότανε όλα από πριν. Δίδασκε το 'μεγάλο όχι', το 'σωστό', και διακωμωδούσε ηδονικά το δικό μας 'μεγάλο ναι'... Του ανταπέδωσα-ίσως ό,τι καλύτερο μπορούσα τότε να δώσω-το μίσος. Ας μου επιτραπεί, ωστόσο, να πω πως δε μετανιώ καθόλου που χτύπησα κι αρνήθηκα τον Καβάφη στο παρελθόν. Η πρώτη νιότη έχει πάντα δίκιο, ακόμα κι όταν αδικεί...Τώρα όμως, με το πέρασμα του καιρού, αλλάζει μοιραία η προοπτική μας των πραγμάτων, ενώ συνάμα ο Καβάφης αλλάζει φυσιολογία...Για να αισθανθούμε τη σημασία του, έπρεπε να κυλήσουν μερικά χρόνια, να αποκτήσουμε κι εμείς αυτό που μας έλειπε στα πρώτα βήματά μας και που είναι η πηγή κι η βαθύτερη ομορφιά του έργου του, να αποκτήσουμε μνήμη¹⁷.

Αξίζει εδώ να αναφερθεί το πως ο ίδιος ο συγγραφέας περιγράφει την αποδοχή του χειρόγραφου ακόμα *Ελεύθερου Πνεύματος*, από την Ιωάννα Σεφεριάδη, αδελφή του Γ. Σεφέρη και συμφοιτήτριας του Γ. Θεοτοκά. Την παρέα των συμφοιτητών συμπλήρωνε και ο Άγγελος, αδελφός της Ιωάννας. Γράφει λοιπόν ο συγγραφέας:

[...] Βρεθήκαμε και οι τρεις στο Λονδίνο και τους έβαλα να διαβάσουν το χειρόγραφο του πρώτου μου βιβλίου, που ήταν το Ελεύθερο Πνεύμα. Έδινα ιδιαίτερη σημασία στη γνώμη της Ιωάννας κι ήμουν ανυπόμονος να την ακούσω.

Η Ιωάννα είχε μιαν αρετή που χαρακτήριζε τις καλλιεργημένες Ελληνίδες της Τουρκίας και που έλειπε συνήθως από τις Αθηναίες: την ικανότητα του ενθουσιασμού. Έτσι ενθουσιάστηκε με το Ελεύθερο Πνεύμα σε σημείο που δεν το περίμενα. Είπε λόγια μεγάλα: ότι έβλεπε στο βιβλιαράκι μου το ξεκίνημα μιας γενεάς, την αυγή μιας νέας εποχής, δικής μας, που θα της δίναμε εμείς τον πνευματικό της χαρακτήρα. Μου έκανε πολλές λεπτές παρατηρήσεις για ειδικά θέματα και μου έδωσε, σ' ένα γράμμα, και μια συμβουλή: να μην είμαι «περιφρονητικός», όταν κρίνω τους άλλους, γιατί αυτό «στενεύει

17 Χάρης, Π., «Ο δοκιμογράφος-Ο διηγηματογράφος-Ο μυθιστοριογράφος-Ο ταξιδιώτης», *Νέα Εστία*, έτος ΜΖ', τόμος 94ος τεύχος 1114, Αθήνα 1 Δεκεμβρίου 1973, σ. 1572.

τη φύση μου». Ήθελε, για το καλό μου, η πολεμική μου στα πνευματικά ζητήματα να γινότανε με κατανόηση και καλοσύνη¹⁸.

Από το 1931 ο Γ. Θεοτοκάς άρχισε να ασκεί στην Αθήνα τη δικηγορία. Την ίδια περίοδο αρχίζει επίσης να εκδηλώνεται η συγγραφική δραστηριότητά του. Έγραψε διηγήματα, μυθιστορήματα, δοκίμια, ταξιδιωτικές εντυπώσεις, θεατρικά έργα¹⁹. Η παρουσία του στην πνευματική ζωή του τόπου αδιάλειπτη και πυκνή, επί τέσσερις περίπου δεκαετίες. Αδιάφευκτος μάρτυρας τα αριθμητικά στοιχεία που είναι πράγματι εντυπωσιακά: 35 αυτοτελή δημοσιεύματα και άλλα 850 σχεδόν σε εφημερίδες, περιοδικά και αλλού. Στη μακρόχρονη πορεία του Γ. Θεοτοκά δεν υπάρχουν χρονικά διαστήματα σιωπής ή αδράνειας²⁰.

Ενδεικτικά αναφέρουμε τις εκδόσεις σε χωριστά βιβλία:

Ελεύθερο Πνεύμα (1929), *Ώρες Αργίας* (1931), *Εμπρός στο Κοινωνικό Πρόβλημα* (1932), *Αργώ* (1936), *Ευριπίδης Πεντοζάλης* (1937), *Το Δαιμόνιο* (1938), *Ημερολόγιο της Αργώς και του Δαιμονίου* (1939), *Λεωνής* (1940), *Ποιήματα του Μεσοπολέμου* (1944), *Στο κατώφλι των Νέων Καιρών* (1945), *Ιερά Οδός* (1950), *Δοκίμιο για την Αμερική* (1954), *Προβλήματα του καιρού μας* (1956), *Ταξίδι στη Μέση Ανατολή και στο Άγιο Όρος* (1961), *Πνευματική Πορεία* (1961), *Ασθενείς και Οδοιπόροι* (1964), *Θεατρικά Έργα Α' - Νεοελληνικό Λαϊκό Θέατρο* (1965), *Θεατρικά έργα Β' - Έργα διάφορα* (1966), *Η Εθνική κρίση* (1966), *Οι Καμπάνες* (1970), *Ταξίδια (Περσία, Ρουμανία, Σοβιετική Ένωση, Βουλγαρία)* (1971)²¹.

Τα κείμενά του, εκτός από το φιλελεύθερο πνεύμα, διαπνέονταν και από το υπέροχο ήθος του. Ένας φίλος του έκανε τον εξής χαρακτηρισμό: «Εάν ο Παπαδιαμάντης ονομάστηκε ο 'άγιος' των νεοελληνικών γραμμάτων, ο Γ. Θεοτοκάς μπορεί να θεωρηθεί ο 'ευπρεπής' – ένας από τους απόλυτα ευπρεπείς – των νεοελληνικών γραμμάτων»²². Το 1939 του απονεμήθηκε το Βραβείο πεζογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών για το μυθιστόρημα *Το δαιμόνιο* αλλά και το κρατικό Βραβείο δοκιμίου το 1957 για το έργο του *Τα προβλήματα του καιρού μας*²³. Επίσης, το 1965 τιμήθηκε με το Κρατικό Λογοτεχνικό Βραβείο και συγκεκριμένα με το Α' Βραβείο Μυθιστορήματος, για το μυθιστόρημα *Ασθενείς και Οδοιπόροι*²⁴.

Το 1940 προσέρχεται εθελοντής στο στρατό²⁵. Ήταν 28 Νοεμβρίου 1940 και έγραφε:

18 Σαββίβης, Γ. Π., Γ. Θεοτοκάς & Γ. Σεφέρης, *Αλληλογραφία (1930-1966)*, ό.π., σ.11.

19 Ξύδης, Θ., ό.π., σ. 1563.

20 Καραόγλου, Χ. Κ., *Προλεγόμενα και μερικές διαπιστώσεις*, Καραόγλου, Χ. Λ.- Δελιγιαννάκη, Ν.- Συνεργασία: Ριζοπούλου, Α., *Βιβλιογραφία Γιώργου Θεοτοκά (1974-2002)*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press 2004 σ. 6.

21 Ξύδης, Θ., ό.π., σ. 1563

22 Το ίδιο.

23 Βλ. Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, *Κρατικά Λογοτεχνικά Βραβεία 1957*, <https://tinyurl.com/yc4cckek>

24 Βλ. *Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Εφημερίδων και Περιοδικού τύπου*, <https://tinyurl.com/3zpkwwm>, Αθήνα, 21/12/1965 σ. 2.

25 Ξύδης, Θ., ό.π., σ. 1565.

Σήμερα κλείνει ένας μήνας από την έκρηξη αυτού του πολέμου. Επιτέλους μας πήραν[...] Με κατατάξανε μαζί με τον Αλέκο Σ[εφεριάδη] και άλλους γνωστούς στον 9ο λόχο, που είναι ως φαίνεται λόχος αγυμνάστων²⁶[...] του 34ου Συντάγματος όπου εδρεύει το Έμπεδο²⁷ του πεζικού²⁸.

Στις 17 Ιανουαρίου όμως συνέβη κάτι απροσδόκητο για τον ίδιο.

Το πρωί, στο προσκλητήριο του λόχου, ο λοχαγός με καλεί έξω από τη γραμμή και μου λέει ότι ήρθε διαταγή να απολυθώ και εγώ²⁹.[...] Είμαι εκνευρισμένος, αγαναχτισμένος, δυσκολεύομαι να καταλάβω μια τέτοια νοοτροπία. Περίεργη που είναι η Ελλάδα³⁰!

[...] Μαθαίνω ότι υπάρχει κάπου κάποιος φάκελός μου από τον οποίο ορισμένοι μυστηριώδεις αρμόδιοι έβγαλαν το συμπέρασμα ότι πρέπει να απομακρυνθώ ως «αριστερίζων»³¹.

[...] Υπάρχει σ' όλη την υπόθεση κάτι το μυστηριώδες. Είναι αδύνατο να καταλάβω ποια υπήρξε η αφορμή και ποιος έσπρωξε, γιατί ασφαλώς κάποιος έσπρωξε³².

Στις 24 Φεβρουαρίου 1941 επανακατατάσσεται: «Επανακατάταξη στο στρατό. Παρουσιάστηκα με τον Α. Σεφεριάδη στο Έμπεδο και μας τοποθέτησανε στον 9ο λόχο»³³. Στις 27 Απριλίου 1941 απογοητευμένος καταγράφει τη διάλυση του στρατεύματος:

Κατά τις 9 π.μ. πήγα με τον Α. Σ.[εφεριάδη] στη Σχολή Ευελπίδων, όπου μεταφέρθηκαν τα υπολείμματα του Συντάγματος Χαϊδαριού, και πήραμε τα λεγόμενα απολυτήριά μας, δηλαδή άδειες επ' αόριστον. [...] Ύστερα είδα τη χιτλερική σημαία που κυματίζει στην Ακρόπολη, ενώ ο ραδιοφωνικός σταθμός Αθηνών έπαιζε μελαγχολικά τον εθνικό Ύμνο και επαναλάμβανε κάθε τόσο τη διαταγή του στρατιωτικού διοικητή. Ήτανε κάτι πολύ έντονα

26 Θεοτοκάς, Γ., *Τετράδια Ημερολογίου*, Αθήνα, Εστία, χ.χ., 28/11/1940, σ. 210.

27 Χαρακτηριστικά αναφέρει για το Έμπεδο:[...] Είναι κάτι το χαώδες, όπου χάνεσαι, ξεχνιέσαι και τελικά βυθίζεσαι σε μια απέραντη ανία. Είναι μια μεγάλη αποθήκη αντρών. [...] Το Έμπεδο είναι ένας τόπος μεγάλων ονειροπολήσεων. Βλ. Στο ίδιο, ο.π., 6/12/1940, σ. 215.

28 Στο ίδιο, 22/11/1940, σ.202.

29 Την προηγούμενη μέρα, στις 16/1/1941, είχε απολυθεί και ο Σεφεριάδης Α. Στο ίδιο σ. 234.

30 Στο ίδιο, 17/1/1941, σ.235.

31 Στο ίδιο, 19/1/1941, σ.237.

32 Το ίδιο.

33 Στο ίδιο, 24/2/1941, σ. 242.

υποβλητικό όταν άξαφνα, σε μια ορισμένη στιγμή, η μετάδοση κόπηκε και ακούστηκε από το ραδιόφωνο η φωνή του Γερμανού αξιωματικού που προσφωνούσε τον Αδόλφο Χίτλερ: “Mein Führer!” για να του αναφέρει την άλωση της Αθήνας. Σα μια κοπή του χρόνου με το μαχαίρι. Εδώ τελειώνει ένα κεφάλαιο της ζωής μας³⁴.

Στις 8 Φεβρουαρίου 1948, καλεσμένος από το Σύνδεσμο Αποφοίτων των Εκπαιδευτηρίων Βαλαγιάννη, γνωρίζει τη Ναυσικά Στεργίου, βυζαντινολόγο,³⁵ και λίγες μέρες αργότερα, στις 14 Φεβρουαρίου 1948 παραδέχεται: «Ζω! Ζω ξανά! Βούτηξα πάλι μες στη μαγεία της ζωής! Αγαπώ!»³⁶.

Στις 25 Φεβρουαρίου εξομολογείται:

Όταν πρωτοείδα τη Ναυσικά, τις μεσημεριάτικες ώρες της Κυριακής 8 Φεβρουαρίου, στη Θεσσαλονίκη, ύστερα από το φουρτουνιασμένο ταξίδι μου, είχα αμέσως την υποψία πως ίσως «ήταν αυτή». Μα δίστασα μια ολόκληρη μέρα. [...] Μα την Τετάρτη βράδι συνειδητοποίησα ξεκάθαρα τι μου συνέβαινε. [...] Αργά τη νύχτα η Ναυσικά έλυσε τα μαλλιά της για να τα ξαναχτενίσει. Απλώθηκαν στους ώμους της τα μακριά ξανθά μαλλιά. Και τότε μ’ έπιασε κάποιο δέος. Θυμήθηκα απότομα κάτι που δεν το είχα ξανασκεφτεί από τα 1922. Όταν ήμουν αγόρι με κοντά παντελόνια και γυρνούσα ονειροπαρμένος μες στη γοητεία των τοπίων και των θρύλων της Πόλης, είχα πλάσει με την φαντασία μου ένα γυναικείο ιδανικό που το «έβλεπα» πολύ καθαρά, το είχα ερωτευθεί και το ζούσα έντονα με την παιδική μου περιπάθεια. [...] Κι άξαφνα την είδα αντίκρυ μου, βγαλμένη ολοζώντανη από τα βάθη της μνήμης, με τα ξέπλεκα ξανθά της μαλλιά. «Ήταν αυτή!». Από τη στιγμή εκείνη πήρε την πρωτοβουλία ο Γιώργος των δεκατεσσάρων και των δεκάξι χρονώ, έδιωξε από μέσα μου ό,τι δεν του ταίριαζε και, αδίσταχτα και ανεπιφύλαχτα και άοπλος σαν παιδί, πρόσφερε ολόκληρη τη ζωή του³⁷.

Στις 11 Απριλίου του 1948 αρραβωνιάζονται και στις 13 Απριλίου ο Γ. Θεοτοκάς αναφέρεται στη Ναυσικά, εκφράζοντας για μια ακόμη φορά την αγάπη του: «Είσαι η θρησκεία μου. Είσαι η θεά μου... [...] Ένα ξεθύμασμα της ποίησης που καταπίεσα μέσα μου τόσα χρόνια. Φέτος, λέγοντας τα λόγια αυτά, ένιωσα έναν κλονισμό ακόμα βαθύτερο από κείνον που είχα νιώσει άλλοτε»³⁸.

34 Στο ίδιο, 27/4/1941, σσ. 261-262.

35 Στο ίδιο, 8/2/1948, σ. 633.

36 Στο ίδιο, 14/2/1948, σ. 635.

37 Στο ίδιο, 25/2/1948, σσ. 636-637.

38 Στο ίδιο, 11/4/1948, σ. 640.

Ο Γιώργος και η Ναυσικά παντρεύτηκαν το Σάββατο 8 Μαΐου 1948 στην Αγία Σοφία της Θεσσαλονίκης³⁹.

Λίγα εικοσιτετράωρα αργότερα, στις 14 Μαΐου σημειώνει από τη Ρόδο:

[...] Έχω ξαφνικά το αίσθημα πως ολάκερη η ως σήμερα ζωή μου δεν ήταν άλλο τίποτα παρά μια προετοιμασία γι' αυτό που γίνεται τώρα, πως ζω τις πιο τέλειες μέρες της ζωής μου, πως έχω φτάσει σε μια κορύφωση που δεν είχα φανταστεί ποτέ – πως τώρα, μονάχα τώρα μπορώ να πω στον εαυτό μου ότι η ζωή μου δεν πήγε χαμένη. [...] Δόξα σοι ο Θεός! Κέρδισα τη ζωή μου! [...] Και τίποτα άλλο αν δεν έμελλε να χαρώ, και σήμερα αν ήταν να τελειώσει η ζωή μου, θα ήτανε μια ζωή θριαμβευτική εξαιτίας των έξι αυτών ημερών. Είμαι γεμάτος ευτυχία, ευγνωμοσύνη, αγάπη για όλους και για όλα. Είμαι συμφιλιωμένος με τον κόσμο⁴⁰.

Τον Φεβρουάριο του 1951 πεθαίνει ο πατέρας του. Το πλήγμα αυτό αποτυπώνεται ως εξής:

Πέθανε ο Πατέρας την Τρίτη, 13 Φεβρουαρίου, ώρα 11.20' π.μ., εμπρός στα μάτια μου, ύστερα από αγωνία που βάσταξε περίπου δύο εικοσιτετράωρα. Αισθάνθηκα μια συντριβή που δε μοιάζει με τίποτα, ένα ορφάνεμα σπαραχτικό, σα να 'μουνα ξανά μικρό παιδί. [...] Δεν χόρταινα να τον βλέπω, ώσπου μ' έπιανε το κλάμα κι έφευγα κι ύστερα ξαναρχόμουν να τον δω λίγο ακόμα ⁴¹.

Το 1956 έθεσε υποψηφιότητα στις βουλευτικές εκλογές στο νομό Χίου, χωρίς επιτυχία όμως⁴². Μάλιστα δεν θέλησε να εκτεθεί ξανά σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις που έγιναν μέχρι και το 1964⁴³. Ο Κ. Άμαντος⁴⁴ έγραψε στη μελέτη *Χίος και Χίοι* (1959): «Οστις εγνώρισε τον Μιχαήλ Θεοτοκάν και βλέπει σήμερα τον υιόν του Γεώργιον Μ. Θεοτοκάν αναγνωρίζει τας αρετάς εκείνου»⁴⁵. Και πράγματι, ο πατέρας του, το Δεκέμβριο του 1923, δεν είχε κι εκείνος εκλεγεί ως

39 Στο ίδιο, 10/5/1948, σ. 641.

40 Το ίδιο.

41 Στο ίδιο, 17/2/1948, σσ. 649-650.

42 Βλ. 1915 – 2015, *Ένας αιώνας βουλευτικές εκλογές στη Χίο*, <https://tinyurl.com/wk5wjxcb>, σ. 26.

43 Ξύδης, Θ., ο.π., σ. 1565.

44 Άμαντος Κ., (Χίος 1874 – Αθήνα 1960). Ακαδημαϊκός, καθηγητής της βυζαντινής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το 1945 έγινε υπουργός Παιδείας. Το κυριότερο έργο του είναι η δίτομη *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*. Βλ. *Κωνσταντίνος Α.*, Academic Dictionaries and Encyclopedias, https://greek_greek.en-academic.com/205519/%CE%86%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%BF%CF%82%2C_%CE%9A%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%82

45 Ξύδης, Θ., ό.π, σ. 1566.

υποψήφιος βουλευτής Χίου,⁴⁶ παρά τις σπουδαίες εθνικές υπηρεσίες που πρόσφερε το καλοκαίρι του ίδιου έτους, δίπλα στον Ελευθέριο Βενιζέλο στη Συνθήκη της Λωζάννης. Από τότε και μέχρι τον θάνατό του το 1951, με δικαιολογημένη υπερήφανη πικρία δεν εξετέθη ποτέ πια υποψήφιος βουλευτής⁴⁷. Διορίστηκε Γενικός Διευθυντής του Εθνικού Θεάτρου κατά τα έτη 1945-1946, αλλά και για δεύτερη φορά τα έτη 1951-1952⁴⁸. Το 1964 διορίστηκε Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του Εθνικού Θεάτρου. Ήταν επίσης ο πρώτος Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του Κρατικού Θεάτρου Β. Ελλάδας⁴⁹. Ταξίδεψε στην Αγγλία, Γαλλία, Ελβετία το 1947, στην Αμερική το 1952, στην Περσία και τη Ρουμανία το 1962, στη Ρωσία το 1963 και στη Βουλγαρία το 1965. Από τις επισκέψεις αυτές συνέγραψε και τις σχετικές ταξιδιωτικές εντυπώσεις του⁵⁰. Εκπροσώπησε την Ελλάδα στις «Διεθνείς Συναντήσεις» στη Γενεύη το 1954 και στο Διεθνές Συνέδριο στο Εδιμβούργο το 1962⁵¹.

Στις 22 Ιουλίου 1959 χάνει τη Ναυσικά⁵². Ο Γ. Θέμελης έγραψε: «Είναι φανερό πως ο Θεοτοκάς ράγισε ως μέσα από το οδυνηρό τούτο γεγονός»⁵³. Το τραγικό αυτό γεγονός ανέτρεψε τις κανονικότητες και τις ισορροπίες της ζωής του. Αναζητά παρηγοριά και φαίνεται ότι από τότε αναπτύσσεται μια βαθύτερη σχέση με τον χριστιανισμό, ίσως ιδιαίτερα από με τον ησυχασμό και τη νηπτική παράδοση⁵⁴. Έτσι, επισκέπτεται τους μοναστικούς τόπους της Μέσης Ανατολής και το Άγιο Όρος στις αρχές του 1960.

Την ίδια χρονιά έγραψε και το θεατρικό δράμα *Η άκρη του δρόμου* που, όπως σημείωσε ο ίδιος, γράφτηκε σε μια προσπάθεια να νιώσει καλύτερα ερχόμενος σε επαφή με τις πηγές της πνευματικότητας της Ορθοδοξίας⁵⁵.

Το μυθιστόρημα *Ασθενείς και Οδοιπόροι* που γράφτηκε το 1964 είναι αφιερωμένο στην αγαπημένη του Ναυσικά. Γι' αυτήν που στις 25 Φεβρουαρίου του 1948 έγραψε: «[...] Η θεά που ξαφνικά ενσαρκώνεται και γίνεται σκοπός ζωής, δικαίωση ζωής, ολοκλήρωση ζωής. Το πλάσμα που, χωρίς αυτό, όλα τα άλλα θέματα της ζωής δεν αξίζει πια να υπάρχουν – που, αν λείπει αυτό,

46 Ένας αιώνας βουλευτικές εκλογές στη Χίο, Βλ. ό.π., σσ. 8-10.

47 Ξύδης, Θ., ό.π., σ. 1565.

48 Μετά το τέλος της περιόδου του Εθνικού Θεάτρου στις Η.Π.Α., στις αρχές Δεκεμβρίου του 1952, ο Θεοτοκάς αφού έθεσε στη διάθεση του Υπουργού Παιδείας την παραίτησή του, παρέμεινε με άδεια άνευ αποδοχών στις Η.Π.Α. μέχρι την 1η Φεβρουαρίου 1953. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του ταξίδεψε σε πολλές περιοχές, όπου γνώρισε παράγοντες της ομογένειας, της πολιτικής και της πνευματικής ζωής. Επέστρεψε στην Ελλάδα στις 2 Μαρτίου, με ενδιάμεσους σταθμούς το Λονδίνο και το Παρίσι. Καρπός του ταξιδιού ήταν το Δοκίμιο για την Αμερική (Ίκαρος, 1954). Βλ. Καράογλου, Χ. Κ.- Ξυνογαλά, Α., «Γ. Θεοτοκάς-Γ. Κ. Κατσιμπαλής *Αλληλογραφία (1930-1966)*», Αθήνα, Εστία, 2008, σσ. 14-15, υποσημείωση 6.

49 Ξύδης, Θ., ό.π., σ. 1565.

50 Στο ίδιο, σ. 1566.

51 Το ίδιο.

52 Ψάλτης, Η., «Η σχέση του πεζογράφου Γ. Θεοτοκά με τον Χριστιανισμό την τελευταία περίοδο της συγγραφικής του δράσης», *Πόρφυρας*, αρ. 172-173, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2020, σ. 265.

53 Θέμελης, Γ., ό.π., σ. 1617.

54 Ψάλτης, Η., ό.π., σελ. 265.

55 Στο ίδιο, σ. 266.

δεν υπάρχει πια ζωή»⁵⁶. Το 1966 παντρεύτηκε την Κοραλία Ανδρειάδη, πτυχιούχο πολιτικών και οικονομικών επιστημών⁵⁷. Στις 18 Ιουλίου 1966, κατά τη διάρκεια του γαμήλιου ταξιδιού στα Χανιά, γράφει στην Ασπασία Κατσίμπαλη:

Ούτως εχόντων των πραγμάτων, δε ζητώ πια άλλο τίποτα παρά τη μακροβιότητα. Προτού φτάσω όμως στη μακροβιότητα, ελπίζω να μου δοθεί να χαιρετήσω την Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία⁵⁸, που την ακούω να έρχεται με το σκούφο της και με μια μεγάλη σκούπα, στο πείσμα των δειλών και των κάθε λογής κατεργαριών⁵⁹.

Τα γεγονότα όμως δυστυχώς διέψευσαν τον Θεοτοκά. Πριν περάσουν τέσσερις μήνες, απεβίωσε ξαφνικά στις 30 Οκτωβρίου 1966. Λίγους μήνες αργότερα επήλθε και η επιβολή της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών.

56 Θεοτοκάς, Γ., *Τετράδια Ημερολογίου*, ό.π., σσ. 635-636.

57 Η Κοραλία Ανδρειάδη, γεννήθηκε στο Νέο Φάληρο στις 5 Μαΐου 1935. Στις 11 Ιουλίου 1966 παντρεύτηκε τον Θεοτοκά. Μετά το θάνατο του συγγραφέα στις 30/10/1966, αφοσιώθηκε στην φροντίδα του έργου του. Δυστυχώς, το Σάββατο 18 Δεκεμβρίου 1976 αυτοκτόνησε, πέφτοντας από την ταράτσα του σπιτιού της, στην οδό Βασιλίσσης Σοφίας 90, στην Αθήνα. Βλ. *Εθνικό Ευρετήριο*, <https://greekarchivesinventory.gak.gr/index.php/hyua-csd8-ct3f>

58 Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία ονομάζεται η περίοδος διακυβέρνησης του ελληνικού κράτους από τη Μεταπολίτευση (1974) μέχρι σήμερα. Επίσης, ως Γ' Ελληνική Δημοκρατία, θεωρείται στην συνταγματική ιστορία της Ελλάδας, το δημοκρατικό Πολίτευμα που εγκαθιδρύθηκε στην χώρα μετά την Δικτατορία του 1967-1974, με το Δημοψήφισμα της 8ης Δεκεμβρίου 1974 για την μορφή του πολιτεύματος και ολοκληρώθηκε με την ψήφιση του Συντάγματος του 1975. Βλ. *Γ' Ελληνική Δημοκρατία*,

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%93%CE%84_%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%AF%CE%B1

59 Καραόγλου, Χ. Κ.- Ξυνογαλά, Α., «Γ. Θεοτοκάς-Γ. Κ. Κατσίμπαλης Αλληλογραφία (1930-1966)», ό.π., σ. 63.

Μέρος Β΄

Η Φιλοσοφία της ζωής

Η φιλοσοφία της ζωής αποτελεί φιλοσοφικό ρεύμα, το οποίο άσκησε μεγάλη επιρροή σε πολλά άλλα φιλοσοφικά κινήματα, όπως για παράδειγμα αυτά του υπαρξισμού και του περσοναλισμού⁶⁰. Θέτει ως βασική αρχή τη ζωή και έχει τις ρίζες του στην εποχή των στωικών⁶¹. Ίσως από τους κυριότερους εκπροσώπους της φιλοσοφίας της ζωής υπήρξαν, μεταξύ άλλων, ο Μπερξόν και ο Ντίλταϊ, των οποίων βασικές ιδέες, πολύ περιληπτικά, θα παραθέσουμε στη συνέχεια. Επίσης, θα αναφερθούμε, εκτενώς και στον Έλληνα Ιωάννη Συκουτρή και στην ανάλυσή του για τη φιλοσοφία της ζωής.

Το βασικό φιλοσοφικό ερώτημα, σύμφωνα με τον Σωκράτη ήταν το «Πῶς βιωτέον;»⁶². Το ερώτημα αυτό μας προσκαλεί να κοιτάξουμε έξω και μέσα μας, να αναρωτηθούμε πού τοποθετούμε τους εαυτούς μας μέσα στην οικογένεια και την κοινωνία, και να ρωτήσουμε τι μπορούμε και τι οφείλουμε να κάνουμε με τους εαυτούς μας⁶³. Η πρόταση του Σωκράτη ήταν ότι αυτό που θα έπρεπε να έχει τη μεγαλύτερη σημασία για τους ανθρώπους δεν είναι ο πλούτος, η φυσική δύναμη ή η φήμη, αλλά το κατά πόσο κάποιος φροντίζει την ψυχή του. Με άλλα λόγια, ο Σωκράτης δίδασκε ότι αν η ψυχή σου είναι υγιής, θα είσαι καλά και ευτυχισμένος, άσχετα από το τι συμβαίνει στο σώμα σου και στο υπόλοιπο μέρος της ζωής σου⁶⁴.

Όλες οι ελληνιστικές φιλοσοφικές επιλογές εξαρτούσαν την ευτυχία από τη διανοητική κατάσταση και τον χαρακτήρα κάθε ατόμου⁶⁵. Βασική διδαχή ήταν ότι για να είμαστε ευτυχισμένοι, πρέπει πρώτα να αποφασίσουμε τι μπορούμε να γνωρίσουμε για την ανθρώπινη φύση και τη σχέση

60 Βορβορή, Α., Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Nietzsche και Unamuno: Οι έννοιες της ζωής και της ύπαρξης εντός του έργου τους, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Καλαμάτα, Ιούνιος 2012, σ. 20.

61 Η στωική κοσμολογία βρίσκει τον κόσμο μας πολύ καλά δομημένο για να είναι προϊόν τύχης. Οι Στωικοί δίδασκαν ότι μόνο ένας υπερανθρώπινος νους μπορούσε να είναι ο δημιουργός αυτού του κόσμου. Έβλεπαν τον κόσμο ως έναν γιγάντιο οργανισμό, διαποτισμένο με θεό ως ενεργητική και ζωτική ενέργεια που διαπερνά τα πάντα. Ο στωικός θεός συνδυάζει την ιδέα ενός υπερανθρώπινου και δημιουργικού νου με την ιδέα μιας άπειρης πηγής ενέργειας. Στην κοσμολογία τους ο κόσμος είναι και ύλη και πνεύμα. Όλοι οι άνθρωποι μοιράζονται την ίδια φύση όχι μόνο φυσικά αλλά και πνευματικά. Η ευδαιμονία έγκειται αποκλειστικά στο καθήκον να επιτύχει κάποιος εσωτερική και εξωτερική αρμονία, αντιμετωπίζοντας τον εαυτό του ως μικρόκοσμο του θεϊκού κοσμικού οργανισμού και να τον εναρμονίσει σύμφωνα με τις αξίες της κοινότητας. Οι Στωικοί έβλεπαν τους ανθρώπους ως μετόχους της θεϊκής και δημιουργικής ζωτικής δύναμης. Βλ. Long, A, «Μια ζωή με την ελληνική φιλοσοφία», μτφ. Long, A., Δραγώνα-Μονάχου, Μ., Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου, Κρήτης, *Αριάδνη*, τόμος 20-21, Αλφάβητο, Αθήνα, 2015, σσ.280-282, <https://ejournals.lib.uoc.gr/Ariadne/article/view/319/253>

62 Πλάτωνος Γοργίας 492d, όπου ο Σωκράτης απευθύνεται στον Καλλικλή προτρέποντάς τον «[...] δέομαι οὖν ἐγὼ σου μηδενὶ τρόπῳ ἀνεῖναι, ἵνα τῷ ὄντι κατάδηλον γένηται πῶς βιωτέον [...]». Βλ. *Πλάτωνος Γοργίας*, [https://el.wikisource.org/wiki/%CE%93%CE%BF%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1%CF%82_\(%CE%A0%CE%BB%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD\)](https://el.wikisource.org/wiki/%CE%93%CE%BF%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1%CF%82_(%CE%A0%CE%BB%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD))

63 Long, A, ό.π., σσ. 273-274.

64 Στο ίδιο, ό.π., σ. 278.

65 Το ίδιο.

της με τον φυσικό κόσμο⁶⁶. Τελικά, μια αποτελεσματική φιλοσοφία της ζωής πρέπει να αναγνωρίζει τη μεγάλη ποικιλία της ανθρώπινης προσωπικότητας. Κάποια πρόσωπα μπορούν να παίζουν πολλούς ρόλους, ενώ άλλα αναπτύσσονται καλύτερα όταν εντάσσονται σε ένα εντελώς αμετακίνητο πιστεύω. Η συνύπαρξη των φιλοσοφικών συστημάτων το αναγνώριζε αυτό. Άλλωστε δεν θα μπορούσαν να έχουν επιβιώσει τόσους αιώνες αν δεν ανταποκρίνονταν σε βαθιά ριζωμένα χαρακτηριστικά και ανάγκες της ανθρώπινης ταυτότητας⁶⁷. Οι φιλοσοφίες της ζωής σκιαγραφούσαν ένα θετικό συμπέρασμα από αυτό το σύνολο των διαφορών τους, είχαν κοινό ενδιαφέρον, να βοηθήσουν τους ανθρώπους να ζουν με ομόνοια μέσα στον κόσμο, για τη φύση και τις αξίες του οποίου συμφωνούσαν να διαφωνούν⁶⁸.

1. Βίλχελμ Ντίλταϊ

Ο Βίλχελμ Ντίλταϊ (1833-1911), ιστορικός της λογοτεχνίας και φιλόσοφος, υποστήριξε ότι η βάση της ανθρώπινης γνώσης είναι η ίδια η εμπειρία της ζωής. Άσκησε κριτική και στον ρασιοναλισμό και στον εμπειρισμό. Από τη μία πλευρά, ο Καρτέσιος είχε υποστηρίξει ότι η βέβαιη γνώση ενυπάρχει μόνο στις λογικές αρχές του νου. Ωστόσο, δεν συναντάμε τον κόσμο σαν μια σειρά από αφηρημένα θεωρητικά σχήματα και οι ανθρώπινες σχέσεις δεν ανταποκρίνονται στη βεβαιότητα των μαθηματικών. Από την άλλη πλευρά, οι εμπειριστές επιστήμονες ισχυρίζονταν ότι αποκτούμε πραγματική γνώση μόνο μέσω της πειραματικής μεθόδου με επαληθεύσιμα αποτελέσματα. Τα συναισθήματά μας, όμως, δεν συμμορφώνονται με τους νόμους της φυσικής⁶⁹. Ο Ντίλταϊ κατέθεσε τη δική του πρόταση, όπου κεντρική θέση κατείχε η αξία της ατομικής ύπαρξης⁷⁰. Θεωρούσε πώς το άτομο θα γνωρίσει αυτό που είναι μόνο μέσα από την βιωμένη εμπειρία, χωρίς μεταφυσικές υποθέσεις⁷¹.

Ο Ντίλταϊ πίστευε ότι ο κόσμος μάς δίνεται μόνο ως μια εμπειρία που έχει ήδη νόημα. Κινούμαστε μέσα στον κόσμο της εμπειρίας, στον οποίο το ανθρώπινο πνεύμα έχει αφήσει το δημιουργικό του αποτύπωμα. Είτε πρόκειται για την καλλιέργεια της φύσης, όπως αυτή εκδηλώνεται με τα σπίτια, τις πόλεις και τα χωράφια, είτε για τις ηθικές αξίες, η πραγματικότητα την οποία προσπαθούμε να κατανοήσουμε υπάρχει μόνο ως κόσμος της εμπειρίας της ζωής, όπως διαμορφώνεται από το ανθρώπινο πνεύμα. Η ενασχόληση των εμπειρικών επιστημών με τις φυσικές δυνάμεις και τους φυσικούς νόμους μπορεί να ήταν επαρκής για να εξηγηθούν οι

66 Στο ίδιο, ό.π., σ. 279.

67 Στο ίδιο, ό.π., σ. 283.

68 Στο ίδιο, ό.π., σ. 284.

69 Βλ. Κτενάς, Γ., *Η ερμηνευτική φιλοσοφία του Dilthey*, 17-09-2016, <https://kaboomzine.gr/erminetiki-filosofia-tou-dilthey/>

70 Δημητριάδης, Θ., Διπλωματική εργασία Μεταπτυχιακού Διπλώματος, *Ιστορικός κόσμος και κατανόηση στον Βίλχελμ Ντίλταϊ. Η μετάβαση από την ψυχολογική θεωρία στην ερμηνευτική*, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2018, σ. 4.

71 Στο ίδιο, σ. 5.

διαδικασίες της φύσης, όμως οι φυσικές επιστήμες δεν ήταν σε θέση να συλλάβουν τον τρόπο με τον οποίο ο εσωτερικός κόσμος του ανθρώπινου πνεύματος, δηλαδή οι βουλήσεις, τα συναισθήματα και οι φιλοδοξίες μας, διαμορφώνουν τον υλικό κόσμο, προκειμένου να δημιουργήσουν πολιτισμό. Παραδείγματος χάριν, η Φυσική μπορεί να μας εξηγήσει σε τι συνίσταται ένα κάστρο, αλλά όχι και γιατί οι άνθρωποι θα ήθελαν να χτίσουν ένα κάστρο. Είμαστε σε θέση να διεισδύσουμε σε αυτόν τον ανθρώπινο κόσμο μόνο κατανοώντας και ερμηνεύοντας το αποτύπωμα του ανθρώπινου πνεύματος στον υλικό κόσμο. Αυτό το έργο της κατανόησης έπρεπε να είναι ο στόχος των «επιστημών του πνεύματος», όπως έλεγε ο Ντίλταϊ⁷². Βέβαια, ο Ντίλταϊ έχει επηρεαστεί βαθιά από την καντιανή σκέψη πιστεύοντας ότι η μεταφυσική δεν έχει θέση στον σύγχρονο στοχασμό, υποστηρίζοντας ότι ο άνθρωπος είναι ιστορικό ον, διαμορφώνεται μέσα από την αλληλεπίδρασή του με τον κόσμο και ότι η φιλοσοφία οφείλει να έχει ως πεδίο μελέτης της μόνο τα δεδομένα της εμπειρίας. Πίστευε, επίσης, ότι ο πλούτος των δημιουργημάτων της ανθρώπινης ύπαρξης παρουσιάζονται μέσα στην ιστορία, θεωρώντας ότι μόνο αυτή μπορεί να μας πει τι είναι ο άνθρωπος⁷³.

Βασικό επιχείρημα του Ντίλταϊ ήταν ότι η γνώση στις ανθρώπινες επιστήμες πρέπει να είναι αντικειμενική, με την έννοια ότι ο ερμηνευτής, θα έπρεπε να επικεντρώνεται σε επαληθεύσιμες πολιτιστικές εκδηλώσεις της εμπειρίας της ζωής, ξεκινώντας από ντοκουμέντα και συνδέοντάς τα με την πνευματική ζωή από την οποία τα ίδια αναδύθηκαν. Αν ένας ιστορικός, για παράδειγμα, θα ήθελε να κατανοήσει έναν πολιτικό κάποιου αιώνα, δεν θα έπρεπε απλώς να προσεγγίσει αυτή την προσωπικότητα αφηρημένα, αλλά να την μελετήσει ως προϊόν της κοινωνίας εκείνης της εποχής. Ο πολιτικός είναι το «σταυροδρόμι» του πνεύματος εκείνης της συγκεκριμένης περιόδου, όπως αυτό εκφράζεται στις όποιες κυβερνητικές, νομοθετικές και θρησκευτικές εκφάνσεις της κοινωνίας εκείνης της περιόδου. Μελετώντας αυτές τις εκφράσεις της ανθρώπινης ζωής, ο ερμηνευτής είναι σε θέση να κατανοήσει τη συλλογική σκοπιά εκείνου του κόσμου, το αντικειμενικό πνεύμα εκείνης της κοινωνίας, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο ο συγκεκριμένος πολιτικός διαμορφώθηκε από αυτό, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο το διαμόρφωσε κι αυτός με τη σειρά του. Ο Ντίλταϊ προσπάθησε να εισέλθει όχι σε έναν ατομικό νου, αλλά στο συλλογικό ή «αντικειμενικό» πολιτιστικό πνεύμα μιας ιστορικής περιόδου. Με αυτόν τον τρόπο, πίστευε ότι αποκτούμε επίγνωση για την ανθρώπινη φύση και καλύτερη αίσθηση για το ποιο είμαστε ως ανθρώπινα όντα⁷⁴. Θεωρούσε ότι η γνώση του ανθρώπινου πνεύματος είναι αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης της εμπειρίας, του αντικειμενικού πνεύματος και της κατανόησης των μεγάλων πνευματικών δημιουργιών⁷⁵. Επίσης πίστευε ότι οι θεμελιώδεις σκοποί της ζωής του ατόμου έχουν

72 Κτενάς, Γ.,ό.π.

73 Δημητριάδης, Θ., ό.π., σ. 6.

74 Κτενάς, Γ.,ό.π.

75 Δημητριάδης, Θ., ό.π., σ. 52.

κοινωνικο-ιστορική βάση, όπως έχουν προκύψει από τον κόσμο της πρακτικής ζωής και με τον ίδιο τρόπο επεκτείνονται σε όλα τα ανθρώπινα έργα⁷⁶.

Ο Ντίλταϋ πίστευε ότι μόνο η ιστορία μπορεί να μας πει τι είμαστε ως ανθρώπινα όντα. Η κατανόηση των άλλων αλλά και των εαυτών μας είναι δυνατή επειδή γνωρίζουμε τον εαυτό μας μόνο μέσα από την ιστορία. Μπορούμε να ξέρουμε τι είμαστε, μελετώντας τις περασμένες εκφράσεις της εμπειρίας της ζωής σε κείμενα, μνημεία και πολιτιστικά αντικείμενα. Παρ' όλα αυτά, το τι σημαίνει να είναι κανείς άνθρωπος είναι ένα ανοιχτό ερώτημα. Σύμφωνα με τον Ντίλταϋ, δεν μελετάμε απλώς ιστορία, αλλά είμαστε ιστορία, με την έννοια ότι η αυτοκατανόησή μας απαιτεί τη διαρκή μελέτη και κατανόηση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς⁷⁷.

2. Ανρί Μπερξόν

Ο Ανρί Μπερξόν (1859 - 1941)⁷⁸ έδωσε τη δική του ερμηνεία σε ερωτήματα όπως αν είμαστε ελεύθεροι οι άνθρωποι, ή αν μπορεί ο ψυχισμός μας να μελετηθεί με την ίδια ακρίβεια και αποτελεσματικότητα με την οποία μελετώνται τα φυσικά φαινόμενα. Γύρω από αυτά τα θεμελιώδη φιλοσοφικά ερωτήματα υποστήριξε μια βασική θέση: η ανθρώπινη ελευθερία είναι γεγονός και όμως αδύνατο να αποδειχτεί λογικά⁷⁹.

Ο καθένας από μας, αν στραφεί στον εαυτό του, θα διαπιστώσει ότι τόσο τα συναισθήματα, όσο και τα αισθήματα που βιώνει, είναι μοναδικά και δεν μπορούν να επαναληφθούν ούτε καν από τον ίδιο σε κάποια άλλη χρονική στιγμή⁸⁰. Κάθε άνθρωπος στην πραγματικότητα διαθέτει δύο «εατούς»: από τη μια πλευρά βρίσκεται η εσωτερική του συνείδηση, ενώ από την άλλη ο εξωτερικός του εαυτός, ο οποίος προσπαθεί να κοινοποιήσει τα βιώματα αυτής της συνείδησης στους άλλους. Αυτό συμβαίνει πάντα με τη συνδρομή της γλώσσας, που αποτελεί τη γέφυρα επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων⁸¹. Ο Μπερξόν θεωρούσε ότι οι δύο αρχές του κόσμου είναι η ύλη και η ζωή, η «ζωτική ορμή» και ότι τα επί μέρους όντα δεν είναι τίποτε άλλο παρά αποτελέσματα της ένωσης αυτών των δύο αρχών. Η ζωή είναι ελεύθερη, δημιουργική, σε αντίθεση με την ύλη, που είναι στατική και καταλήγει στη φθορά και τον θάνατο. Αυτές οι δύο αρχές, αντιμάχονται ασταμάτητα η μια την άλλη. Ωστόσο, όταν ενώνονται, η ζωή εγκλωβίζεται μέσα

76 Στο ίδιο, σ. 7.

77 Κτενάς, Γ., ό.π.

78 Γάλλος φιλόσοφος, εβραϊκής καταγωγής. Άσκησε πολύ σημαντική επιρροή στη σκέψη της εποχής του, ενώ το 1927 τιμήθηκε με το βραβείο Νόμπελ λογοτεχνίας. Αναγνωρίστηκε ως ο σημαντικότερος και πιο πρωτότυπος εκπρόσωπος της νέας Φιλοσοφίας της Ζωής. Βλ. Ζαχαράκης, Μ., *Ο αισιόδοξος βιταλισμός του Henri Bergson*, <https://www.respublica.gr/2021/01/post/henri-bergson01/>

79 Στο ίδιο.

80 Στο ίδιο.

81 Στο ίδιο.

στους περιορισμούς που της επιβάλλει η ύλη, από τους οποίους προσπαθεί συνεχώς να απαγκιστρωθεί και να δημιουργήσει νέες μορφές ζωής, ολοένα και πιο σύνθετες⁸².

Κατά την πορεία της εξέλιξής της, η ζωτική ορμή έλαβε τρεις κατευθύνσεις: φυτό, ζώο, άνθρωπος, με τον άνθρωπο να αποτελεί τον πιο περίπλοκο οργανισμό σε σχέση με τους άλλους δύο. Λόγω της περιπλοκότητάς του, ο άνθρωπος διαθέτει συνείδηση, δίνοντάς του τη δυνατότητα να επιλέξει όποια δυνατότητα επιθυμεί⁸³. Για να μπορέσει η ζωτική ορμή να διαπεράσει τους περιορισμούς της ύλης, τόσο ο άνθρωπος όσο και τα ζώα είναι εφοδιασμένα με τρόπους να επιδρούν πάνω στην ύλη: το ζώο έχει τα ένστικτα, ενώ ο άνθρωπος διαθέτει τη νόηση⁸⁴. Επίσης, για να εξασφαλιστεί η ύπαρξη κοινωνίας, η ζωτική ορμή τοποθέτησε μέσα στην πρωτόγονη ανθρώπινη νόηση τη μυθοπλαστική λειτουργία, δηλαδή τη δυνατότητα του ανθρώπου να αποδίδει προθέσεις στα γεγονότα⁸⁵. Η ανθρώπινη νόηση αποτελεί το αποκορύφωμα της δημιουργικής εξέλιξης της ζωτικής ορμής. Ωστόσο, αυτό το πλεονέκτημα του ανθρώπου έναντι των άλλων μορφών ζωής εγκυμονεί κινδύνους: αφενός η ελευθερία τείνει να σχηματίζει μέσα από το κοινωνικό σύνολο ανεξάρτητα άτομα, αφετέρου αυτά τα άτομα μπορούν να αντιλαμβάνονται τα εμπόδια που θέτει η ύλη στην πραγμάτωση των όποιων επιδιώξεών τους, αποκορύφωμα των οποίων αποτελεί ο θάνατος. Η υπέρβαση του ατομοκεντρισμού και η ενίσχυση απέναντι στον φόβο του θανάτου είναι οι πηγές της ηθικής και της θρησκείας⁸⁶.

Καθώς εξελίσσονται οι κοινωνίες, κάθε ηθική και θρησκεία διαιρεί τους ανθρώπους σε ομάδες, με αποτέλεσμα η αγάπη για τα μέλη της μιας να επιτάσσει το μίσος, ή τουλάχιστον την αντιπαλότητα, απέναντι στα μέλη που δεν ανήκουν σε αυτή. Η συγκεκριμένη μορφή θρησκείας ονομάζεται από τον Μπερξόν «στατική», ενώ η ηθική «κλειστή». Ωστόσο, υπάρχει και η «δυναμική» θρησκεία που δημιουργεί μια ηθική «ανοικτή» προς όλο τον κόσμο και με ολόκληρη την πλάση να είναι αντικείμενο της αγάπης της. Ο Ιησούς συνετέλεσε στη μεγαλύτερη ηθική επανάσταση της ιστορίας: τον Χριστιανισμό. Χάρη σε αυτόν φτάσαμε να ζούμε στην «ανοικτή» κοινωνία του σήμερα⁸⁷.

Αν έπρεπε να συνοψιστεί το σύνολο της φιλοσοφίας του Μπερξόν, που είναι επηρεασμένη από τον Πλωτίνο, σε μια πρόταση, αυτή θα ήταν: η ζωή είναι κάτι περισσότερο από τους μηχανισμούς της⁸⁸.

82 Στο ίδιο.

83 Στο ίδιο.

84 Στο ίδιο.

85 Στο ίδιο.

86 Στο ίδιο.

87 Στο ίδιο.

88 Στο ίδιο.

3. Ιωάννης Συκουτρής

Δίδασκε ότι διδάσκαλοί του στη Φιλοσοφία της Ζωής υπήρξαν οι ποιητές αλλά και όσοι φιλόσοφοι υπήρξαν ποιητές όπως ο Νίτσε. Διακήρυττε επίσης ότι βασικό μέλημά του ήταν το φιλοσοφείν επί της ζωής και όχι μια θεωρία περί της φιλοσοφίας της ζωής⁸⁹. Ο Συκουτρής πίστευε ότι ένας άνθρωπος πρέπει να είναι ικανός να μπορεί να συναντήσει την ψυχή ενός συνανθρώπου του, γνωρίζοντάς τον ως εγώ με τα ατομικά του προβλήματα. Αλλά για να το καταφέρει αυτό, βασική προϋπόθεση είναι η κατανόηση της δικής του ψυχής⁹⁰. Βασικό αίτημα του Συκουτρή υπήρξε η αναζήτηση του νοήματος της ζωής. Αναφερόμενος στον όρο ζωή, αποσαφήνιζε ότι εννοούσε την ηθική έννοια του όρου, την ιδέα της ζωής και όχι απλώς την άμεση πραγματικότητα που μας περιβάλλει. Βασικός σκοπός μας θα έπρεπε να είναι, σύμφωνα με τον Συκουτρή, η εύρεση του νοήματος του ευ ζην, μέσα από την αναζήτηση όλων εκείνων των αξιών που θα μπορούσαν να καταστήσουν τη ζωή «από φαινόμενον βιολογικόν, κοινόν και εις τα σκουλήκια της γης, εις φαινόμενον ηθικόν, αποκλειστικώς ανθρώπινον»⁹¹. Η συνειδητοποίηση, όμως, του νοήματος της ζωής «έχει κάτι από το περίπλοκον και επώδυνον μιας συγκρούσεως τραγικής. Είναι η τραγωδία της μοίρας κάθε ανθρώπου και η τραγωδία του χαρακτήρος του, από τας οποίας γεννάται, ως δια προστριβής, η φωτεινή επίγνωσις του νοήματος της ζωής του»⁹². Πρόκειται για ένα δύσκολο εγχείρημα, στο οποίο ο άνθρωπος καλείται να συνθέσει τη ζωή του ως ιδέα και τη ζωή του ως πραγματικότητα, σε ένα σύνολο, με τη δυσκολία να έγκειται όχι στο να χαράξει κάποιος έναν σκοπό στη ζωή του, αλλά στο να βρει τον τρόπο να συνθέσει τη Ζωή του με το Νόημα της Ζωής του με δική του ευθύνη και προσπάθεια⁹³. Όπως μαρτυρά και ο ίδιος: «αβοήθητος, αφειμένος εις την μοίραν σου, είσ' υποχρεωμένος να πλάσης τώρα το εγώ σου, να κατακτήσης την προσωπικότητά σου. Αυτό άλλωστε είναι κατ' ουσίαν η προσωπικότης: Το προϊόν εις έκαστον άτομον της συνθέσεως μεταξύ της ζωής του και του νοήματος της ζωής του»⁹⁴. Έτσι, ο Συκουτρής καταλήγει στο συμπέρασμα ότι:

Προσωπικόν λοιπόν έχει χαρακτήρα κάθε ζωντανό Νόημα της Ζωής – είν' άλλωστε ηθική, όχι κοινωνική πράξις. Δι' αυτό και η Φιλοσοφία της Ζωής δεν έχει τον χαρακτήρα προσκλήσεως γνώσεων και απόψεων, δεν είναι λύσις εξωτερικών προβλημάτων. Αυτογνωσία είναι εις την βαθυτέραν, την οδυνηροτέραν σημασίαν της λέξεως, αυτογνωσία και μαζί αυτοδημιουργία, επίγνωσις της μοίρας σου και διάπλασις αυτής [...]

89 Συκουτρής, Ι., *Φιλοσοφία της ζωής*, Πελασγός, Αθήνα, 2013, σ. 34.

90 Στο ίδιο, σσ. 48-49.

91 Στο ίδιο, σ. 53.

92 Στο ίδιο, σ. 55.

93 Στο ίδιο, σ. 59.

94 Το ίδιο.

Αλλ' αυτό δεν σημαίνει πως είν' υποκειμενικόν [...] Οσονδήποτε προσωπική κατάκτησις και αν είναι, οσονδήποτε κι αν αισθάνεσαι ότι της ιδικής σου ζωής το νόημα είναι [...] Κανών διαγωγής είναι, που ρυθμίζει ως αντικειμενική προσταγή τας ενεργείας σου. Είναι της προσωπικότητας, όχι της ατομικότητός σου, της μοίρας σου, όχι της ιδιοτροπίας σου, η σταθερά έκφρασις⁹⁵.

Βασικός σκοπός της ζωής του ανθρώπου, μέσα από την κατάκτηση του νοήματος της ζωής, είναι η επίτευξη της ευτυχίας. Ο Συκουτρής είναι από την αρχή ξεκάθαρος: «...η Ευτυχία δεν περιγράφεται· δεν είναι καν αισθητή παρά μόνον από μέσα, δι' εκείνον δηλαδή που την έχει – και πάλιν όταν δεν την έχει [...] Ευτυχία δεν υπάρχει, υπάρχουν τόσαι ευτυχίαι, όσα και ανθρώπινα εγώ»⁹⁶. Στο βασικό ερώτημα «Υπάρχει Ευτυχία;» ο Συκουτρής απαντά αρχικά με μία παραδοχή:

Εκείν' όμως που χαρακτηρίζει την εποχή μας, είναι η έλλειψις ακριβώς πίστεως – πίστεως εις την Ευτυχίαν εννοώ· αυτό μας ενδιαφέρει εδώ – ένα αίσθημα κενού, του κενού μέσα μας, του κενού εις την εξωτερικήν μας ζωήν, της οποίας κάθε στιγμήν διαισθάνεσαι την ματαιότητα. Αισθάνεσαι πως ενεργείς δια να ενεργής απλώς, όχι δια να κάνης κάτι που να έχει αξίαν ουσιώδη και απόλυτον, ούτε καν δια να κατακτήσεις την Ευτυχίαν [...] Τίποτ' επίσης δεν αποδεικνύει εκδηλότερον την πτώσιν του αισθήματος της Ζωής, που χαρακτηρίζει την εποχή μας, την *decadance vitale* του σημερινού ανθρώπου παρ' όσον ότι ο ευδαιμονισμός του έχει σήμερον εις μεγάλην έκτασιν τον χαρακτήρα ηδονισμού, που δεν αντιπροσωπεύει μίαν οιαδήποτε κοσμοθεωρίαν [...] είναι κοινός, μυωπικός, εφήμερος, κενός σχεδόν αξιολογικός. Πηγή του είν' η κεντρική δυστυχία του σύγχρονου ανθρώπου, ο οποίος, ανικανοποίητος εις το βάθος της υπάρξεώς του, ζητεί εις την επιφάνειάν της, εις την περιφέρειαν, ένα υποκατάστατο⁹⁷.

Η απουσία της Ευτυχίας, σύμφωνα με τον Συκουτρή, οφείλεται σε παράγοντες «των οποίων η παρουσία προκαλεί το αίσθημα ότι σου λείπ' η Ευτυχία. Αυτοί είναι οι εξής:

1. Μεταβολή και φθορά. Ο Συκουτρής πιστεύει ότι το αίσθημα της Ευτυχίας δεν συμβιβάζεται «με το αίσθημα μιας αδιακόπου και υπερβολικά γοργής μεταβλητότητας και φθοράς»⁹⁸. Η Ευτυχία δεν συμπίπτει με την ηδονή, η οποία είναι και τοπικά και χρονικά περιορισμένη. Η Ευτυχία, όπως και η Δυστυχία εξάλλου, είναι μια «καθολική κατάσταση της ψυχής (όχι του σώματος) και αναφέρεται

95 Στο ίδιο, σσ. 60-61.

96 Στο ίδιο, σσ. 66-67.

97 Στο ίδιο, σσ. 69-70.

98 Στο ίδιο, σ. 75.

εις κάτι ουσιώδες δια την ζωήν μας ολόκληρον»⁹⁹. Όπως ο ίδιος αναλύει: «Δυστυχισμένος δεν είναι κανείς, όταν διψά ή πεινά ή όταν του λείπη ο ύπνος κ.λπ.· άλλ' όταν του λείπη κάτι, που θεωρεί σημαντικό, απολύτως απαραίτητο, δια την ύπαρξίν του ολόκληρον. Ο καθορισμός αυτού θα γίνη σύμφωνα με το νόημα της ζωής του»¹⁰⁰.

2. Το τυχαίο. Η ευδαιμονία προϋποθέτει κάποια μονιμότητα, το αίσθημα μιας «τελολογικής αρμονίας»¹⁰¹ ανάμεσα σε εκείνα που μου συμβαίνουν και εκείνων που μου αξίζουν. Με άλλα λόγια, πρέπει να υπάρχει η συναίσθηση μιας «λογικής και ηθικής αναγκαιότητας»¹⁰² των γεγονότων που συμβαίνουν στη ζωή ενός ανθρώπου, γιατί αλλιώς αισθάνεται ότι γίνεται ένα παιχνίδι στα χέρια της Τύχης, η οποία «ημπορεί σήμερα ίσως να μας είναι ευμενής, αύριον όμως εξ ίσου αλόγως και αναξίως θα ημπορούσε να μας δειχθή σκληρά»¹⁰³. Εξάλλου, «όταν μου συμβαίνουν πολλά απροσδόκητα, παράλογα, άσκοπα, ασυνάρτητα μεταξύ των λογικώς και ηθικώς – δεν ημπορώ να θεωρήσω τον εαυτό μου ευτυχή. Και ευχάριστα όταν είναι, ημπορώ τότε να χαίρω, διότι έχω καλήν τύχην, διότι είμ' ευτυχής με την αρχαίαν σημασίαν της λέξεως· ευδαίμων δεν είμαι»¹⁰⁴.

3. Ο περιορισμός της ελευθερίας. Ο Συκουτρής πιστεύει, ότι το αίσθημα του περιορισμού, όχι τόσο της εξωτερικής ελευθερίας, όσο της εσωτερικής ελευθερίας μιας ηθικής προσωπικότητας, που επιθυμεί να ενεργεί σύμφωνα με το προσωπικό νόημα της ζωής της, δεν συμβιβάζεται με την Ευτυχία¹⁰⁵.

Επίσης, ο συγγραφέας τονίζει ότι αυτή η ενέργεια της ηθικής προσωπικότητας, «όταν προσκρούη εις αντιστάσεις τόσον ανυπερβλήτους και αλόγους, ώστε να μας καθιστά αδύνατον όχι μόνον την νίκην – και χωρίς την νίκην ημπορεί κανείς να είν' ευτυχής – αλλά και την χαράν του αγώνος»¹⁰⁶, είναι εξίσου ασυμβίβαστη με την Ευτυχία.

4. Τα σύνορα της ατομικότητας. Γράφει ο Συκουτρής:

Και αυτή η σύγκρουσις μεταξύ της απεραντοσύνης της ψυχής προς το πεπερασμένον της υπάρξεως, κατά την οποίαν σύγκρουσιν η ψυχή συντρίβει πολλάκις τα πτερά της εις τα χάλκινα τείχη που υψώνονται γύρω από την ατομικότητά μας, είναι πηγή μεγάλης δυστυχίας [...] δημιουργεί το αίσθημα της εσωτερικής μοναξιάς, μιας ανεκκλήτου απομονώσεως [...] και είν' η μοναξιά αυτή κάτι οδυνηρότερον πολύ και τελείως ανεξάρτητον από την μοναξιάν ή την πολυκοσμίαν που τον περιβάλλει. Διότι αισθάνεσαι

99 Στο ίδιο, σ. 76.

100 Το ίδιο.

101 Στο ίδιο, σ. 82.

102 Το ίδιο.

103 Στο ίδιο, σ. 83.

104 Στο ίδιο, σ. 82.

105 Στο ίδιο, σ. 83.

106 Στο ίδιο, σ. 84.

πως είσαι μόνος [...] καταδικασμένος την ιδικήν σου ζωήν να ζης, από την ιδικήν σου πάντοτε σκοπιά να βλέπης τον κόσμο.

Αυτό που προτείνει ο στοχαστής για την ανακάλυψη της Ευτυχίας είναι το εξής:

Ο πόνος ο βαθύς, ο πόνος ο ηθικός (δηλαδή ο πόνος όχ' υπό την βιολογικήν έννοιαν), είν' ο ασφαλέστερος, ο μοναδικός δρόμος προς την αυτογνωσίαν, είν' ο μεγάλος διδάσκαλος του φιλοσοφείν [...] Και η αληθινή Ευτυχία, εκείνη δηλαδή που δεν είναι κινήγημα του αγνώστου, αλλ' επιστροφή προς κάτι ιδικόν σου, προς την μοίραν σου [...] όχι αποβίβασις εις ένα ξένον και άγνωστον νησί, αλλά γυρισμός προς την Ιθάκη [...] δεν είν' η απόλυτος απαλλαγή από τον πόνον [...] δεν είν' η πλήρης απάθεια [...] Είναι η λογικότης, η τελολογία του πόνου, η οποία σε εισάγ' εις την ηθικήν αναγκαιότητα και την δημιουργικότητα του πόνου: είναι το ορθώς πονείν¹⁰⁷.

Τα πλαίσια, μέσα στα οποία κινούνται οι άνθρωποι, όταν αναζητούν το Νόημα της Ζωής και την Ευτυχία, θα ήταν κενά εάν δεν υπήρχαν οι έξι ιδεατοί τύποι αντιλήψεως της Ζωής, μέσα στους οποίους ο Συκουτρής προσπάθησε να ταξινομήσει τις διαφορετικές λύσεις, προσωπικές πάντοτε «τας οποίας δίδουν, συνειδητά ή και πολλάκις χωρίς επίγνωσιν, οι άνθρωποι εις το πρόβλημα της ευτυχίας των»¹⁰⁸.

Βασική επιδίωξή του ήταν «το πώς της ζωής και όχι το τι»¹⁰⁹, η παρουσίαση των διάφορων αντιλήψεων της ζωής «χωρίς ηθικολογική απόχρωση»¹¹⁰. Όπως μας παραδίδει ο ίδιος:

[...] εις την απαρίθμησιν των διαφόρων αντιλήψεων της Ζωής δεν υπάρχει καμμία αξιολογική διαβάθμισις. Όλοι οι τύποι είναι αξιολογικώς σημαντικοί, με όλας τας αντιλήψεις της Ζωής ημπορεί ο άνθρωπος να ζήση πλούσια, έντονα, γόνιμα, ωραία. Τι νόημ' άλλωστε θα είχε μία αξιολογική διαβάθμισις εις ένα ζήτημα, εις το οποίον ο άνθρωπος κατά βάθος δεν είν' ελεύθερος; Διότι εδώ πρόκειται περί της μοίρας του ανθρώπου, και την μοίραν του κανείς δεν την διαλέγει· εκείνη τον διαλέγει [...] Ελεύθερος είναι εις το να γνωρίσει και να διαπλάση μόνον την μοίρα του. Ν' αναγνωρίσει πρώτα –

107 Στο ίδιο, σ. 89.

108 Στο ίδιο, σ. 93.

109 Στο ίδιο, σ. 95.

110 Το ίδιο.

πρώτα τι είν' ο ίδιος και προς τι ως προσωπικότης είναι προωρισμένος. Να διαμορφώσει έπειτα την ζωήν του, ώστε να προβάλλη το νόημα της υπάρξεώς του καθαρώτερα, φωτεινότερα [...] Και τέλος να εννοήσει την μοίραν του, να υποταχθή εις αυτήν, να εύρη ευχαρίστησιν εις αυτήν, να την αγαπήση. Amor fati,¹¹¹ έρωσ της μοίρας – αυτό είναι το μυστικόν μιας φιλοσοφημένης, πλούσιας εις το βάθος στοχασμού και βάθος συναισθήματος ψυχής. Αυτό είν' επίσης εκείνο, που επιδιώκει η [...] παρουσίασις των διαφόρων τύπων και αντιλήψεων της Ζωής.¹¹²

1. Θρησκευτική αντίληψη της ζωής

Κέντρο ύπαρξης του ανθρώπου, είναι η μετά θάνατο ζωή «με την σταθερότητά και την αιωνιότητά της»¹¹³. Από αυτήν πρέπει να αντλούμε το νόημα της επίγειας ζωής, η οποία επίγεια ζωή αποτελεί απλά μόνο μια προπαρασκευή, μια άσκηση. Αυτή τη σημασία έχουν «τα έργα της καλωσύνης, και της δικαιοσύνης αι πράξεις αυτοθυσίας»¹¹⁴, προκειμένου ο άνθρωπος να καταστεί ικανός «της Ζωής εκείνης»¹¹⁵, η οποία αποτελεί «και το απόλυτον κριτήριον, επί τη βάσει του οποίου θα κριθή οριστικώς κάθε γήινον, γενικώς η αξία της εδώ Ζωής, της γεμάτης από σχετικότητας, ταλαντεύσεις και δυσαρμονίας»¹¹⁶. Σύμφωνα με τον Συκουτρή, αποτελεί μια θετική αντίληψη της ζωής, γιατί όπως πίστευε «ένα κήρυγμα δράσεως είναι [...] εξωτερικώς προς έργ' αρετής, εσωτερικώς προς προετοιμασίαν της ψυχής δια την αιωνιότητα»¹¹⁷.

2. Μηδενιστική αντίληψη της ζωής

Στον αντίποδα της θρησκευτικής αντίληψης για τη ζωή, βρίσκεται η μηδενιστική αντίληψη, «απολύτως και ριζοσπαστικώς αρνητική [...] η οποία ολοκληρωμένη μας εμφανίζεται κυρίως εις τον Βουδδισμόν»¹¹⁸. Σύμφωνα με τον Συκουτρή, η βουδιστική αντίληψη, όπου το ορθό νόημα της ζωής «είν' η απόλυτος εκμηδένισις του εγώ (Nirvana), η απελευθέρωσις του ανθρώπου από την γέννησιν και τον θάνατον, από την επιθυμία και την προσωπικήν υπόστασιν», καταδικάζεται όχι η κακή επιθυμία, αλλά κάθε επιθυμία, κάθε ενέργεια, καταδικάζεται η ίδια η ζωή. Γιατί κάθε ενέργεια

111 Φράση που συναντάμε στα κείμενα του Νίτσε όπου επανερμηνεύεται ένα μοτίβο της στωικής φιλοσοφίας και συνδέεται με την έννοια της αιώνιας επιστροφής. Βλ. Νίτσε, Φ., *Χαρούμενη επιστήμη*, μτφ. Σαρίκας, Ζ., Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2004, σσ. 166-167.

112 Στο ίδιο, σσ. 95-97.

113 Το ίδιο.

114 Στο ίδιο, σ. 98.

115 Το ίδιο.

116 Το ίδιο.

117 Στο ίδιο, σ. 99.

118 Στο ίδιο, σ. 100.

και επιθυμία «μας δένει προς την Ζωήν, η οποία είναι ροή αδιάκοπος»¹¹⁹, ενώ «το σβήσιμο του εγώ μέσα εις τον ωκεανόν της ανυπαρξίας»¹²⁰, όπου εκεί επιτυγχάνεται η απόλυτη μακαριότητα, «είναι κάτι απολύτως αρνητικόν»¹²¹.

3. Ευδαιμονιστική αντίληψη της ζωής

Ο Συκουτρός πιστεύει ότι η ευδαιμονιστική αντίληψη της ζωής είναι και η περισσότερο διαδεδομένη και μπορεί να προσλάβει δύο μορφές.

α. Τον ατομικιστικό ευδαιμονισμό, «ο οποίος κριτήριον των πράξεων του ανθρώπου θέτει την ατομικήν αυτού ευδαιμονίαν, και εις τας οποίας την εξυπηρέτησιν αυτής υποτάσσει και την εν τη κοινωνία ζωήν»¹²². Μιας τέτοιας μορφής ευδαιμονισμός «δεν είναι κατ' ανάγκην και εγωιστικός. Αντιθέτως ημπορεί να περιέχει βαθύτατα διδάγματα φιλαλληλίας και καλωσύνης»¹²³, με τον Συκουτρή να δίνει ως παράδειγμα τη διδασκαλία του Επίκουρου.

β. Τον ομαδικό ή κοινωνικό ευδαιμονισμό, όπου «κατ' αυτόν το ιδεώδες είναι: όσον το δυνατόν μεγαλυτέρα ευτυχία εις όσον το δυνατόν μεγαλύτερον αριθμόν ανθρώπων»¹²⁴. Όπως διακρίνει ο Συκουτρός:

συνήθως το ιδεώδες αυτό του κοινωνικού ευδαιμονισμού νοείται ως χρησιμοκρατική επιδίωξις της προχείρου μάλλον, της υλικής ευδαιμονίας [...] Είναι κατά βάθος το ιδεώδες όχι της Ευδαιμονίας, αλλά της ευμάρειας, το οποίον και την αρετήν ακόμη δέχεται δια λόγους σκοπιμότητος μάλλον, ως εγγύησιν τρόπον τινά της κοινωνικής ειρήνης, όχι δια την εσωτερικήν ανύψωσιν¹²⁵.

4. Ανθρωπιστική αντίληψη της ζωής

Αυτή η αντίληψη της ζωής, όπως πιστεύει ο Συκουτρός, είναι διαφορετική από τη θρησκευτική, η οποία αναχωρεί «από την αμαρτωλότητα της ανθρώπινης φύσεως»¹²⁶. Στην ανθρωπιστική αντίληψη της ζωής, το νόημα της ζωής εκκινεί από τις θεμελιώδεις ιδιότητες του ανθρώπου, που τον διακρί-

119 Το ίδιο.

120 Στο ίδιο, σ. 101.

121 Το ίδιο.

122 Στο ίδιο, σ. 102.

123 Στο ίδιο, σσ. 102-103.

124 Το ίδιο.

125 Στο ίδιο, σσ. 103-104.

126 Στο ίδιο, σ. 105.

νουν «ως ον λογικόν, ως πνευματικήν και ηθικήν προσωπικότητα, από τ' άλλα τα ζώα»¹²⁷. Ιδανικό αυτής της αντίληψης είναι ο Άνθρωπος που, όπως υποσημειώνει ο Συκουτρής «ὡς χαρίεν ἄνθρωπος, ὅταν ἄνθρωπος ᾖ»¹²⁸. Η αντίληψη της προσωπικής τελειοποιήσεως «μέσα εις τον εφήμερον και φθαρτόν της επιγείου Ζωής και της θνητής μας φύσεως ανακαλύπτει το αθάνατον και αιώνιον και απόλυτον [...] από τους ανθρώπους οικοδομεί τον Άνθρωπον»¹²⁹. Το περιεχόμενο της έννοιας Άνθρωπος, υποστηρίζει ο Συκουτρής, «εξαρτάται από το ποιαί ιδιότητες εξαίροντ' εκάστοτε ως χαρακτηριστικώτερα»¹³⁰. Με αυτή τη λογική, υπάρχουν τρεις μεγάλες κατηγορίες:

α. Η πρώτη κατηγορία είναι αυτή που ως κύριο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης αναγνωρίζει τις διανοητικές ιδιότητές της. «Ο άνθρωπος είναι τόσον ανώτερος, ὅσον ακριβέστερα και αλαθητότερα λειτουργεί ο μηχανισμός της σκέψεώς του. Είναι τούτο το ιδεώδες της εποχής του Διαφωτισμού του 18ου, του θετικισμού και επιστημονισμού του 19ου αιώνας»¹³¹.

β. Η δεύτερη κατηγορία, εκείνη που θεωρεί εξέχουσες τις ηθικές ιδιότητες του ανθρώπου. Όπως ο ίδιος ο Συκουτρής αναλύει:

Μέσα του ο άνθρωπος έχει τον ηθικόν νόμον. Επισκοτίζεται ίσως πολλάκις ή και σιωπά· αλλά προβάλλει πάλιν κάθε και τόσον, ασύντριπτος και πανεύμορφος, ως η φωνή της συνειδήσεως, ως η κατηγορική προσταγή του καθήκοντος [...] Διότι ελεύθερος είναι ο άνθρωπος όχι ως φυσική ύπαρξις [...] αλλά ως ηθική προσωπικότης. Και αναλόγως του αν η ηθική του προσωπικότητα ενισχύεται [...] αξιολογείται και του ανθρώπου η ενέργεια. Η καντιανή αντίληψις του πρακτικού λόγου είν' η καθαρωτέρα μορφή του ηθικού αυτού ανθρωπισμού¹³².

γ. Η τρίτη κατηγορία προκρίνει τον αισθητικό ανθρωπισμό, ο οποίος «καταδικάζει κάθε μονομέρειαν»¹³³. Ο άνθρωπος πρέπει να φροντίζει να έχει ανεπτυγμένες με ισορροπημένο τρόπο, τόσο τις σωματικές, ὅσο και τις ψυχικές του ιδιότητες.

127 Στο ίδιο, σσ. 104.

128 Απόφθεγμα του Μένανδρου (Αθήνα, 342-292 π.Χ.). Ο Μένανδρος ήταν Αθηναίος από την Κηφισιά και εκπρόσωπος της Νέας Κωμωδίας. Βλ. *Νέα Κωμωδία*, Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα, <https://tinyurl.com/3nkucubx>

129 Στο ίδιο, σ. 105.

130 Το ίδιο.

131 Στο ίδιο, σ. 106.

132 Στο ίδιο, σσ. 106-107.

133 Το ίδιο.

Όχι λοιπόν πόλεμος, άλλ' αρμονία της ψυχής προς το σώμα, αποτελεί το θεμελιώδες γνώρισμα του Ανθρώπου [...] Η ψυχή του ανθρώπου είν' ένας κόσμος, με την πρωταρχική σημασίαν της λέξεως (εκ του κοσμού), εν αρμονικόν δηλαδή καλλιτέχνημα, που διέπεται από τους εσωτερικούς νόμους της τάξεως, της συμμετρίας, της ισορροπήσεως των αντιτιθεμένων και διαφορομένων τάσεων της ψυχής. Και ο άνθρωπος, που θέλει να γίνει Άνθρωπος, πρέπει να γίνει καλλιτέχνης του εαυτού του, να προσπαθεί να επεξεργασθή τον εαυτόν του τον σωματικόν και τον ψυχικόν και τον πνευματικόν, εις εν άρτιον, αρτίως αρχιτεκτονημένον, αρμονικόν και αποτετελεσμένον καλλιτέχνημα. Έτσι και μόνον θα κάνη το εγώ του πλούσιον, ωραίον και βαθύ¹³⁴.

5. Αντίληψη του αντικειμενικού έργου

Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, η αξία τόσο της ατομικής, όσο και της ομαδικής ζωής, κρίνεται ανάλογα με την αξία των επιτευγμάτων. Όπως γράφει ο Συκουτρής «τα έργα, τα επιτεύγματα (επιτεύγματα εγωιστικά ή κοινωνικά, οικονομικά ή επιτεύγματα πνευματικής ή πολιτικής δράσεως), αυτά είναι το κύριον, το παραμόνιμον, το αθάνατον, μέσα εις την θνητήν ύπαρξιν του ανθρώπου»

¹³⁵

Χάριν αυτών επιβάλλονται και αγώνες σκληροί και θυσίαι, ακόμη και θυσίαι ηθικαί (συμβιβασμοί και υποχωρήσεις και πανουργεύματα), αρκεί το έργον που θα επιτευχθεί να τας δικαιώνει [...] Ποίος θαυμαστής του Παρθενώνος ενθυμείται τι στερήσεις, τι ιδρώτας, τι στεναγμούς, τι αίμα εστοίχισεν εις τας εκατοντάδας των δούλων που εργάζοντο εκεί; [...] Τον Παρθενώνα μόνον σκέπτεσαι και χαίρεσαι, υπερηφανεύεσαι ως άνθρωπος, ότι ανθρώπινος νους έφερεν εις πέρας παρόμοιον αριστοτέχνημα [...] Το ίδιον ισχύει και ως προς την κρίσιν μας περί πολιτικών προσώπων και περί οικονομικών μεγαλοφυϊών. Επί τη βάσει της επιτυχίας και των αποτελεσμάτων των αξιολογείται και η ζωή των και η προσωπικότης των και η υπόλοιπος δράσις των. Και η δημιουργία τοιούτων επιτευγμάτων είναι το Νόημα της Ζωής, όχι τόσον το να ζήση κανείς ευτυχισμένος ή ηθικώς αγνός ή ως αρμονική προσωπικότης¹³⁶.

134 Στο ίδιο, σσ. 108-109

135 Το ίδιο.

136 Στο ίδιο, σσ. 110-111.

6. Ηρωική αντίληψη της ζωής

Η ηρωική αντίληψη της ζωής ξεκινά με την παραδοχή ότι η ζωή είναι ένας συνεχής αγώνας ενάντια στη φύση, ενάντια στον εαυτό μας. Συνεπώς, κατά τον Συκουτρή, ο άνθρωπος αποτελεί μια «συνεχή μετάβαση προς κάτι άλλο, προς κάτι ανώτερον»¹³⁷. Για να το πετύχει αυτό ένας αξιόλογος άνθρωπος, πρέπει να αντλεί το νόημα της ζωής του από το μέλλον και μόνο. Ωστόσο, ο ηρωικός άνθρωπος είναι κι αυτός ριζωμένος στο παρελθόν, μέσα του «συμπυκνώνει» το παρόν, το οποίο μάχεται στο όνομα του μέλλοντος. Αυτή είναι η τραγικότητα του ηρωικού ανθρώπου. Συγκρούεται με τους συγχρόνους του, οι οποίοι τον μισούν, γιατί βλέπουν σ' αυτόν το μέλλον. Συγκρούεται με τον εαυτό του, γιατί βρίσκεται σε μια διαρκή πάλη ανάμεσα στην πραγματικότητα του παρόντος και των δυνατοτήτων του μέλλοντος, τις οποίες δυνατότητες, θα πολεμήσει μόλις αυτές γίνουν πραγματικότητα. Όπως γράφει ο Συκουτρής για τον ηρωικό άνθρωπο:

Αισθάνεται πως είναι διαλεγμένος από την Μοίραν ως αγωνιστής και ως μάρτυς [...] Είναι το αλεξικέραυνο, που θα συγκεντρώσει επάνω του (θα προσελκύσει μάλλον εθελουσίως) όλες τις καταιγίδες και όλα τα αστροπελέκια, δια να προστατευτούν τα κατοικητήρια των ειρηνικών ανθρώπων. Αλλά θα το κάνει όχι από πνεύμα αλτρουισμού και εθελουσίας υπέρ των άλλων [...] η συναίσθησις ότ' είναι προνόμιον των εκλεκτών [...] να συντριβώνται υπέρ των άλλων, υπό των άλλων¹³⁸.

Αυτό δεν σημαίνει ότι ο ηρωικός άνθρωπος επιζητά μόνο τη συντριβή και δεν ζει στο παρόν. Ζει και μάλιστα έντονα, όχι όμως με το νόημα που μπορεί να δίνουμε εμείς στην έκφραση αυτή. Ο ηρωικός άνθρωπος δεν επιζητά απολαύσεις. Αυτές τις αποζητά αυτός που θέλει να πάρει από τη ζωή, ο ηρωικός άνθρωπος θέλει να δώσει στη ζωή και αυτή η προοπτική τον πλουτίζει. Η ζωή του είναι πολυμερής «όπως ο τραγικός ποιητής, ο μεγαλοφυής, που ζει μέσα εις όλα του τα πρόσωπα, και όμως παραμένει ο ίδιος και ως ύπαρξις και ως διάνοια»¹³⁹. Κάθε μέρος της πολύ πλούσιας προσωπικότητάς του, θα μπορούσε να αποτελεί έναν ολόκληρο, ανεξάρτητο κόσμο. Ο ηρωικός άνθρωπος, όμως, διαθέτει μια τόσο ισχυρά δομημένη προσωπικότητα, με «ισχυρόν κεντρικόν εγώ»¹⁴⁰, που συγκρατεί «τα πετάγματα και τα ενδιαφέροντα εις μίαν σφικτοδεμένην ενότητα όχι μόνον χρονικής διαδοχής, αλλά συνοχής λογικής»¹⁴¹. Γιατί όπως πιστεύει ο Συκουτρής:

137 Το ίδιο.

138 Στο ίδιο, σσ. 113-114.

139 Στο ίδιο, σ. 115.

140 Στο ίδιο, σ. 116.

141 Το ίδιο.

[...] ο ηρωικός άνθρωπος δεν ομοιάζει με τους καλούς και φρονίμους αμαξάδες, οποίοι οδηγούν το αμαξάκι των “βραδέως αλλ’ ασφαλώς” από τους δρόμους τους στρωτούς και τους ησύχους προς το τέρμα, που άλλοι καθώρισαν. Με τον ηνίοχον ομοιάζει, που κυβερνά τέσσαρα, οκτώ ίσως θυμοειδή άλογα - και το καθένα των σπεύδει ασυγκράτητον προς αυτοβούλους κατευθύνσεις. Τα κυβερνά με δυνατό χέρι, χωρίς όμως και να εξουδετερώνη εκείνων την ορμητικότητα και την επαναστατικότητα. Ειδεμή, τι θέλγητρον θα είχε δι’ αυτόν η ηνιοχεία;¹⁴²

Ο ηρωικός άνθρωπος επιζητά την νίκη του ανθρώπου που χάρηκε τον αγώνα και όχι τη νίκη ως επιτυχία. Η επιτυχία γι’ αυτόν τον άνθρωπο είναι μόνο μία λέξη, είναι η πραγματοποίηση ενός εξωτερικού σκοπού, που δεν είναι πάντοτε η νίκη, εφόσον ο σκοπός και το νόημα της ύπαρξής του βρίσκεται μέσα του. Ο Συκουτρής, πολύ εύστοχα, παρομοιάζει αυτού του είδους τη νίκη με τον αγώνα των Σπαρτιατών στις Θερμοπύλες, γράφοντας ότι «παρομοία νίκη συνυπάρχει κάλλιστα με την αποτυχία εις τους αντικειμενικούς σκοπούς, καθώς η αποτυχία των 300 εις τας Θερμοπύλας...»¹⁴³. Ο ηρωικός άνθρωπος δείχνει να έχει την αφροσύνη ενός παιδιού, που στερούμενο εμπειρίας πιστεύει καθετί ανεπιφύλακτα. Έτσι εμφανίζεται «αβοήθητος εις την συνήθη πρακτικήν ζωήν»¹⁴⁴. Η πραγματικότητα, όμως, του ηρωικού ανθρώπου είναι άλλη. Δεν υιοθετεί τη φρόνηση, γιατί την θεωρεί καταβίβασμό της ψυχής, στην προσπάθειά της να προσαρμοστεί στην καθημερινότητα. Δεν χρησιμοποιεί τη φρόνηση για να αποφύγει τους κινδύνους· αυτούς άλλωστε επιζητά. Ο ηρωικός άνθρωπος πιστεύει ότι η φρόνηση:

είναι δια τους πεζούς και τους νοικοκυραίους, που βαδίζουν ήσυχα και ομαλά τον δρόμον της ζωής των [...] Οι πολλοί καμαρώνουν δι’ όσους κινδύνους απέφυγαν, όχι δι’ όσους υπεβλήθησαν· περιγράφουν τας επιτυχίας που επραγματοποίησαν, και υπερηφανεύονται δια την εξυπνάδα των. Αλλά δια τον ηρωικόν άνθρωπον [...] η επιτυχία δεν αποτελεί ούτε κριτήριο ούτε ιδεώδες· ιδεώδες του και κριτήριο: να ζήση δυνατός και ωραίος. Και είναι γενναιότερον και ωραιότερον ν’ αδικηθής παρά ν’ αδικήσης, να εξαπατηθής παρά να εξαπατήσης¹⁴⁵.

Βασικό, επίσης, χαρακτηριστικό του ηρωικού τύπου ανθρώπου αποτελεί το γεγονός ότι παραμένει «ελεύθερος εις την απομόνωσίν του [...] απότητος με το θάρρος της προσωπικής του γνώμης [...]

142 Στο ίδιο, σσ. 116-117.

143 Το ίδιο.

144 Στο ίδιο, σ. 119.

145 Στο ίδιο, σ. 119.

υπερήφανος μέσα εις το άβατον τέμενος της μοναξιάς του. Δι' αυτό δεν καταδέχεται να φθονή, μήτε να παραβγαίνει με τους άλλους»¹⁴⁶. Δεν αποτελεί επιδίωξή του να δεχθούν τις απόψεις του.

Έτσι, και όταν υπερασπίζει τας απόψεις του, δεν το κάνει δια να τας επιβάλη· αλλά δια να μείνη οποίος είναι. Και ακριβώς το να είναι οποίος είναι, αποτελεί εις τα μάτια των άλλων πολλάκις αυτό και μόνον πολεμικήν. Η ύπαρξίς του και μόνον εξεγείρει το μίσος [...] Και όμως σπείρει άφθονα τα γεννήματα του νου του. Τα σπείρει, διότι δεν ημπορεί να κάνη διαφορετικά· όπως το δέντρον που τινάζει τους καρπούς του σαν ωριμάσουν [...] Και είν' η χαρά του να σκορπά: όλα τ' αγαθά της γης τα εκτιμά όχι ως κτήματα, άλλ' ως χρήματα (με την αρχαίαν σημασίαν της λέξεως εκ του χρώμα), ως δαπανήματα δηλαδή. Η μάλλον πιστεύει πως αγαθά δεν είναι γίνονται αγαθά, αφ' ής στιγμής και εφ' όσον δαπανώνται [...] Η ευτυχία του είναι να δαπανά, ακριβέστερον ακόμη: να δαπανάται. Είναι τόσο πλούσιος [...] απλώνει το χέρι, και σκορπά... Όσα και να σκορπήση, πάντοτ' εκ του περισσεύματος θα είναι [...] Σκορπά την αγάπην του χωρίς ανταλλάγματα [...] Σκορπά τας συγκινήσεις, τους ενθουσιασμούς και την φλόγα, τα κάλλη και τα ρίγη της ψυχής του· και είναι τόσον πολλά τα πολύτιμ' αυτά πετράδια, ώστε ο πτωχός και ο κακός υποπτεύουν πως θα πρέπει κίβδηλα να είναι· ειδημή, θα τα εμοίραζεν έτσι, τόσον αμέριμνα, τόσον αλύπητα; Σκορπά του νου του τα γεννήματα [...] σαν τον ήλιον που ακτινοβολεί παντού το φως του [...] Προχείρως έτσι σκορπά ένα πλήθος προσωπικών στοχασμών [...] που ένας άλλος θα επροφύλασσε ζηλοτύπως. Μα ο ηρωικός άνθρωπος αγνοεί την ζηλοτυπίαν. Και είναι φυσικόν· αφού διατηρεί ζωντανά και καθαρά τα χαρίσματα του γνήσιου αριστοκράτου: την μοναξιά του, το αίσθημα της ανεπιμειξιάς, το θάρρος και την ικανότητα προς περιφρόνησιν, τας μακροχρονίους αφοσιώσεις, την αρχοντικήν μεγαλοδωρίαν. Προ παντός το αίσθημα της προσωπικής τιμής, ενώπιον της οποίας όλα τ' άλλα, πλούτος και μόρφωσις, εξουσία και υγεία, είν' ένα μηδέν¹⁴⁷.

Ο Συκουτρής, τέλος, πιστεύει ακράδαντα ότι δεν διαλέγουμε εμείς τη μοίρα μας, αλλά πως εκείνη μας διαλέγει. Όπως έγραφε «τον εαυτόν μας κατά βάθος τον ανευρίσκομεν μόνον, δεν τον δημιουργούμεν ημείς· δια τούτο ούτε και την μοίραν μας»¹⁴⁸. Χαρακτηριστική είναι και η επιλογή του αποσπάσματος για τον επίλογο της παρουσίασης των έξι τύπων αντιλήψεως της ζωής:

146 Στο ίδιο, σ. 120.

147 Στο ίδιο, σσ. 122-125.

148 Στο ίδιο, σ. 128.

Κανέννας δε μπορεί να χτίση για λογαριασμό σου το γεφύρι, απ' όπου χρωστάς να περάσης το ρεύμα της Ζωής - κανέννας εκτός από σένα τον ίδιον. Υπάρχουν βέβαια μονοπάτια άπειρα και γεφύρια και ημίθειοι πρόθυμοι να σε περάσουν· μα θα ζητήσουν πληρωμή τον ίδιο σου τον εαυτό. Στον κόσμο ένας μόνο δρόμος υπάρχει, κι αυτόν κανέννας άλλος δε μπορεί να τον βαδίσει παρά εσύ. Προς τα πού βγάζεις; Μην το ρωτάς. Τραύα τον μόνο...¹⁴⁹

Η επιλογή των παραπάνω στοχαστών δεν είναι τυχαία. Προφανώς, η γνώση του πολυμαθέστατου Θεοτοκά δεν περιοριζόταν σ' αυτούς. Η παράθεση όμως μερικών βασικών ιδεών τους έγινε με τη σκέψη ότι στο μυθιστόρημα *Ασθενείς και Οδοιπόροι* του Θεοτοκά ανιχνεύεται η συμπίεση του συγγραφέα σε παράλληλα μονοπάτια στοχασμού.

Συγκεκριμένα, ο Θεοτοκάς έχει επίγνωση της δύναμης της ιστορίας όταν γράφει:

Ανάγκη και βία... Ανάγκη και βία... Το κεντρικό πρόβλημα που δεν καταφέρνει ν' ατενίσει με βλέμμα καθαρό τούτος ο υπερφίαλος, ο ξέφρενος πολιτισμός των μηχανών. Η βία που, αναπόφευγα, αλύπητα, φέρνει τη βία. Ο πόλεμος, τον πόλεμο. Ο φόνος, τον φόνο. Η καταπίεση, την καταπίεση. Η αδικία, την αδικία. Ο κύκλος της Κόλασης που πήρε μέσα του τους λαούς και τους στροβιλίζει χωρίς έλεος, χωρίς τελειωμό¹⁵⁰.

Η υπαρξιακή αναστάτωση που επιφέρει ο πόλεμος στους ανθρώπους, καταδεικνύει την άποψη του συγγραφέα ότι η ιστορία συνιστά μια ανώτερη δύναμη, έναν παράγοντα που καθορίζει το ανθρώπινο γίγνεσθαι, παρεμβαίνει στις ζωές των ανθρώπων και διαμορφώνει τον ψυχισμό τους. Μέσα από τη φράση «Ανάγκη και βία», βεβαιώνεται η παραδοχή της ιστορικής αναγκαιότητας, όπου ο πόλεμος αποτελεί μέρος μιας άτεγκτης ειμαρμένης που το άτομο δεν μπορεί να αποφύγει¹⁵¹. Με την παραδοχή αυτή, ο Θεοτοκάς παραδίδει ένα λογοτεχνικό κείμενο μέσα από το οποίο μπορούμε να κατανοήσουμε, ότι οι βασικοί σκοποί της ζωής των ανθρώπων της εποχής, αλλά και η διαμόρφωση των χαρακτήρων τους, έχουν κοινωνικο-ιστορικό υπόβαθρο, όπως διαφαίνεται μέσα από την τυπολογία των μυθιστορηματικών χαρακτήρων του. Όπως ο ίδιος έγραψε κατά την αναχώρησή του από το Άγιο Όρος «τι με συνδέει αναρωτιούμαι, με την ατμόσφαιρα αυτήν; Γιατί δεν αμφιβάλλω πως με συνδέει κάτι ζωντανό. Η Ιστορία αποκρίνομαι το δίχως άλλο»¹⁵².

149 Στο ίδιο, σσ.128-129. Το απόσπασμα είναι του Ταγκόρ Ρ. (1861-1941), ο οποίος ήταν Ινδός συνθέτης, φιλόσοφος, ζωγράφος, συγγραφέας που τιμήθηκε με το Νόμπελ Λογοτεχνίας το 1913. Βλ. *Ταγκόρ Ρ.*, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A1%CE%B1%CE%BC%CF%80%CE%B9%CE%BD%CF%84%CF%81%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CE%B8_%CE%A4%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CF%8C%CF%81

150 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, Αθήνα, Εστία, τόμος 2^{ος}, 12η έκδοση, Νοέμβριος 2016, σσ. 240-241.

151 Βλ. Τζιόβας, Δ., Πολιτιστικός Θεσσαυρός της Ελληνικής Γλώσσας, *Η μυθιστορηματική πορεία του Γιώργου Θεοτοκά. Άτομο, Ιστορία, Μεταφυσική. Γιώργος Θεοτοκάς(1905-1966). Εκατό χρόνια από τη γέννησή του*, <http://www.potheg.gr/ProjectDetails.aspx?Id=1354&lan=1>

152 Θεοτοκάς, Γ., *Ταξίδι στη Μέση Ανατολή και στο Άγιον Όρος*, Αθήνα, Φέξης, 1961, σ.198.

Μια Ιστορία όπου οτιδήποτε ζει, σφραγίζεται από το ανεπίστροφο της πορείας του χρόνου «που δαγκώνει τα πράγματα και αφήνει πάνω τους το αποτύπωμα των δοντιών του»¹⁵³.

Αναπόφευκτα γεννιέται το ερώτημα αν αυτός ο φαύλος κύκλος της ανάγκης και της βίας μπορεί να σπάσει. Η βίαιη εκδήλωση της Ιστορίας μέσω του πολέμου, οδηγεί τον άνθρωπο σε εσωτερική αναζήτηση¹⁵⁴. Μια «εσωτερική περιπέτεια» συνδεδεμένη με την μπερζονική ενόραση, γιατί όπως έγραφε ο Μάριο Βίτι «τον καιρό που σχηματίστηκαν οι πεποιθήσεις συγγραφέων σαν τον Σεφέρη και τον Θεοτοκά, ο εσωτερικός κόσμος δεν είναι ρυθμισμένος σύμφωνα με τις θεωρίες της ψυχανάλυσης, αλλά κατά τις θεωρίες του Μπερζόν, ή από την απήχησή τους»¹⁵⁵. Εξάλλου ο Θεοτοκάς αναφέρει «πόσο αγνόησα, αλήθεια, τον εαυτό μου και πόσο με ξάφνιασε! Πόσο γελάστηκα πως τάχα τον ήξερα και σε πόσο στραβούς δρόμους μ' έβαλαν [...] οι περίτεχνες, αλλά και απλουστευτικές ερμηνείες της σύγχρονης μας ψυχολογίας!»¹⁵⁶.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η ανθρώπινη νόηση αποτελεί το αποκορύφωμα της δημιουργικής εξέλιξης της ζωτικής ορμής με τον άνθρωπο να έχει τη δυνατότητα της επιλογής. Στο μυθιστόρημα *Ασθενείς και Οδοιπόροι* εντοπίζουμε αυτή τη δυνατότητα μέσα από την αμφιταλάντευση των χαρακτήρων. Παρατηρούμε κατά κάποιον τρόπο έναν δισμό των μυθιστορηματικών ηρώων. Για παράδειγμα ο Μαρίνος Βελής από ιδεολόγος της δράσης, επιλέγει σε μια πρώτη φάση τον δρόμο του μοναχισμού και σε δεύτερη την επιστροφή του στα εγκόσμια. Επίσης ο Κυριάκος Κωστακαρέας επιλέγει να δράσει εντασσόμενος στον ΕΛΑΣ για να ξεφύγει από την ήσυχη αλλά καταπιεσμένη ζωή του, αλλά μετά το τέλος και του Εμφυλίου πολέμου, επιστρέφει στην ήρεμη καθημερινότητά του. Μέσα από τη Θεανώ Γαλάτη καταδεικνύεται η αντίθεση ανάμεσα στην ελευθερία της Τέχνης και στις υπαγορεύσεις της Ιστορίας. Η ανυστεροβουλία και η πίστη της προς τους ανθρώπους σε σχέση με τη σκοπιμότητα της δράσης¹⁵⁷. Οι περισσότεροι μυθιστορηματικοί χαρακτήρες του Θεοτοκά παρουσιάζουν αυτή την αμφιταλάντευση, αυτή τη διαρκή όπως αναφέραμε «εσωτερική περιπέτεια».

Επίσης, στους *Ασθενείς και Οδοιπόρους* διαπιστώνουμε την ύπαρξη «κλειστής» ηθικής. Η διαίρεση των ανθρώπων σε ομάδες μέσα από την επιταγή της αντιπαλότητας και του μίσους στα χρόνια του Εμφυλίου και το χαρακτηριστικό παράδειγμα της εκτέλεσης της Θεανώς Γαλάτη την καταδεικνύουν. Όπως επίσης ανιχνεύουμε και την προσπάθεια ανάδειξης της «δυναμικής» θρησκείας και της «ανοικτής» ηθικής μέσα από το παράδειγμα του μοναχού Τιμόθεου. Εδώ μπορούμε να δούμε και την επιρροή από τον μυστικισμό του Μπερζόν, με την έννοια της ένωσης μερικών ανθρώπων με το Θείο, μέσω μιας μυστικής εμπειρίας¹⁵⁸. Ιδιαίτερα, αυτή την αναζήτηση

153 Βλ. Bergson, H, *Η φιλοσοφία της εννοιατικής προσπάθειας*, <https://tinyurl.com/4tdert9s>, σ. 5.

154 Τζιόβας, Δ., ό.π.

155 Στο ίδιο.

156 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, Αθήνα, Εστία, τόμος 2^{ος}, ό.π., σ. 199.

157 Τζιόβας, Δ., ό.π.

158 Bergson, H., ό.π., σ. 15.

της μυστικής εμπειρίας, πέρα από τον μοναχισμό του Μαρίνου Βελή, μπορούμε να τη διαπιστώσουμε και στην προσωπική ζωή του Θεοτοκά. Ας θυμηθούμε ότι στο *Ταξίδι στη Μέση Ανατολή και στο Άγιον Όρος* αναζητά απαντήσεις για το θέμα του Ακτίστου Φωτός.

Στους *Ασθενείς και Οδοιπόρους* οι πιο πολλοί χαρακτήρες παρουσιάζονται ως ηφαίστειο έτοιμο να εκραγεί¹⁵⁹. Οι ήρωες του μυθιστορήματος, βιώνοντας καταστάσεις πλήρους αβεβαιότητας και ανασφάλειας, αναζητούν το νόημα της δικής τους ζωής. Όπως λοιπόν ο Συκουτρής πρότεινε τους έξι ιδεατούς τύπους αντίληψης της Ζωής, προσπαθώντας να ταξινομήσει κατά κάποιον τρόπο την προσωπική λύση κάθε ανθρώπου στην προσπάθεια αναζήτησης του νοήματος της ζωής και της ευτυχίας, έτσι και ο Θεοτοκάς μάς παρουσιάζει τη δική του τυπολογία χαρακτήρων, σ' αυτό το ταξίδι αναζήτησης της αλήθειας. Κι εδώ μπορούμε να διαπιστώσουμε σημεία συμπίεσης των δύο στοχαστών. Είναι η κοινή αντίληψη ότι μόνο μέσω του ηθικού πόνου, του «ορθώς πονείν» μπορεί να επιτευχθεί η ευτυχία. Αυτό που αντίστοιχα μαρτυρεί ο Μαρίνος Βελής στον συμπολεμιστή του Λουκά Αμύγδαλο για τη Χάρη του Θεού:

αυτό είναι, ναι, αυτό και τίποτα άλλο. Μια ανέκφραστη ευτυχία βγαλμένη από σκληρόν, αβάσταχτο πόνο. Μια ευτυχία των δακρύων [...] ο πόνος [...] μάς κάνει και γινόμαστε «καθαροί τη καρδία» και ικανοί τότε να φτάσουμε στο μυστικό σημείο όπου η Χάρη συναντά τη θέληση. Πρέπει κάτι να μας κάψει από μέσα, να περάσουμε από κάποια φωτιά¹⁶⁰.

Είναι η κοινή αντιμετώπιση της μοίρας την οποία, κατά τον Συκουτρή, «δεν διαλέγομεν ημείς την μοίραν μας· εκείνη μας διαλέγει»¹⁶¹ αλλά και για τον Μαρίνο Βελή «είταν ένα παλιό φάντασμα που τον είχε συντροφέψει στα εφηβικά του χρόνια [...] και τώρα, στον πόλεμο, αναπάντεχα, του ξαναρχότανε καμιά φορά: το αίσθημα της μοίρας [...] Η γη που γυρίζει ολοένα σαν να μην υπάρχω. Η μοίρα μου. Η μοίρα των ανθρώπων»¹⁶². Έτσι, τελικά, οι μυθιστορηματικοί χαρακτήρες του Θεοτοκά, με όχημα την προσωπική αντίληψη περί ζωής και με εφόδιο την αποδοχή της μοίρας τους κατορθώνουν την πραγμάτωση του περίφημου *amor fati*¹⁶³.

159 Τζιόβας, Δ., ό.π.

160 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, Αθήνα, Εστία, τόμος 2^{ος}, ό.π., σ. 182.

161 Συκουτρής, Ι., ό.π., σ. 128.

162 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, Αθήνα, Εστία, τόμος 1^{ος}, 13^η έκδοση, Φεβρουάριος 2021, σσ. 32-33.

163 Βλ. υπ. 52.

Μέρος Γ΄

Ασθενείς και Οδοιπόροι

Το τελευταίο βιβλίο που διάβασα είναι οι «Ασθενείς και Οδοιπόροι» του Γιώργου Θεοτοκά. Το πρώτο μέρος του είναι η παλιά «Ιερά Οδός» που ξέραμε και που είχε προκαλέσει πολλές συζητήσεις όταν πρωτοφάνηκε. Η κακοπιστία ή τουλάχιστον η πλήρης αδυναμία για αντικειμενική θεώρηση που εκδηλώθηκε τότε απέναντι στο βιβλίο, καταρρέει τώρα με πάταγο... γιατί η απόσταση από τα γεγονότα είναι τώρα πια αρκετά μεγάλη, ώστε να μπορούμε εύκολα να διακρίνουμε την ιδιαίτερη ικανότητα του Θεοτοκά να αντικειμενοποιεί καταστάσεις και πριν ακόμα διαλυθεί ο καπνός του πάθους¹⁶⁴.

Αυτά, μεταξύ άλλων, έγραφε ο Γιάννης Χατζίνης στο τεύχος 888 του περιοδικού *Νέα Εστία* της 1η Ιουλίου του 1964. Μάλιστα αναφέρει και κάτι που έχει προκαλέσει εντύπωση: «Εκείνο που μας κάνει εντύπωση είναι ότι η μέθοδος αυτή του «ταυτοχρονισμού»¹⁶⁵, εκ πρώτης όψεως επαναστατική, κατά βάθος υπακούει στο ρυθμό της σκέψης και της μνήμης, που είναι πάντοτε έτοιμες για τις πιο αστραπιαίες αναδρομές και τις πιο απροσδόκητες συγκολλήσεις»¹⁶⁶.

Και πράγματι η συγγραφική ιστορία του μυθιστορήματος καλύπτει μια μεγάλη χρονική περίοδο. Το έργο *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, που κυκλοφόρησε το 1964, αποτελεί την ολοκλήρωση μιας συγγραφικής αναζήτησης η οποία διήρκεσε πάνω από είκοσι χρόνια και αναφέρεται στα γεγονότα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Στην πρώτη προσπάθεια συγγραφής της *Ιεράς Οδού*, ο Θεοτοκάς σκέφτηκε να δώσει τον τίτλο *Το γλυκό σπίτι της ζωής*, ο οποίος παραπέμπει σε γνωστούς στίχους του Σολωμού¹⁶⁷, ή *Η τρελή περιπέτεια*. Το ίδιο σχέδιασμα το βρίσκουμε στο αρχείο του με τον τίτλο *Ιερά Οδός*¹⁶⁸.

Χτες το βράδι, στον περίπατο που έκανα ως τα λατομεία της Πεντέλης, άρχισα για πρώτη φορά να συνειδητοποιώ κάπως το καινούργιο μου μυθιστόρημα, που το έβλεπα τελευταία

164 Χατζίνης, Γ., «Τα βιβλία», *Νέα Εστία*, έτος ΛΗ΄, Τόμος 76ος, τεύχος 888, Αθήνα, 1 Ιουλίου 1964, σσ. 989-990.

165 Γράφει ο Θεοτοκάς στο «Η τέχνη του μυθιστορήματος», *Εποχή*, τ. 20, Αθήνα, Δεκέμβριος 1964, σ. 11: «Έτσι, καθώς απλώνεται από παντού σαν είδος το μυθιστόρημα, βρίσκει κάθε τόσο νέους εκφραστικούς τρόπους. Αναφέρω ορισμένους τολμηρούς χειρισμούς του χρόνου και του χώρου, που τους έχουν διαδώσει ο John Dos Passos, ο Sartre, ο Lawrence Durrell και άλλοι. Μια τέτοια μέθοδος είναι λ.χ. ή ταυτόχρονη ανάπτυξη των θεμάτων σε διάφορα επίπεδα. Γαλλικά λέγεται *simultaneisme*, που μπορεί να αποδοθεί ελληνικά με το νεολογισμό 'ταυτοχρονισμός'».

166 Χατζίνης, Γ., ό.π., σ. 990.

167 Σολωμός, Δ., (1798-1857), «Οι Ελεύθεροι πολιορκημένοι», Σχέδιασμα Β΄, στίχος 31: Το γλυκό σπίτι της ζωής που 'χε χαρά και δόξα. Βλ. *Σολωμός Δ.*, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%9F%CE%B9_%CE%95%CE%BB%CE%B5%CF%8D%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%BF%CE%B9_%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CF%81%CE%BA%CE%B7%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%BF%CE%B9/%CF%83%CF%87%CE%B5%CE%B4%CE%AF%CE%B1%CF%83%CE%BC%CE%B1_%CE%92

168 Θεοτοκάς, Γ., *Τα Έθνη*, Αθήνα, εκδ. Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Επιμ., Παλακτσόγλου Μ, Τσιανίκας Μ., 2004.σ. 13.

σαν ένα νεφέλωμα που στριφογύριζε γύρω στα πρόσφατα γεγονότα. Η διάθεση αυτή με ξύπνησε σήμερα κατά τις 4 π.μ. και δουλεύτηκε αυθόρμητα πολλή, ώρα στο νου μου. Ξανακοιμήθηκα λίγο το πρωί και ξύπνησα τελικά με κουρασμένο κεφάλι και με μια ιδιαίτερη λαχτάρα που με κατέχει. Είναι τα πρώτα συμπτώματα της πνευματικής εγκυμοσύνης, το ξέρω καλά.

Ο πιθανότερος τίτλος είναι *Ιερά Οδός*. (Επίσης σκέφτηκα να ονομάσω αυτό το βιβλίο: *Η τρελή περιπέτεια ή Το γλυκό σπίτι της ζωής*.)

Φαντάζομαι κάτι πολυσέλιδο και πολύπλευρο σαν την *Αργώ*, με εμφάνιση πλατιάς τοιχογραφίας μιας εποχής, της εποχής του Δεύτερου Μεγάλου Πολέμου ιδωμένης από την Ελλάδα. Ενώ όμως στην *Αργώ* μεταχειρίστηκα ως επί το πλείστον την ιστορία σαν ένα παιχνίδι της φαντασίας, εδώ νιώθω την ανάγκη να κρατήσω αυστηρά την ιστορική ακρίβεια¹⁶⁹.

Αυτές ήταν οι πρώτες σκέψεις του Θεοτοκά για τη συγγραφή ενός μυθιστορήματος που θα αφορούσε τα γεγονότα του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και τους πιθανούς τίτλους του.

Ο Θεοτοκάς τα έζησε εκείνα τα χρόνια. Τα φρικτά πολεμικά γεγονότα και ο εμφύλιος πόλεμος ήταν πάντα στη σκέψη του και επιθυμούσε κάποια στιγμή να τα καταγράψει σε ένα μυθιστόρημα και να εντάξει και τις προσωπικές του εμπειρίες.

Στην εγγραφή της 10ης Αυγούστου 1941 εξηγεί την επιλογή του τίτλου:

[...]Τον τίτλο *Ιερά Οδός* μου τον είχε εμπνεύσει αρχικά η διαμονή μου στο Χαϊδάρι (και η θριαμβευτική πορεία μας της 1ης Μαρτίου). Χωρίς να ξέρω τι ακριβώς ήθελα, συλλογίζομαι από τότε πως μια μέρα θα έγραφα κάποιο βιβλίο για τον πόλεμο μ' αυτόν τον τίτλο. *Ιερά Οδός* ήτανε συνάμα και η συμβολική οδός που πήγαινε προς τον αγώνα του αίματος[...]¹⁷⁰.

Σκέφτεται να ξεκινήσει τη δράση του μυθιστορήματος σε κάποιο νησί το 1939. Μέχρι και τις 8 Σεπτεμβρίου 1941 έχει γράψει δύο κεφάλαια της *Ιεράς Οδού*¹⁷¹. Ωστόσο, μας πληροφορεί ότι: «[...] Δεν έχω την πρόθεση να μπω αληθινά μες στη δουλειά γιατί το έργο δεν ωρίμασε ακόμα όσο πρέπει στη συνείδησή μου[...]»¹⁷². Έτσι λοιπόν: «Το χειρόγραφο της *Ιεράς Οδού* έχει κρυώσει πολύ. Πρέπει να το αφήσω να κοιμηθεί ώσπου να ξαναζεσταθεί»¹⁷³. Και φτάνουμε σχεδόν τρία χρόνια

169 Θεοτοκάς, Γ., *Τετράδια Ημερολογίου*, ό.π., 8/8/1941 σελ. 285.

170 Στο ίδιο, 10/8/1941 σελ. 288.

171 Στο ίδιο, 5/9/1941 σελ. 293 και 8/9/1941 σελ. 294.

172 Στο ίδιο, 5/9/1941 σελ. 293.

173 Στο ίδιο, 19/10/1941 σελ. 303.

μετά, στις 12 Ιουνίου 1944, οπότε ο Θεοτοκάς κάνει λόγο για δύο μυθιστορήματα: «[...] Τις μέρες αυτές, για πρώτη φορά από τα '41, αισθάνομαι ξανά τη διάθεση της αφηγηματικής δημιουργίας και γυρνούνε στο νου μου δυο μικρά μυθιστορήματα. Το ένα είναι μια μετάπλαση του βιβλίου που σχεδίαζα το καλοκαίρι του '41 στην Κηφισιά[...]»¹⁷⁴.

Μετά υφίσταται παύση, ώσπου στις 19 Σεπτεμβρίου 1946, από το Λονδίνο ξαναθυμάται το σχέδιο για το μυθιστόρημα και σημειώνει: «Σήμερα άρχισα να ρίχνω στο χαρτί, σε ιδιαίτερο τετράδιο, μερικές πρώτες ιδέες για ένα καινούριο μυθιστόρημα, πλατύ σαν την *Αργώ*, που δεν αποφάσισα ακόμα οριστικά αν θα το γράψω ή όχι – που θα είχε θέμα τη ζωή της Ελλάδας στα χρόνια 1941-44 και πιθανό τίτλο *Τα έθνη*»¹⁷⁵. Λίγες μέρες αργότερα, στις 23 Σεπτεμβρίου 1946, αποφαίνεται τα εξής: «[...] Μονάχα στην Ελλάδα θα μπορέσω ν' αρχίσω αυτή τη δουλειά. Από μακριά δεν μπορώ να κάμω άλλο τίποτα παρά να κρατώ μερικές πεταχτές σημειώσεις. Θα είναι καλά αν μπορέσω να συμπληρώσω την προεργασία στα 1947 και το γράψιμο στα 1948»¹⁷⁶. Αρχίζει να γράφει, αλλά έχει ανάγκη από υλικό, δηλαδή ιστορικές μαρτυρίες για να δώσει την αντικειμενική ατμόσφαιρα των ημερών. Έτσι, καταγράφει μαρτυρίες και δουλεύει το έργο του¹⁷⁷. Είμαστε πια στις 20 Ιουνίου 1949. Ο Θεοτοκάς γράφει:

[...] Μεσ σ' αυτή τη φούρια, σταμάτησα και το γράψιμο του νέου μου μυθιστορήματος που το τιτλοφόρησα προσωρινά Σημαίες στον ήλιο. Από το Νοέμβριο ως σήμερα έγραψα 120 σελίδες κι ήμουν σχετικά ευχαριστημένος, αν και δε βλέπω ακόμα την άκρη. [...] Στήθηκαν ήδη διάφορα πρόσωπα [...] Μερικοί σκοτώνονται στο δρόμο, οι άλλοι ανακατώνονται, μα δεν ξέρω καλά που με πάνε¹⁷⁸.

Επίσης, δηλώνει και κάτι πολύ σημαντικό: «[...] Αλλά καταλαβαίνω ότι θα είναι και κάτι άλλο: μια ευκαιρία να δώσω το πιστεύω της ώριμης ηλικίας μου μέσω του ιδεολόγου πολεμιστή Μαρίνου Βελή...»¹⁷⁹. Έτσι, το 1950 πλέον, έχουμε την έκδοση της *Ιεράς Οδού*. Μετά από δώδεκα χρόνια, όμως, θα αντιληφθεί ότι το έργο αυτό ήταν ατέλειωτο.

Το πρώτο μέρος του βιβλίου, με τον τίτλο «Ιερά Οδός», πρωτοτυπώθηκε στα 1950 σαν έργο αυτοτελές. Νόμιζα τότε πως είχα εξαντλήσει το θέμα μου και πως δεν είχα τίποτα να προσθέσω[...] Πέρασαν χρόνια χωρίς να πιάσω το βιβλίο στα χέρια μου. Μια μέρα στην αρχή του 1962[...] βάλθηκα να το φυλλομετρώ[...] και διαβάζοντας λίγο από δω και λίγο

174 Στο ίδιο, 12/6/1944 σ. 478.

175 Στο ίδιο, 19/9/1946 σ. 596.

176 Στο ίδιο, 23/9/1946 σ. 597.

177 Θεοτοκάς, Γ., *Τα Έθνη*, ό.π., σ. 38.

178 Θεοτοκάς, Γ., *Τετράδια Ημερολογίου*, ό.π., 20/6/1949 σ. 645.

179 Το ίδιο.

από κει, ξαναμπήκα στην ατμόσφαιρά του[...] Κατάλαβα τότε πως η «Ιερά Οδός» πραγματικά δεν ήταν άλλο τίποτα παρά το πρώτο μέρος ενός έργου που δεν είχε γραφτεί¹⁸⁰.

Θα καταγράψει και άλλες μαρτυρίες, οι οποίες αξίζει να σημειώσουμε ότι χρησιμοποιήθηκαν σχεδόν αυτούσιες για τη συγγραφή του δεύτερου τόμου του μυθιστορήματος και το έργο εκδίδεται ολοκληρωμένο ως εξής:

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΙΕΡΑ ΟΔΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΤΙΜΟΘΕΟΥ

Α'. Τετράδια του μοναχού Τιμόθεου

Β'. Η Θεανώ στο Μαρίνο

Γ'. Έκθεση του Αγησίλαου Παντελίδη

Δ'. Ο Κυριάκος στο Μαρίνο

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΕΠΙΖΩΝΤΕΣ¹⁸¹

Πρέπει να επισημάνουμε ότι στο μυθιστόρημα, τόσο ο τίτλος, *Ιερά Οδός*, όσο και η λέξη «Οδοιπόροι» παραπέμπουν σε ένα «ταξίδι». Στην περίπτωση της *Ιεράς Οδού*, το «ταξίδι»πραγματοποιείται μέσω ενός αρχαίου δρόμου και έχει έναν «ιερό» σκοπό. Η Ιερά Οδός ήταν στην αρχαία εποχή ο ιερός δρόμος που οδηγούσε τους μύστες των Ελευσινίων μυστηρίων από την Αθήνα στην Ελευσίνα. Έτσι και στα 1940 παρουσιάζεται ως ο δρόμος που οδηγεί τους στρατιώτες στο μέτωπο. Με τον συμβολικό αυτό τίτλο ο συγγραφέας προσπαθεί, λοιπόν, να θέσει ξανά το θέμα της ιστορικής συνέχειας του Ελληνισμού¹⁸².

Στο *Ασθενείς και Οδοιπόροι* οι αναφορές σε «ταξίδι» βρίσκονται διάσπαρτες σε όλο το μυθιστόρημα και αναφέρονται κυρίως στις μετακινήσεις των στρατιωτών¹⁸³.

180 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, Αθήνα, Εστία, τόμος 1^{ος}, 13^η έκδοση, Φεβρουάριος 2021, σσ. 7-8.

181 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, Αθήνα, Εστία, τόμος 2^{ος}, 12^η έκδοση, Νοέμβριος 2016, σ. 455.

182 Βλ. <https://tinyurl.com/4cukempn>, Παλακτσόγλου Μ., *Γιώργος Θεοτοκάς: "ταξίδι" και μυθασχολία*, σ. 616.

183 Στο ίδιο, σ. 617.

Νωρίς το απόγευμα της Μεγάλης Πέμπτης, ήρθε στο Χαϊδάρι η διαταγή να μετακινηθούν μερικές διμοιρίες προς τον Κιθαιρώνα. Τις παρέλαβαν τα μεγάλα, κίτρινα αθηναϊκά λεωφορεία, που είχαν επιταχτεί ειδικά για την περίπτωση...Κύλησαν στην Ιερά Οδό, σαν καμιά βουρλισμένη γαμήλια πομπή που δεν μπορούσε να συγκρατήσει τη χαρά της — χαρά νευριασμένη όμως, έτοιμη να τα σπάσει όλα. Πέρασαν δίχως να γυρίσουν να δούνε, το βυζαντινό τρούλλο του Δαφνιού ροβόλησαν, με λυμένα τα φρένα, προς τη γαληνεμένη θάλασσα της Σαλαμίνας¹⁸⁴.

Στο μυθιστόρημα, η εικόνα του δρόμου, του «ταξιδιού» είναι συνυφασμένη με την έννοια του «δρόμου της μοίρας». Η «μοίρα» αποτελεί τον κεντρικό άξονα της πλοκής του μυθιστορήματος και καθορίζει την πορεία της ζωής όλων των ηρώων.

Παράδειγμα αντίστασης στη «μοίρα» αποτελεί ο Μαρίνος Βελής ο οποίος αν και νιώθει αρχικά δεσμευμένος από τη μοίρα του, που είναι στενά συνδεδεμένη με την τραγική μοίρα της πατρίδας του, αποφασίζει να παλέψει μαζί της, να φύγει και να συνεχίσει τον πόλεμο στη Μέση Ανατολή. Δεν παραιτείται, αγωνίζεται για την πατρίδα του, αλλά ταυτόχρονα προσπαθεί να ανακαλύψει και τον εαυτό του σε έναν ανελέητο αγώνα αυτογνωσίας. Ο Θεοτοκάς βέβαια υποβάλλει όλους τους ήρωες σε αυτό το προσωπικό ταξίδι¹⁸⁵.

Από την άλλη μεριά, όμως, ο Θεοτοκάς θα βρεθεί πολλές φορές σε αδιέξοδο μπροστά στα ιστορικά γεγονότα. Αυτό εξηγεί ίσως και την επιλογή του τίτλου που υπογραμμίζει χριστιανικές καταβολές:¹⁸⁶ «Ασθενής και Οδοιπόρος αμαρτίαν ουκ έχει», λέει το ρητό. Όπως διαβάζουμε και στο μυθιστόρημα τα λόγια της Μαριέτας Δράκου: «Αλλά αρρώστεια δεν είταν τάχα ο ίδιος ο πόλεμος; Άρρωστη δεν είναι η εποχή μας; Άρρωστοι δεν είμαστε όλοι μας και γεμάτοι πληγές; Ασθενείς και οδοιπόροι... Ποιος θα 'χει το κουράγιο, στο εξής, να μας καταδικάσει για τις αμαρτίες μας;»¹⁸⁷.

Το έργο αρχικά κυκλοφόρησε με τα δύο μέρη σε ένα τόμο, από τις εκδόσεις «Φέξη», ενώ αργότερα υιοθετήθηκε η έκδοση σε δύο τόμους από τις εκδόσεις «Εστία»¹⁸⁸.

Ο ίδιος ο Θεοτοκάς εντάσσει τους *Ασθενείς και Οδοιπόρους* στον πρώτο κύκλο του δημιουργικού του έργου σε μια προσπάθεια για μια πεζογραφία ζωντανή, που να δίνει μια εικόνα του Ελληνισμού στην εποχή μας, «[...]με τους ιστορικούς και κοινωνικούς κλυδωνισμούς του και με την ψυχική του ιδιοτυπία»¹⁸⁹.

184 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 1^{ος}, ό.π., σελ. 111-112.

185 Παλακτσόγλου, Μ., ό.π., σ. 617.

186 Στο ίδιο, σ. 618.

187 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 2^{ος}, ό.π., σ. 247.

188 Θεοτοκάς, Γ., Θεοτοκάς, Γ., *Τα Έθνη*, ό.π., σ.12.

189 Θεοτοκάς, Γ., «Απαντήσεις σε ερωτήματα», *Τετράδια Ευθύνης 26, Οδοιπορία του Γιώργου Θεοτοκά*, επιμ. Τσιρόπουλος, Κ. Ε., Αθήνα, 1986, σ. 176.

Το βαθύτερο νόημα του μυθιστορήματος, όπως και όλης του της συγγραφικής προσπάθειας, μας το καταμαρτυρεί ο ίδιος γράφοντας: «[...] υπάρχει άραγε κάτι σταθερό, ένα νόημα βαθύτερο που δεν αλλάζει; Θα έλεγα πως υπάρχει μια αγάπη για τον άνθρωπο, μια ανάγκη να τον καταλάβουμε, μια συμπόνοια, ένα δέος για τη μοίρα του, αλλά τελικά και μια πίστη στο πρόσωπο του ανθρώπου»¹⁹⁰.

Στον πρώτο τόμο περιγράφεται η ζωή των πρωταγωνιστών, αλλά και των προσώπων που τους πλαισιώνουν κατά τη διάρκεια της γερμανικής επίθεσης, μέχρι και την κατάληψη της Αθήνας. Στον δεύτερο τόμο υπάρχουν οι αφηγήσεις των ηρώων του πρώτου. Επίσης, αξίζει να αναφερθεί και η διαφορετικότητα των χώρων που παρουσιάζεται ανάμεσα στα δύο μέρη του μυθιστορήματος. Κατά τον Hamon, ο χώρος τόσο ως πλαίσιο, όσο και ως διάκοσμος, άλλοτε έρχεται σε συμφωνία και άλλοτε σε αντίθεση με τα συναισθήματα ή τις σκέψεις των ηρώων, διαδραματίζοντας σημαντικό ρόλο και συνιστώντας στοιχείο αναγνωσιμότητας¹⁹¹.

Η επίδραση του περιβάλλοντος επηρεάζει τους ήρωες και η εναλλαγή εσωτερικού και εξωτερικού χώρου έχει άμεση απήχηση στη συμπεριφορά τους¹⁹². Στην *Ιερά Οδό* ο συγγραφέας χρησιμοποιεί χώρους, που αποτελούν σύμβολα ιστορικής μνήμης. Ενδεικτικά αναφέρουμε το Πανεπιστήμιο, την πλατεία Συντάγματος, τον Λυκαβηττό, την Ιερά Οδό, καθώς και τοπία και θρησκευτικούς χώρους, όπως τον Πόρο, τις Πρέσπες και εκκλησίες της Αθήνας¹⁹³. Στο δεύτερο μέρος του μυθιστορήματος, ο χώρος παρουσιάζεται περισσότερο ως χώρος θρησκευτικός και ιερός προσδίδοντας μια μορφή εσωστρέφειας και μοναστικότητας. Ενδεικτικά αναφέρουμε πάλι τη βιβλιοθήκη της Ιεράς Μονής του Αγίου Όρους, το ναό της Ανάστασης, την Παναγία τη Χρυσοσπηλιώτισσα, το μοναστήρι της Καισαριανής. Σε μια διάθεση κοσμοπολιτισμού καταγράφονται η Παλαιστίνη, η Ιερουσαλήμ, η Τουρκία, η Αλεξάνδρεια, το Εδιμβούργο, το Χόλλυγουντ, το Μιλάνο και η Λατινική Αμερική. Και εδώ παρουσιάζονται χώροι ιστορικοί, όπως τα παλιά ανάκτορα, το κτίριο των Ες-Ες της οδού Μέρλιν, χώροι αφιερωμένοι στην τέχνη, όπως το θέατρο Ηρώδη του Αττικού, και το υπόγειο του κινηματογράφου «Φοίβος». Επίσης παρουσιάζονται χώροι εξωτερικοί όπου γίνονται «ανοιχτές κουβέντες», όπως η ακρογιαλιά της Βούλας, ένα υπαίθριο ταβερνάκι και χώροι εσωτερικοί όπου γίνονται σημαντικότερες συζητήσεις που απαιτούν περίσκεψη, όπως το σαλόνι της Θεανώς και το γραφείο του Γερμανού Χίλλεμπραντ. Ο συγγραφέας καταγράφει, μάλιστα, την αλληλεπίδραση τοπίου και ψυχής μέσω του Κυριάκου Κωστακαρέα:

190 Στο ίδιο, ό.π., σ.178.

191 Μουστακάτου, Κ., «Ο 'χώρος' στα μυθιστορήματα του Γ. Θεοδοκά», Greek research in Australia: proceedings of the fifth Biennial Conference of Greek Studies, Flinders University, April 2003, editors Elizabeth Cloe, Michael Tsianikas, George Frazis, σ. 643.

192 Στο ίδιο, σ. 647.

193 Στο ίδιο, σσ. 649-650.

Ο Υμηττός ίσια απέναντι, η Πεντέλη αριστερά μου, η λευκότητα του μικροσκοπικού Παρθενώνα, στο κέντρο της εικόνας, η σκιερή σιλουέτα του Λυκαβηττού, όλες αυτές οι τόσο οικείες, τόσο δικές μου μορφές, δεν μου μιλούσανε πια όπως είχα συνηθίσει να μιλούνε στην ψυχή μου[...] Έβλεπα τα ίδια ακριβώς πράματα, που όμως δεν ήταν τα ίδια. Είτανε σαν ένα άτομο, πεζό, νεκρό αντίγραφο ενός πίνακα που τον είχα άλλοτε αγαπήσει[...] Δεν είχε αλλάξει μόνο το τοπίο, μα κι η ψυχή μας¹⁹⁴.

Χαρακτήρες

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι σε έργα του Θεοτοκά, όπως στις *Ωρες αργίας* και στην *Αργώ*, μπορούμε να διακρίνουμε την προβληματική του συγγραφέα για τον ατομισμό και την ελληνικότητα. Καθώς έγραψε ο ίδιος θα προσπαθούσε να διακρίνει μέσα στον συνωστισμό τόσων ψυχών την ατομική παρουσία, την σπουδαιότητα κάθε μεμονωμένου ατόμου¹⁹⁵. Όλα αυτά πρεσβεύονται από τον συγγραφέα μέχρι το 1940. Μέσα όμως από την ήττα και την ξένη κατοχή, αναδύεται η ανάγκη της συνεργασίας και την σύμπνοιας για την αντιμετώπιση αυτής της φρικτής και δύσκολης κατάστασης. Ο ατομικισμός χάνει πλέον το νόημά του. Εδώ υπάρχουν ήρωες που δρουν και συνεξελίσσονται μέσα στη φρίκη του πολέμου, την επαφή με τον θάνατο και την εξαθλίωση. Ο πόλεμος ασκεί τεράστια ψυχολογική επίδραση και επιφέρει αλλαγές στους ήρωες.

Ο Θεοτοκάς, μέσα από το μυθιστόρημα-χρονικό, ανασυνθέτει τα γεγονότα, διατηρώντας αναλλοίωτο τον πυρήνα τους, τα ερμηνεύει με αντικειμενικότητα και τα προσφέρει στους αναγνώστες¹⁹⁶. Χωρίς πομφόλυγες, χωρίς πλεονασμούς, στην *Ιερά Οδό* έχουμε στοιχεία μιας αληθινής μαρτυρίας¹⁹⁷. Τρία είναι τα θέματα που παρουσιάζονται εδώ: το πολεμικό μέτωπο που καταρρέει, η απόγνωση των ανθρώπων και η αναμονή του «Συντάγματος Εκγυμνάσεως», δηλαδή εκείνων που δεν πρόλαβαν να πολεμήσουν τον εχθρό. Με οργανωμένη και ομαλή αφήγηση περιγράφεται ο πανικός στο μέτωπο και στην πολιτεία και το δράμα κάθε ελληνικής συνείδησης. Με ιστορική και αισθητική υπευθυνότητα ο συγγραφέας, μέσα από τη λιτή έκφραση που χρησιμοποιεί, αποφεύγει την παγίδα του υποκειμενισμού όταν περιγράφει ιστορικά γεγονότα γνωστά σε όλους και όταν παρουσιάζει ιστορικά πρόσωπα που όλοι γνωρίζουν¹⁹⁸. Κι όταν μετά από χρόνια προχώρησε στην παρουσίαση των *Ασθενών και Οδοιπόρων*, αυτό έγινε με τιμότητα. Ο Θεοτοκάς στάθηκε ανάμεσα στις διαφορές που χώρισαν τους Έλληνες. Χρειάστηκαν περίπου είκοσι χρόνια για να μπορέσει να συλλάβει ο συγγραφέας ολόκληρη την εικόνα και να τη

194 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 2^{ος}, ό.π., σσ. 365-366.

195 Μαστροδημήτρης, Π. Δ., «Η εξέλιξη και τα ύστερα ενδιαφέροντα του Γιώργου Θεοτοκά», *Τετράδια Ευθύνης* 26, *Οδοιπορία του Γιώργου Θεοτοκά*, επιμ. Τσιρόπουλος, Κ. Ε., Αθήνα, 1986, σ.34.

196 Χάρης, Π., «Ο δοκιμογράφος-Ο διηγηματογράφος-Ο μυθιστοριογράφος-Ο ταξιδιώτης», *Νέα Εστία*, ό.π., σ. 1592.

197 Στο ίδιο, σ. 1591.

198 Το ίδιο.

μεταφέρει σε ένα μυθιστόρημα που είναι και αυτό ένα μυθιστόρημα-χρονικό. Και χρειάστηκαν τόσα χρόνια γιατί και πάλι με υπευθυνότητα ο συγγραφέας παρουσιάζει τους χαρακτήρες, όταν πια έχει συντελεστεί η αποδέσμευση της μνήμης από «γεγονότα πολύ επίκαιρα» και όταν ένοιωσε ότι μπορούσε «λεύτερα» να λειτουργήσει η «μυθιστορηματική λειτουργία»¹⁹⁹. Έτσι, χρησιμοποιώντας πάλι απλά εκφραστικά μέσα, οι χαρακτήρες, που έχουν ζήσει στην κατεχόμενη Ελλάδα, στη Μέση Ανατολή, στην Απελευθέρωση, στα Δεκεμβριανά, κινούνται πια ελεύθερα από μια φαντασία η οποία έχει αποδεσμευτεί πια από τα τραγικά γεγονότα εκείνης της εποχής²⁰⁰. Παρουσιάστηκε με αυτόν τον τρόπο ένα έργο στέρεο, με άρτια λογοτεχνική μορφή και με την επιθυμία του συγγραφέα να διαλαλήσει μια επώδυνη αλήθεια και μαζί μιαν αισιοδοξία που δίνει κουράγιο²⁰¹.

Ο Θεοτοκάς στο μυθιστόρημα *Ασθενείς και Οδοιπόροι* έχει ως στόχο να αποδώσει τον ψυχισμό των ηρώων προβάλλοντας τις σκέψεις τους²⁰². Κατηγοριοποιεί τους ήρωες με βάση άξονες, όπως Έλληνες-Γερμανοί, άντρες-γυναίκες, αριστεροί-δεξιοί²⁰³. Όλες οι αντρικές και γυναικείες μορφές αρνούνται τον πόλεμο, με εξαίρεση τους Γερμανούς που οφείλουν να εκτελέσουν τις διαταγές που τους δίνονται. Οι γυναίκες εκπροσωπούν την ανθρώπινη πλευρά και καταθέτουν ώριμες σκέψεις, με κύρια δράση κυρίως στον δεύτερο τόμο του μυθιστορήματος²⁰⁴. Παρουσιάζονται ήρωες οι οποίοι όπως κι αν βίωσαν τα γεγονότα του πολέμου, η ζωή τους και η σκέψη τους άλλαξε. Ο συγγραφέας επισημαίνει την ηθική κατάπτωση και την εξαχρείωση της ανθρώπινης συνείδησης²⁰⁵, αλλά και την ύπαρξη αλληλεγγύης μέσα σε όλη αυτή την παρακμή. Οι χαρακτήρες του μυθιστορήματος είναι σαράντα επτά (47), τριάντα τρεις (33) άντρες και δεκατέσσερις (14) γυναίκες²⁰⁶. Παρακάτω παρουσιάζονται αδρά ορισμένοι βασικοί ήρωες του μυθιστορήματος σε μια προσπάθεια να δειχθεί η βασική φιλοσοφία ζωής τους.

Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση των χαρακτήρων θα προσπαθήσουμε πολύ περιληπτικά να περιγράψουμε τι είναι ο πόλεμος κάτω, από το βάρος του οποίου ο άνθρωπος εμφανίζει και σε υπερβολικό βαθμό τον πραγματικό του χαρακτήρα και ποια είναι τα αποτελέσματά του που πραγματεύεται στο μυθιστόρημα ο Γιώργος Θεοτοκάς, αλλά και λίγα λόγια περί της ηθικής.

199 Στο ίδιο, σ. 1593.

200 Το ίδιο.

201 Το ίδιο.

202 Μουστακάτου, Κ., «*Ιδέες και πρόσωπα στο έργο του Γιώργου Θεοτοκά: από το δοκίμιο στο μυθιστόρημα*», Διδακτορική διατριβή, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα, 2012, σ. 252.

203 Το ίδιο.

204 Στο ίδιο, ό.π., σ. 253.

205 Στο ίδιο, σ. 255.

206 Στο ίδιο, σ. 253.

Η λέξη πόλεμος προέρχεται από το ομηρικό ρήμα πελεμίζω που σήμαινε «πολεμώ», με αρχική σημασία «φοβίζω τον εχθρό», από τον υποθετικό τύπο πέλεμα «τρόμος, φόβος» και μάλιστα «κραδαινώντας τη λόγχη», εφόσον η λέξη είναι ομόρρυθμη του πάλλω²⁰⁷.

Ο πόλεμος, σύμφωνα με την πλατωνική άποψη, είναι η εκδήλωση των επεκτατικών διαθέσεων μιας πολιτείας απέναντι σε μια άλλη, με στόχο εκείνη εκείνη να «πλέει μέσα στην καλοπέραση»²⁰⁸. Αυτές οι επιθετικές κινήσεις είναι τελικά η έκφραση των μελών μιας κοινωνίας, όπου οι επιθυμίες κατακυριεύουν τη λογική τους ικανότητα και οδηγούν σε ηθική και πολιτική κατάπτωση. Με αυτή τη λογική ο πόλεμος θα είναι πάντα αναπόφευκτος, από τη στιγμή που οι άνθρωποι έλκονται από τις εγκόσμιες απολαύσεις.

Την βασική πλατωνική ιδέα θα την παραλάβει η χριστιανική παράδοση και θα ανάγει τη διεφθαρμένη φύση του ανθρώπου στο προπατορικό αμάρτημα. Ο πόλεμος είναι αναπόφευκτα μοιραίος και σε ένα τέτοιο θεολογικό πλαίσιο είναι ανάγκη να δημιουργηθεί και να αναπτυχθεί η θεωρία του «δίκαιου πολέμου», ως αποτέλεσμα της θείας πρόνοιας. Ο ηγέτης, δηλαδή, είναι το μαστίγιο στο χέρι του Θεού, προκειμένου να τιμωρηθεί δίκαια ο διαβρωμένος άνθρωπος. Κάτι τέτοιο ουσιαστικά πρόσβευε ο Αυγουστίνος μιλώντας για θείο νόμο. Αυτή η συλλογιστική επέτρεψε και τη δικαιολόγηση κάθε λογής πολέμου, ακόμα και της δικής μας εποχής, με αποκλειστικό δηλαδή κριτήριο την εκτέλεση της θείας εντολής. Ας μη λησμονούμε ότι από την εποχή του Καρλομάγνου²⁰⁹, ακόμα, τα ευρωπαϊκά εδάφη αποτελούσαν έπαθλα για την εκάστοτε ισχυρή δύναμη που επιθυμούσε να επεκταθεί. Τα ισχυρά κράτη προσπαθούσαν να υπερασπισθούν και να προωθήσουν τα συμφέροντά τους με συμμαχίες και με την προσάρτηση εδαφών με τη βία Αυτή την προσπάθεια για τη διασφάλιση συμφερόντων τη διαπιστώνουμε και στα λόγια του Ιμπραήμ, δάσκαλο στο Βρανέστι, προς τον Μαρίνο Βελή:

Χαλασμός γίνεται, αποκρίθηκε ο Ιμπραήμ. Το κάθε έθνος φροντίζει να φυλάξει το κεφάλι του και να πιάσει μερικά πόστα για να παζαρέψει. Η Ιταλία κάνει μια πολιτική. Αν δει πως δεν πετυχαίνει, θα γυρίσει το τιμόνι την ώρα τη σωστή. Η Ελλάδα έχει ηρωισμό, μα δεν έχει τιμόνι· δεν κάνει καμιά πολιτική. Πήγε κι έπεσε στη φωτιά φωνάζοντας ζήτω²¹⁰.

207 Βλ. *Τα ετυμολογικά τού πολέμου*, <https://www.babiniotis.gr/lexilogika/etimologika/89-63-6-4-2003>

208 Βλ. *Πλάτωνος Πολιτεία (371c-373c)*, Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα, <https://t.ly/Tqrm>

209 Ο Καρλομάγνος (2 Απριλίου 747 ή 748 – 28 Ιανουαρίου 814), ήταν Βασιλιάς των Φράγκων (768 - 814). Ήταν επίσης βασιλιάς της Ιταλίας από το 774 και από το 800 ο πρώτος αυτοκράτορας στη Δυτική Ευρώπη μετά την κατάλυση της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Βλ. *Καρλομάγνος*, <https://t.ly/7IMs>

210 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 1^{ος}, ό.π., σ. 56.

Τελικά, εάν ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος για την έναρξη ενός πολέμου, το ερώτημα που προκύπτει είναι ποιος εξουσιοδοτεί τη θέσπισή του²¹¹. Ποια είναι η νομική βάση που καθιστά δίκαιο έναν πόλεμο (*jus ad bellum*) και ποιοι είναι οι κανόνες που τον διέπουν (*jus in bello*); Ποιος, δηλαδή, έχει τη νομική εξουσία να κηρύξει τον πόλεμο και ποιος μπορεί να εξετάσει αν η αρχή αυτή αντανακλά ό,τι ο λαός θέλει;²¹²

Σχετικά με την αιτιολογία του πολέμου υπάρχουν διάφορες απόψεις. Για παράδειγμα, προβάλλεται από τη μια πλευρά, ο ισχυρισμός ότι ο άνθρωπος δεν είναι ελεύθερος να επιλέξει τις ενέργειές του κι έτσι ο πόλεμος γίνεται ένα μοιραίο γεγονός του σύμπαντος²¹³. Από την άλλη, οι ορθολογιστές δίνουν έμφαση στον Ορθό Λόγο και κατά συνέπεια ανακηρύσσουν τον πόλεμο ως προϊόν λογικής βάσης. Οι υπέρμαχοι των αμοιβαίων αγαθών της παγκόσμιας λογικής απηχούν τη φιλοσοφική σκέψη των μεσαιωνικών και μεταγενέστερων λογίων, με χαρακτηριστικό εκπρόσωπο τον Καντ²¹⁴ και την πραγματεία του για την Αιώνια Ειρήνη²¹⁵.

Η ειρήνη είναι ένα λογικό αίτημα που ο συλλογικός νους οφείλει να διασφαλίσει. Βέβαια, πάντα θα υπάρχουν τα αντικοινωνικά πάθη που θα επιθυμούν τον πόλεμο, ωστόσο η ύπαρξή τους θα φανερώνει το πόσο καταστροφικός τελικά είναι ο πόλεμος. Η φιλοσοφία του «στρεβλού ξύλου»²¹⁶ εκμεταλλεύεται τα ολισθήματα της ιστορικότητας για να το κάνει λιγότερο στρεβλό, με στόχο την ανύψωση του ανθρώπου σε υλικό αλλά και πνευματικό επίπεδο. Συνεπώς, ο βασικότερος στόχος της πολιτισμένης ζωής είναι η ειρήνη.

211 Δραγούνη, Β., «Ο Αιώνιος πόλεμος: Όψεις του Πολέμου στη Νεότερη Πολιτική Φιλοσοφία», Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Πειραιάς, 2011, σ. 26.

212 Το ίδιο.

213 Στο ίδιο, ό.π., σ. 25.

214 Ο Καντ γεννήθηκε στις 22 Απριλίου του 1724 στο Καίνιξμπεργκ της Πρωσίας και πέθανε στο Καίνιξμπεργκ στις 12 Φεβρουαρίου του 1804, ήταν Γερμανός φιλόσοφος και επιστημολόγος. Θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους στοχαστές και φιλοσόφους όλων των εποχών, και ο μεγαλύτερος της νεότερης εποχής. Βλ. Καντ Ι., https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%99%CE%BC%CE%BC%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CF%85%CE%B5%CE%BB_%CE%9A%CE%B1%CE%BD%CF%84

215 Δραγούνη, Β., ό.π., σ. 30. Συνοπτικά ο Καντ θεωρεί ότι η «αιώνια ειρήνη» δεν επιτυγχάνεται διότι υπάρχει ασυμφωνία πολιτικής και ηθικής. Και αυτό συμβαίνει διότι οι πολιτικές πράξεις υπαγορεύονται από σκοπιμότητες. Μ' αυτή την έννοια, η πολιτική αφού στηρίζεται στη σκοπιμότητα δεν μπορεί να είναι ηθική και είναι αδύνατον να έχει καθολική ισχύ.

216 Συνοπτικά ο Καντ διατύπωσε ότι «Το μέγιστο πρόβλημα για το ανθρώπινο γένος που η Φύση αναγκάζει τον άνθρωπο να το λύσει, είναι το πώς θα φτάσει σε μια κοινωνία πολιτών που θ' απονέμει γενικά το δίκαιο». Στην προσπάθεια επίλυσης αυτού του προβλήματος, ανακύπτει ένα σχεδόν άλυτο ζήτημα. Ο Καντ γράφει σχετικά:

[...]ο άνθρωπος είναι ένα ζώο πού, όταν ζει με άλλα του είδους του, χρειάζεται έναν κύριο [...] έναν κύριο που να σπάξει τη βούλησή του και να τον αναγκάζει να υπακούει σε μια γενική έγκυρη βούληση, όπου ο καθένας μπορεί να είναι ελεύθερος. Από πού όμως να πάρει αυτόν τον κύριο; Από πού αλλού, παρά από το ανθρώπινο γένος. Αλλά και αυτό θα είναι επίσης ένα ζώο που θα έχει ανάγκη από κύριο [...] Η ανώτατη κορυφή θα έπρεπε να είναι για τον ίδιο τον εαυτό της δίκαιη και συνάμα άνθρωπος. Αυτό λοιπόν το θέμα είναι το δυσκολότερο απ' όλα ίσως μάλιστα να είναι αδύνατη η τέλεια λύση του από τόσο στραβό ξύλο, όπως είναι εκείνο από το οποίο έχει γίνει ο άνθρωπος, δεν μπορεί να κατασκευαστεί τίποτα εντελώς ίσιο.

Η ίδρυση μιας τέτοιας κοινωνίας πολιτών που θ' απονέμει γενικά το δίκαιο, πέρα από τη δυσκολία που θέτει ο παραπάνω περιορισμός, απαιτεί σύμφωνα με τον Καντ, «ορθές έννοιες για τη φύση ενός δυνατού (möglichen) πολιτεύματος, μεγάλη και διαμέσου πολλών περιόδων του κόσμου ασκημένη πείρα και πάνω απ' αυτά μια θέληση αγαθή προετοιμασμένη να παραδεχθεί τούτο το πολίτευμα, δηλαδή τρία πράγματα που πάρα πολύ δύσκολα, κι αν τούτο γίνει, πάρα πολύ αργά και έπειτα από πολλές μάταιες δοκιμές μπορούν να βρεθούν μαζί». Βλ. Καντ, Ι., *Δοκίμια*, εισ., μτφ., σχ., Παπανούτσου, Ε.Π., Αθήνα, Δωδώνη, 1971, σσ. 30-32.

Οι δύο αιώνες που ακολούθησαν απλώς επιβεβαίωσαν την προφητικότητα του διακυβεύματος της ειρήνης. Οι πόλεμοι είχαν ως βασική κινητήρια δύναμη το ατέλειωτο μίσος για την ύπαρξη του Άλλου, ήταν πόλεμοι «απόλυτοι». Για κάθε πολιτισμένο άνθρωπο, ο πόλεμος μπορεί και πρέπει να αποτελέσει παρελθόν μέσα από την ηθική καλλιέργεια του αλλά και με την όρθωση φραγμών απέναντι στον πόλεμο, που οφείλει να επιβάλει η διεθνής έννομη τάξη. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι σε κάθε πολιτισμό, το ήθος του ανθρώπου, εξαρτάται από την αντικειμενική αξιολόγησή του, με βάση μια αποδεκτή από το κοινωνικό σύνολο κλίμακα αρετών. Αυτές είναι το αποτέλεσμα μιας ορθολογικής, φιλοσοφικής ή και θρησκευτικής ερμηνείας της συμπεριφοράς κάθε ατόμου²¹⁷. Η Ηθική, για να μεταβληθεί σε κανόνα συμπεριφοράς, θα πρέπει να επιβληθεί από μια αυθεντία, είτε θρησκευτική, είτε πολιτειακή. Αν δεν αποδεχθούμε αυτή την επιβολή, τότε θα πρέπει να δεχθούμε, ότι οι κανόνες συμπεριφοράς είναι βασισμένοι σε καθιερωμένες από μια συνειδητή σύμβαση αντιλήψεις περί καλού και κακού²¹⁸.

Οι χαρακτήρες στο κείμενο αυτό του Θεοτοκά υποβάλλονται στο εξής ερώτημα: «ο άνθρωπος γαντζωμένος στην προσπάθεια για την ατομική εξασφάλιση, εξασφάλιση ευζωίας, κοινωνικής επιβολής και ηθικής αναγνώρισης, πιστεύει πώς μάχεται τη φθορά και το θάνατο;»²¹⁹.

Μέσα από την ανάλυση των χαρακτήρων, η απάντηση είναι αυτή: η απομάκρυνση του ανθρώπου από τις πανανθρώπινες ηθικές αξίες είναι τελικά η φανέρωση μιας προσωπικής δυνατότητας του ανθρώπου να δεχθεί ή να αρνηθεί ό,τι θεωρείται αγαθό. Για παράδειγμα, στην περίπτωση του μοναχού Τιμόθεου, η αστοχία και η αμαρτία αποκωδικοποιούνται ως η «φανέρωση της αυτοκαταδίκης του ανθρώπου σε αποκλεισμό από την “όντως ζωή”»²²⁰. Στην περίπτωση της Γαλάτη, αμαρτία θα ήταν η άρνηση των ιδανικών του Ουμανισμού.

Ας περάσουμε όμως στην παρουσίαση των βασικών ηρώων του μυθιστορήματος και στην πολύ συνοπτική ανάλυση της συμπεριφοράς τους.

1. Αυγουστής Φρίξος

«Απάνω από τις σκάλες στεκότανε ένας άνθρωπος που ατένιζε τη νεκρωμένη πολιτεία, ασάλειντος, αγέρωχος, ακατάλυτος, σαν άγαλμα κανενός εθνικού ήρωα [...] Είταν ο Αυγουστής με το μαστίγιο στο χέρι»²²¹.

Ο Φρίξος Αυγουστής ήταν ανθυπολοχαγός και διμοιρίτης του Συντάγματος Εγκυμνάσεως στο Χαϊδάρι, με πίστη στο απόλυτο και στην αριστοκρατία. Συνομιλώντας με τον Κυριάκο

217 Γιανναράς, Χ., *Ελευθερία του ήθους*, Αθήνα, Ίκαρος, 2002, σ. 23.

218 Στο ίδιο, σ. 24.

219 Στο ίδιο, σ. 67.

220 Στο ίδιο, σ. 68.

221 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 1^{ος}, ό.π., σ. 27.

Κωστακαρέα και τον Θρασύβουλο Δράκο, σε μια στιγμή ξεκούρασης, ξαπλωμένοι ανάμεσα σε μαργαρίτες, εξομολογείται:

[...] Γύρευα το απόλυτο [...] Είχα τη γνώμη, από πολύ νέος, πως είναι απαραίτητο να ξέρουμε ποια είναι η αιτία του κόσμου[...] Κόντεψα κάποτε να φτάσω το απόλυτο μες από τον έρωτα. Μα δεν το 'φτασα δυστυχώς [...] Δεν πιστεύω στη μάζα [...] Δυστυχώς οι παλιές αριστοκρατίες της Ευρώπης εκφυλίστηκαν πια και είναι να τις κλαις. Μονάχα στην Αγγλία υπάρχουν ακόμα μερικές μετρημένες οικογένειες που συντηρούν το γνήσιο αριστοκρατικό πνεύμα, δίχως όμως καμιά πολιτική δύναμη²²².

Απαντώντας στον Κωστακαρέα, όταν συναντήθηκαν τυχαία κάπου στην πλατεία Συντάγματος, ο οποίος σε στάση προσοχής του είπε ότι έρχονται οι εχθροί να βομβαρδίσουν την Αθήνα του είπε: «Ας έρθουν!... τηρώντας προκλητικά τον ουρανό. Και, σαν να συνέχιζε κάποιον εσωτερικό του μονόλογο, πρόσθεσε: Γυρεύουν κι αυτοί το απόλυτο. Μα είναι αλήτες! [...] Ξέρω τι χρειάζεται ο κόσμος, στρατιώτη. Χρειάζεται μια καινούρια αριστοκρατία»²²³. Μιλώντας στη διμοιρία του οργισμένος από τα ίδια του τα λόγια ομολογεί:

Η Ελλάδα είναι το κέντρο του κόσμου. Εμένα που με βλέπετε, ξεκίνησα για να γίνω φιλόσοφος. Πήγα και σπούδασα στην ξενιτειά, συζήτησα με τους πιο σοφούς ανθρώπους της Ευρώπης, μα δεν βρήκα άκρη. Στο τέλος ένιωσα ένα πράμα· πως τα ξένα έθνη δεν ξέρουν τι τους γίνεται. Δεν μας χρειάζονται πια βιβλία, μας χρειάζονται άνθρωποι [...] Εδώ στην Ελλάδα είναι το φως το αληθινό. Κοιτάζτε τριγύρω σας· εδώ είναι η τέλεια ομορφιά. Άρα εδώ πρέπει να βρίσκονται και οι τέλει άνθρωποι, η αριστοκρατία του κόσμου, αυτοί που είναι άξιοι να φωτίσουν και να σώσουν τον κόσμο. Δηλαδή οι Έλληνες, εσείς²²⁴!

Στην πορεία του πολέμου υπέστη ψυχική κρίση, που όπως διαβάζουμε στα τετράδια του μοναχού Τιμόθεου ήταν παροδική.

Αργότερα, στο νοσοκομείο, έμαθα πως η ψυχική κρίση του Φρίξου Αυγουστή του πέρασε ξαφνικά, έτσι όπως του ήρθε, και πως δε θυμότανε τίποτα απ' όσα του είχαν συμβεί. Ο

222 Στο ίδιο, σ. 81.

223 Στο ίδιο, σσ. 27-28.

224 Στο ίδιο, σσ. 52-53.

διοικητής μας τον συγχώρεσε σιωπηρά και του έδωσε την ευκαιρία να πολεμήσει και να αποκατασταθεί²²⁵.

Όταν αποστρατεύτηκε, και όντας απομονωμένος σε ένα κτήμα στην Κέρκυρα, έστειλε επιστολές σε διασημότητες, όπως ο Αϊνστάιν και ο Μπ. Ράσσελ, εκθέτοντας τις απόψεις του, χωρίς όμως να λαμβάνει απαντήσεις. Έχοντας σχέδια ίδρυσης πολιτικού κόμματος και έκδοσης ιδεολογικού περιοδικού γνώρισε την Ντόροθι, η οποία «είχε μεγάλα συμφέροντα στα πετρέλαια της Καλιφορνίας»²²⁶. Παντρεύτηκαν και εγκαταστάθηκε με τη σύζυγό του στο Μπέβερλυ Χιλς ως Felix Augoust, όπου έγινε τελικά ένας ονομαστός σεναριογράφος. Απέκτησε φήμη, «ένα πρόσωπο με κάποια πέραση και όχι μονάχα ο μετανάστης σύζυγος της Ντόροθι των πετρελαίων»²²⁷. Έκανε την επανάστασή του και τελικά απέσπασε τη δήλωση της Ντόροθι που όταν τον πρωτοείδε στην Κέρκυρα τον ερωτεύθηκε αναφωνώντας: «Είδα έναν Έλληνα θεό!»²²⁸: «Αγαπημένε, του είπε, μη νομίζεις πως δεν είμαι ικανή να καταλάβω ποιος είσαι. Είσαι μεγάλος και σε θαυμάζω. Σε παρακαλώ να γυρίσεις πίσω σε μένα. Σου υπόσχομαι πως θα είμαι καλή σύζυγος, όπως θέλεις εσύ»²²⁹. Έτσι, «επί τέλους, στο Χόλλυγουντ, ο Φρίξος Αυγουστής, καθιερωμένος τώρα πια ως Felix Augoust, είχε βρει τη δικαίωσή του, τη διέξοδό του, την αλήθεια του»²³⁰.

2. Βαρδέκης

«Είμαι ο Βαρδέκης, είμαι περήφανος για τον εαυτό μου. Γιατί να μην είμαι; Ο κόσμος μου δίνει σημασία· έχω κύρος, πιάνω τόπο στην κοινωνία. Και τι τόπο!»²³¹. Ο Βαρδέκης είχε απολυθεί από τον στρατό για οικονομικές καταχρήσεις²³². Κατά τη διάρκεια της Κατοχής υπηρετούσε στα τάγματα ασφαλείας σε συνεργασία με τους Γερμανούς. Ήταν άτομο περιφρονημένο και ανυπόληπτο. Περιβάλλει τις προθέσεις του με «εθνικό» μανδύα, με κύριο στόχο βέβαια τη συγκίνηση και τη χειραγώγηση των ανθρώπων στους οποίους απευθύνεται. Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος που απευθύνεται στη Θεανώ Γαλάτη, όταν εκείνη τον επισκέπτεται στο γραφείο του για το ζήτημα της σύλληψης του Κωστακαρέα από τα Ες - Ες. Σημειώνει η Γαλάτη: «Τόνιζε πολύ, στη συζήτησή μας, την εθνική άποψη των πραγμάτων: το εθνικό μας συμφέρον, την εθνική μας αλληλεγγύη, την προβολή του έθνους μας μέσω της τέχνης και άλλα πολλά»²³³. Μετά το τέλος του

225 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 2^{ος}, ό.π., σ. 221.

226 Στο ίδιο, σ. 408.

227 Στο ίδιο, σ. 410.

228 Στο ίδιο, σ. 408.

229 Στο ίδιο, σ. 411.

230 Το ίδιο.

231 Στο ίδιο, σ. 444.

232 Στο ίδιο, σ. 262.

233 Στο ίδιο, σ. 264.

πολέμου, ο Βαρδέκης θα βρεθεί στο πλευρό των Άγγλων, λόγω των υπηρεσιών που προσέφερε, αν και οι εχθροί του ισχυρίζονταν ότι έπαιζε διπλό παιχνίδι, χρησιμοποιώντας τη φιλία όλων²³⁴. Ο Βαρδέκης «έγινε πολύ αξιόλογος παράγοντας της νέας κοινωνίας που σχηματίστηκε στην Αθήνα, ύστερα από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο»²³⁵. Κι όπως έλεγε πολύ κυνικά: «Ο γέγονε γέγονε [...] Τώρα ας τ' αφήσουμε αυτά. Ας κοιτάζουμε την εργασία μας, την ανάπτυξη του τόπου»²³⁶. Κάνει πολύ πλούσια ζωή, καθώς «έχει λιμουζίνες και θαλαμηγό καθώς και μίαν επιβλητική βίλλα στο Ψυχικό, όπου δέχεται τον καλύτερο κόσμο και το διπλωματικό σώμα»²³⁷. Είναι σαφέστατα υπέρ του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, δηλώνοντας τα εξής:

Η μεγάλη υπεροχή του κεφαλαιοκρατικού μας συστήματος είναι ότι παραδέχεται τους ανθρώπους τέτοιους που είναι, με τις αδυναμίες τους, τις μικρότητές τους, τα λάθη τους, τα στραβοπατήματά τους. Είναι σύστημα ελαστικό, συμβιβαστικό, φρόνιμο, γεμάτο πείρα και κατανόηση²³⁸.

Παραδομένος στην πλούσια ζωή του, φαίνεται ιδιαίτερα φοβισμένος:

Δεν θέλω να πεθάνω· θα είναι κρίμα, έτσι καλά που κατάφερα τις δουλειές μου, να με κουβαλήσουνε μια μέρα, στο άψε - σβήσε, με πομπή και με λόγους. Δεν μ' αρέσει καθόλου αυτή η άβυσσος· δεν είναι καλό πράμα. Εδώ είναι ωραία κι είμαι ο Βαρδέκης ο κόσμος είναι δικός μου, φτάνει να διαρκέσει ο κόσμος πολύ ακόμα, να μην εξαφανιστούν όλα μονομιάς και μείνει μονάχα η άβυσσος²³⁹.

Απάντηση στη θέα της αβύσσου αποτελεί το αρχοντικό του, στην Ύδρα: «Το σπίτι μου θα λάμπει στα μάτια του κόσμου, θα σβήσει την άβυσσο με τα φώτα του, με τις μουσικές του, με τις χαρούμενες φωνές του, με τη φήμη του, με τ' όνομά μου: Βαρδέκης, Βαρδέκης, Βαρδέκης...»²⁴⁰.

Ιδιαίτερα ειλικρινής στο μονόλογό του παραδέχεται τα ακόλουθα:

Είμαι ο Βαρδέκης, έχω πολλά χρήματα. Τα κέρδισα με την επιτηδειότητά μου. Είχα όσφρηση και ικανότητα προσαρμογής. Δεν άφησα τις περιστάσεις να περάσουν ανεκμετάλλευτες. Ήξερα και να μανουβράρω, σαν καλός καπετάνιος, σε θάλασσες

234 Στο ίδιο, σ. 422.

235 Στο ίδιο.

236 Το ίδιο.

237 Στο ίδιο, σ. 423.

238 Στο ίδιο, σ. 442.

239 Στο ίδιο, σσ. 445-446.

240 Στο ίδιο, σ. 447.

αγριεμένες, σκοτεινές, γεμάτες ξέρες. Τσακίστηκα μια-δυο φορές, έπεσα χαμηλά, δοκίμασα την πείνα, τα φαγωμένα ρούχα, την ταπείνωση. Αλλά τώρα τα ξέχασα αυτά²⁴¹.

3. Γαλάτη Θεανώ

Είναι ο βασικός γυναικείος χαρακτήρας του μυθιστορήματος. Ηθοποιός μεγάλης φήμης²⁴², όμορφη, εξαιρετικά ώριμη και ευαίσθητη. Μέσα από τις περιγραφές της διαπιστώνουμε τη φρίκη του πολέμου και την ηθική κατάπτωση των ανθρώπων.

Μιαν άλλη μέρα, κίνησα το πρωί για ψώνια και μπήκα στην ουρά, έξω από ένα μαγαζί, στην οδό Πατησίων. Κόσμος πολύς κυκλοφορούσε, τα καταστήματα είτανε γεμάτα. Ξαφνικά, ήρθε και στάθηκε, δίπλα στην ουρά, ένα κάρρο φορτωμένο πτώματα, που τα 'χανε τυλίξει σε λινάτσες. Έσταζαν αίμα εδώ κι εκεί. Ταράχτηκα και βγήκα από την ουρά. Οι άλλοι έμειναν στη θέση τους, κι οι διαβάτες περνούσαν αδιάφοροι. Ούτε γυρνούσε κανείς να δει²⁴³.

Ο Μαρίνος Βελής αποτελεί τον μεγάλο έρωτα της ζωής της. Η ίδια περιγράφει:

Αισθάνομαι μέθη, γαλήνη, ασφάλεια. Είμαι ήρεμη και παρηγορημένη. Είμαι δοσμένη. Σου έχω χαρίσει την ύπαρξή μου ολόκληρη· δεν έχω πια τίποτα να σκεφτώ, τίποτα να φοβηθώ. Εσύ με πήρες και με πηγαίνεις όπου θες, όπου ξέρεις. Τα παρέδωσα όλα. Ευτυχία...²⁴⁴.

Νιώθει εξαιρετικά μόνη, αναζητά το στήριγμά της μέσα στη δίνη των γεγονότων, ζητώντας κι αυτή απαντήσεις για τη ματαιότητα και τη βαρβαρότητα του πολέμου και εκφράζοντας τον πόνο για την πατρίδα της, την Ελλάδα.

Γιατί γίνονται πόλεμοι; Γιατί μας τυραννούνε, μας βασανίζουνε, μας σκοτώνουνε; [...] Πονώ κι εγώ, μ' όλο μου το είναι, για την πατρίδα μου που τόσο παιδεύεται, [...] μα δεν ξέρω τι συμβαίνει [...] Αν είσουν κοντά μου, [...] θα με στέριωνες, θα σε πίστευα, θα σ'

241 Στο ίδιο, σ. 443.

242 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 1^{ος}, ό.π., σ. 63, «Το θέατρο ήταν γεμάτο και ζεστό· το χειροκρότημα τρανταχτό. Η αυλαία άνοιξε κάπου δέκα φορές· επιτυχία σπάνια στην Αθήνα».

243 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 2^{ος}, ό.π., σ. 255.

244 Στο ίδιο, σ. 254.

ακολουθούσα χωρίς να ρωτώ. Μα εσύ μου 'φυγες την πρώτη κιόλας μέρα, με τις πρώτες κανονιές, και δεν έχω από που ν' αρπαχτώ. Παραδέρνω σαν χαμένη, στην ερημιά²⁴⁵.

Είναι ασυμβίβαστη και δείχνει γενναιότητα, προκειμένου να σώσει ανθρώπους από τους Γερμανούς.

Κι αν είναι να σώσω έναν άνθρωπο, έναν αδελφικό σου φίλο, που κι εγώ τον αγαπώ, πάλι να μην μιλήσω με τους Γερμανούς; Όχι, Μαρίνο, δεν το παραδέχομαι. Θα είταν άδικο και παράλογο, ν' αφήσω να χαθεί ο άνθρωπός μας για να κρατήσω τάχα εγώ, απείραχτη ολότελα, την προσωπική μου περηφάνεια... Η Μαριέτα συμφώνησε μαζί μου, άλλοι όμως λένε, τώρα, πως δεν έπρεπε καθόλου να πάω· δεν επιτρεπότανε λένε... να μπει στα γερμανικά γραφεία, να πιάσει σχέσεις μαζί τους. Εγώ όμως έχω τη συνείδησή μου ήσυχη κι ας λένε ό,τι θέλουν... Μονάχα το πώς θα με κρίνεις εσύ έχει αξία για μένα²⁴⁶.

Διαπνέεται από εθνική υπερηφάνεια. Στη συγκέντρωση που οργάνωσε στο σπίτι της, προκειμένου να βρει την ευκαιρία να μιλήσει στον Γερμανό αξιωματικό για το ζήτημα της απελευθέρωσης του Κωστακαρέα ο οποίος είχε συλληφθεί από τα Ες - Ες, δεν διστάζει, ούτε φοβάται. «Προτού πει τίποτα ο Γερμανός, του έδωσα το χέρι και του μίλησα γαλλικά. Το είχα αποφασίσει να μη μιλήσω γερμανικά όσο θα βαστούσε η Κατοχή»²⁴⁷. Και αργότερα, σχετικά με την εαμική εφημερίδα που ενοχοποιούσε τον Κυριάκο απάντησε με θάρρος: «Τα φύλλα αυτά κυκλοφορούν παντού, από χέρι σε χέρι. Εγώ η ίδια τα διαβάζω συχνά... Τιμωρήστε με, κύριε. Μήπως δεν το ξέρετε τι έχουμε όλοι οι Έλληνες στο νου μας; Τι λαχταρούμε;»²⁴⁸. Δεν φοβάται να εκφράσει ελεύθερα τις απόψεις της, τα συναισθήματά της, δεν διστάζει να συγκρουστεί με την κοινή λογική σε ζητήματα ανθρωπιάς, έρωτα, τέχνης²⁴⁹. Μια από τις φορές που συναντήθηκε με τον Γερμανό ταγματάρχη Ερνστ Χίλλεμπραντ, μιλώντας ελεύθερα του είπε: «Μην ξεχάσετε τη γυναίκα σας [...] Κρατάτε αυτό που σας έδωσε η ζωή. Όταν ξαναβρεθείτε μαζί, η αγάπη σας θα' χει πάρει άλλο νόημα. Θα σας γεμίσει πάλι, καθώς σας γέμισε η αμέριμη, νεανική ευτυχία σας, μες στους κήπους»²⁵⁰. Ακόμα κι όταν συνελήφθη και δικαζόταν πως «με τη διαγωγή της, είχε προδώσει το έθνος και το λαό που την

245 Στο ίδιο, σ. 256.

246 Στο ίδιο, σ. 259.

247 Στο ίδιο, σ. 267.

248 Στο ίδιο, σ. 270.

249 Μουστακάτου, Κ. «*Ιδέες και πρόσωπα στο έργο του Γιώργου Θεοτοκά: από το δοκίμιο στο μυθιστόρημα*», ό.π., σ. 259.

250 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 2^{ος}, ό.π., σ. 297.

πίστευε»²⁵¹ πιστή στις απόψεις της, απαντούσε: «Η ιδιωτική μου ζωή μου ανήκε [...] Δεν ενδιαφέρει κανέναν εκτός από μένα»²⁵². Προχώρησε χωρίς φόβο και φώναξε: «Ο Ερνστ Χίλλεμπραντ είναι καλλιτέχνης [...] ένας καλλιτέχνης δεν μπορεί να είναι τέρας. Ο Ερνστ Χίλλεμπραντ είναι καλός, είχε ανθρωπιά»²⁵³. Πόσο θάρρος αλήθεια χρειάζεται ένας άνθρωπος, για να ορθώσει το λόγο του απέναντι σε τόσο φανατισμό; Όμως, αγωνιζόταν μόνη. Και κουράστηκε, απογοητεύτηκε:

Είμουν κατάμονη στον κόσμο, εγκαταλειμμένη απ' όλους, κυνηγημένη άδικα και βάρβαρα, χτυπημένη στην περηφάνεια μου, στην προσωπικότητά μου, στο γυναικείο αυτοσεβασμό μου. Όταν κάπως ήρθα στον εαυτό μου, κάθησα και σου 'γραψα πάλι, Μαρίνο, τα όσα είχανε συμβεί, για να τα βγάλω από πάνω μου, να ξεθυμάνω και να σε αισθανθώ κοντά μου να με στηρίζεις, να με προστατεύεις. Αλλά δεν σε αισθάνθηκα. Συγχώρεσέ με, αγαπημένε μου, αλλά δεν ήρθες όταν σε κάλεσα. Δεν ένιωσα την παρουσία σου, τη ζέση σου, τη δύναμή σου [...] Είμαι μόνη, μόνη φριχτά, απαίσια, ανήκουστα, μόνη στον πόλεμο, μόνη στην αγάπη, μόνη στο θάνατο, αν είναι θάνατος αυτό που νιώθω να με ζυγώνει. Δεν μπορώ! Δεν αντέχω άλλο! Θέλω να ξεφωνίσω...²⁵⁴.

Προκαλεί επίσης μεγάλη εντύπωση και θαυμασμό το γεγονός ότι δεν προσπαθεί να κάνει γνωστές τις υπηρεσίες που είχε προσφέρει στους Έλληνες, δηλαδή ότι προσεγγίζοντας τους Γερμανούς έσωζε ανθρώπους, και ούτε επιχείρησε να σωθεί μέσω των συμμάχων, στους οποίους είχε παράσχει πολύτιμες πληροφορίες²⁵⁵. «Θαρρείς ότι το μόνο που της έμενε για να τη στεριώσει, στην ύστατη δοκιμασία της ήταν η πίστη της στην υπεροχή της τέχνης»²⁵⁶. Αυτή η γυναίκα χρησιμοποιήθηκε συναισθηματικά²⁵⁷, χλευάστηκε²⁵⁸, και αυτήν τη γυναίκα απαρνήθηκαν²⁵⁹, της αφαίρεσαν τη ζωή, χωρίς εκείνη να κάνει καμία προσπάθεια να τη σώσει. Ίσως γιατί ακόμα και την ύστατη ώρα αναλογιζόταν για τον Ερνστ Χίλλεμπραντ: «Μήπως είναι αλήθεια πως πρόδωσα μέσα

251 Στο ίδιο, σ. 389.

252 Στο ίδιο, σ. 352.

253 Το ίδιο.

254 Στο ίδιο, σσ. 324-325.

255 Στο ίδιο, σσ. 405, 425, 426, 430. Το καλοκαίρι του 1946, η Μαριέτα πληροφορείται από τον Χίλλεμπραντ Ε. ότι πράγματι παρέδωσε στρατιωτικά μυστικά στη Θεανώ, τα οποία δόθηκαν στους συμμάχους, κάτι που επιβεβαιώνει και ο ξάδελφός της, στρατηγός πια Γαλάτης Α., σε μια συνάντησή του με τη Μαριέτα μετά το τέλος του πολέμου, αλλά και ο υπαξιωματικός του βρετανικού στρατού Ντάγκλας Μακ Ντάγκαλ.

256 Στο ίδιο, σ. 390.

257 Στο ίδιο, σσ. 261, 303-304, 314, 319. Για να διασωθούν από την αιχμαλωσία των Ες-Ες, ο Κυριάκος Κωστακαρέας, οι δύο γιοι κάποιας Στελλάκη Δ. και ένας γνωστός δύο συναδέλφων της.

258 Στο ίδιο, σσ. 308, 314, 316, 389, 390. Απειλητικά σημειώματα, χλευαστικά τηλεφωνήματα, ντροπιαστικά λιβελλογραφήματα για το πρόσωπό της, ηθικός διασυρμός από τους κατηγορούς της.

259 Στο ίδιο, σσ. 310, 311, 324, 424, 425. Η αδελφή του Κωστακαρέα, Ξανθίππη, ουσιαστικά την έδιωξε, όταν πήγε σπίτι τους να συναντήσει τον Κυριάκο. Αλλά και ο ξάδελφός της, Γαλάτης Α., τη χαστούκισε και την έδιωξε, μην αντέχοντας το βάρος των κατηγοριών που της είχαν προσάψει. Μια συμπεριφορά που ίσως θα τον βάρυνε για πάντα.

μου τους ανθρώπους μου και την πατρίδα μου, αν όχι με πράξεις, όμως μ' αυτήν τη φοβερή, την ένοχη, την στιγματισμένη, την ακατανόμαστη αγάπη; Μήπως... Μήπως...»²⁶⁰. Η Θεανώ Γαλάτη, τόσο μόνη, μα τόσο Άνθρωπος!

4. Δράκος Θρασύβουλος

«Ο Θρασύβουλος Δράκος είταν μεγαλοκαμωμένος, κι αιματερός. Το επάγγελμά του είταν δικηγόρος· φιλοδοξούσε μάλιστα να λέγεται ποινικολόγος»²⁶¹. Ιδεολόγος, εξέφραζε τη δική του θεωρία του απόλυτου. «Εγώ πιστεύω πως πρέπει ν' αρχίσουμε από την πολιτική [...] Να οργανώσουμε πρώτα την Πολιτεία. Η πολιτική είναι η επιστήμη των επιστημών»²⁶². Στα χρόνια του πολέμου ήταν στέλεχος του ΕΔΕΣ²⁶³, ανησυχούσε για την εξάπλωση του κομμουνισμού και είχε ταχθεί υπέρ την μεσαίας τάξης. Στο ερώτημα της γυναίκας του Μαριέτας: «Τι θα πει εμείς και τι θα πει αυτοί;»²⁶⁴, απαντά:

Αυτοί,[...] θα πει η διάλυση των πάντων, η αποσύνθεση, το χάος, ο θάνατος. Εμείς θα πει κάτι απλό και θετικό και τίμιο. Θα πει η μεσαία τάξη, η μόνη αληθινή ιθύνουσα τάξη της Ελλάδας, οι μυριάδες των εργατικών ανθρώπων που μορφώνονται, που κοπιάζουν, που δημιουργούν που κινούν ολοένα την πρόοδο του τόπου²⁶⁵.

Παράλληλα, όμως, επιδιώκει με τον διάλογο και χωρίς φανατισμό να επικρατήσει η λογική.

Όλο το ζήτημα είναι να συγκρατήσουμε τις μερίδες, ως ότου κατακαθήσει αυτός ο παροξυσμός. Από κει και πέρα, θα βάλουμε κάτω τα όπλα, που δεν μας χρειάζονται πια, και θα μπούμε, σιγά – σιγά, στο σωστό δρόμο. Στο χέρι μας είναι να γίνει ή να μη γίνει ο εμφύλιος πόλεμος [...] Ένας άνθρωπος φρόνιμος και καλόπιστος που ήθελε το καλό του τόπου [...] Να σώσουμε την εσωτερική ειρήνη, να μη χυθεί άλλο αίμα: αυτό είναι δουλειά σοβαρή, η σοβαρότερη απ' όλες [...] Φτάνουν πια οι φανατισμοί! [...] Μόνο η λογική

260 Στο ίδιο, σ. 326.

261 Θεοδοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 1^{ος}, ό.π., σ. 39.

262 Στο ίδιο, σ. 81.

263 Ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ) ήταν μη αριστερή ελληνική αντιστασιακή οργάνωση κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Ιδρύθηκε από τον Ζέρβα Ν., τον Σπαή Α. και τον Σταματόπουλο Η., στις 9 Σεπτεμβρίου του 1941. Το 1943 η οργάνωση μετονομάστηκε σε Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών (ΕΟΕΑ). Στις 15 Φεβρουαρίου 1945, με απόφαση του Ζέρβα, ο ΕΔΕΣ διαλύθηκε. Βικιπαίδεια, Βλ. *Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος-Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών*, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82_%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82_%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82_%CE%A3%CF%8D%CE%BD%CE%B4%CE%B5%CF%83%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CE%95%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82_%CE%9F%CE%BC%CE%AC%CE%B4%CE%B5%CF%82_%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AE%CE%BD%CF%89%CE%BD_%CE%91%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%81%CF%84%CF%8E%CE%BD

264 Στο ίδιο, σ. 163.

265 Στο ίδιο, σσ. 163-164.

μπορεί να μας σώσει, η απλή, καθαρή, σταθερή λογική. Τίποτα άλλο. Θέλω να κάμω αγώνα για την επικράτηση της λογικής στην Ελλάδα. Να πάψουμε να είμαστε στα χέρια τυφλών παθών. Να σταματήσουν οι ανεύθυνες εξάρσεις, οι εξαλλοσύνες. Να δούμε τα πράματα θετικά, μαθηματικά²⁶⁶.

Μαχόμενος για τις ιδέες του σκοτώνεται. Η περιγραφή της Μαριέτας είναι σπαρακτική:

Ο Θρασύβουλος [...] έφευγε από το σπίτι χαράματα και πήγαινε στην υπηρεσία του. Ούτε ξέρω καλά – καλά που πήγαινε και τι έκανε [...] Πονούσε για τον τόπο, για το λαό, για μένα, για τα παιδιά μας. Ύστερα, τον έχασα ολότελα [...] μια μέρα σκοτώθηκε. Με ειδοποίησαν – ούτε θυμάμαι ποιος – και βγήκα σαν παλαβή, μες στο θόρυβο απ' τα πολυβόλα, τους όλμους, τις καμπάνες των εκκλησιών που δεν σταματούσαν [...] Με σταματούσανε στρατιώτες, πότε δικοί μας πότε Άγγλοι. Ο Θεός ξέρει τι τους έλεγα μες στην τρέλλα μου, και μ' αφήνανε και περνούσα. Κάποτε έφτασα στους Αμπελόκηπους, στο σημείο που αρχίζει η λεωφόρος Κηφισιάς σ' ένα σχολείο[...] Τον βρήκα τον άντρα μου κι έπεσα απάνω του κι ούτε ξέρω πια τι έγινε. Ίσως να λιγοθύμησα. Με πήγανε και με ξαπλώσανε μες στο σχολείο, απάνω σ' ένα τραπέζι. Εκεί πέρασα τη νύχτα μ' άλλους ανθρώπους, χαμένους και μισότρελλους σαν κι εμένα²⁶⁷.

5. Δράκου Μαριέτα

Είναι η σύζυγος του Θρασύβουλου Δράκου, πατριώτισσα και με αίσθημα ευθύνης απέναντι στην πατρίδα, εφόσον εμφανίζεται ενωτική πάντα. Συγκεκριμένα δηλώνει: «Είμαι κι εγώ πατριώτισσα [...] Να πολεμήσουμε· σύμφωνοι! Γιατί μας τσαλαπατούν έτσι; Ποιό να πειράξαμε; Να πέσουμε όλοι! Για την τιμή μας»²⁶⁸. Μιλώντας νευρικά στον Θρασύβουλο, όταν «είχε ξυπνήσει μονομιάς η ταξική του συνείδηση»²⁶⁹, του θυμίζει: «Δεν είμαστε λοιπόν όλοι ένα;[...] Δεν είμαστε όλοι μια πατρίδα, μια μεγάλη οικογένεια, ενωμένη μες στη δυστυχία, σαν τ' αδέρφια τα ορφανά;»²⁷⁰. Είναι απόλυτα λογική· μιλώντας στον Κυριάκο, που πίστευε ότι θα σταματούσαν τους εχθρούς στον Όλυμπο, τονίζει τα εξής: «Είτε περάσουν είτε όχι [...] τα παιδιά μου θέλουνε φαγητό»²⁷¹. Επίσης ρίχνει το φταίξιμο του πολέμου στους άντρες: «Γυρεύω δουλειά σε κανένα γραφείο.[...] Ο πόλεμος θα βαστήξει πολύ. Δεν με μέλει να πάω και πωλήτρια σε κατάσταση. Οι άντρες πια δε σκέπτονται

266 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 2^{ος}, ό.π., σσ. 376-379.

267 Στο ίδιο, σσ. 244-246.

268 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 1^{ος}, ό.π., σ. 42.

269 Στο ίδιο, σ. 164.

270 Το ίδιο.

271 Στο ίδιο, σ. 40.

τίποτα παρά μονάχα όπλα και μάχες»²⁷². Απευθυνόμενη στον Θρασύβουλο του λέει για τον πόλεμο: «Δεν είπα πως είσαι υπεύθυνος.[...] Μα δε βλέπω να κάματε και τίποτα για να εμποδίσετε το κακό»²⁷³. Ωστόσο, είναι και σύζυγος και μητέρα και παρόλο το θάρρος της φοβάται και ανησυχεί: «η Μαριέτα κάθησε σε μιαν άκρη, με κατεβασμένα μάτια, και δάγκανε το μαντήλι της. Φαινότανε κλαμένη, μα δεν ήθελε να το παραδεχτεί»²⁷⁴. Κι όταν το μέτωπο του πολέμου κατέρρευσε και υποδέχθηκε τον άντρα της και τον Κωστακαρέα τους είπε: «Τώρα που εσείς οι άντρες τα βάλατε κάτω, να δούμε τι θα κάνουμε εμείς οι γυναίκες! [...] Ξέρουμε καλύτερα εμείς οι γυναίκες»²⁷⁵.

Η Μαριέτα υπήρξε το κρυφό πάθος του Κωστακαρέα, κάτι το οποίο διαπιστώνουμε μέσα από τη συμπεριφορά του: «[...]κόμπιαζε μπροστά στη γυναίκα του φίλου του, μ' όλην την οικειότητα που του 'δειχνε εκείνη. Με μια ματιά, χωρίς να το θέλει, τον μηδένιζε. Την ντρεπότανε· δεν ήξερε γιατί»²⁷⁶. Την έβλεπε μέχρι και στα όνειρά του²⁷⁷. Η Μαριέτα ήταν ένα πρακτικό άτομο. Τον σύζυγό της, τον Θρασύβουλο, «δεν τον θαύμαζε, μα τον παραδεχότανε. “Τέτοιος που είναι, έλεγε, μου κάνει”»²⁷⁸. Στενοχωρήθηκε, βέβαια, όταν εκείνος σκοτώθηκε.²⁷⁹ Αλλά όταν οι συνθήκες της ζωής την οδήγησαν στην εργασία για να μπορέσει να συντηρήσει τα παιδιά της, «είχε ανάγκη από ένα χέρι, από μια σίγουρη παρουσία»²⁸⁰. Όταν ο Κυριάκος βρήκε το θάρρος να εκφράσει το πάθος του και της έκανε πρόταση γάμου, η Μαριέτα σκέφτηκε:

Ο Κυριάκος είτανε μια λύση γι' αυτήν, το δίχως άλλο: ένας άνθρωπος δοκιμασμένος, φίλος αληθινός, με σταθερά αισθήματα, ένας καλός σύντροφος και καλός σύμβουλος, ένα στήριγμα τέλος πάντων και μια ζεστασιά.[...] Να πάψει να χτυπιέται μοναχή της μες στη σύγχυση του κόσμου. Ναι, είταν καλή λύση ο Κυριάκος²⁸¹.

Ακόμα κι όταν ο Κωστακαρέας της εξομολογήθηκε τον βιασμό της Αμαλίας και το πόσο καλές σχέσεις είχαν πια²⁸², η Μαριέτα μπορεί να οργίστηκε, αλλά το αποδέχτηκε εύκολα, με φράσεις όπως: «Μη μου πεις ότι συχνάζει τώρα στα συνέδρια η Αμαλία σου», ή « Έ, δε μένει να προστεθώ κι εγώ στον κύκλο σας [...]»²⁸³ που τελικά μάλλον ζηλοτυπία δείχνουν παρά αποτροπιασμό. Έτσι, η Μαριέτα επαγγελματικά απέκτησε μια καλή θέση, με εξουσία και γόητρο.

272 Στο ίδιο, σ. 41.

273 Το ίδιο.

274 Στο ίδιο, σ. 42.

275 Στο ίδιο, σσ. 162-164.

276 Στο ίδιο, σ. 40.

277 Βλ. στο ίδιο, σ. 49, όπου υπάρχει λεπτομερής περιγραφή για το πώς βλέπει ο Κυριάκος τη Μαριέτα στα όνειρά του.

278 Στο ίδιο, σ. 39.

279 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 2^{ος}, ό.π., σσ. 244-246.

280 Στο ίδιο, σ. 416.

281 Το ίδιο.

282 Στο ίδιο, σ. 421.

283 Στο ίδιο, σσ. 420-421.

Βασικός υποστηρικτής της ο Βαρδέκης, ο οποίος μιλούσε με τα καλύτερα λόγια στο διοικητικό συμβούλιο της ασφαλιστικής εταιρείας που εργαζόταν η Μαριέτα, με την ιδιότητα του εντεταλμένου- συμβούλου. Όταν μιλά γι' αυτήν, αναφέρεται μόνο στον πρώτο της άντρα, τον Θρασύβουλο, που σκοτώθηκε «πολεμώντας τους κομμουνιστές στα δεκεμβριανά» και όχι στον Κωστακαρέα, που πολέμησε στην αντίθετη πλευρά. «Το ξέρει, μα το ξεχνά. Αρχή του Βαρδέκη είναι να μη σκαλίζουμε πια τα περασμένα»²⁸⁴.

6. Κωστακαρέας Κυριάκος

Ο Κυριάκος Κωστακαρέας, υπάλληλος του Υπουργείου Παιδείας, που ζει μαζί με τη μητέρα του και τις αδελφές του, εμφανίζει αντιφατική συμπεριφορά. Από τη μια μεριά τρέμει από τον φόβο ενός πολέμου και από την άλλη δείχνει εξαιρετικά αποφασισμένος να αγωνιστεί για τα ιδανικά των ανθρώπων²⁸⁵. Μιλώντας στις αδελφές και στη μητέρα του για τον πόλεμο «ο Κυριάκος ένωσε τα μάτια του να βουρκώνουν, μα μέσα του ανέβαινε μια έξαψη, μια αντίδραση του οργανισμού του. Τεντώθηκε κι είπε: Μην κάνετε έτσι! Ησυχάστε! Πόλεμος είναι Θ' αγωνιστούμε. Θα νικήσουμε. Δεν θα περάσουν!»²⁸⁶. Προσπαθεί να αφήσει κατά μέρος τις πολιτικές διαφωνίες, με στόχο την εθνική ενότητα, δεν ανέχεται την κοινωνική αδικία και τις κοινωνικές ανισότητες. Στη συνέχεια, όμως, παρατηρούμε αλλαγή στάσης, οπότε τον βρίσκουμε να πανηγυρίζει στο πλευρό του ΕΛΑΣ. Παρουσιάζει ενδιαφέρον το πώς ο ίδιος εξηγεί αυτή τη συμπεριφορά:

Ύστερα ήρθαν εκείνοι που πήραν πρώτοι την πρωτοβουλία [...] Ας ενωθούμε σφιχτά, μας έλεγαν [...] Ας αφήσουμε κατά μέρος τα κόμματα, τις ιδεολογίες, καθετί που μπορεί να μας χωρίσει [...] Ένας είναι ο σκοπός: η λευτεριά [...] Ας πιαστούμε γερά απ' τα χέρια, σαν αδέρφια [...] Εκείνοι που πήραν την πρωτοβουλία μας άφησαν να αγγίσουμε τον πάτο της συμφοράς [...] Κι όταν ένιωσαν πως είμασταν – όσοι είμασταν – καλά προετοιμασμένοι, μας πήραν από το χέρι και μας έδειξαν, μέσα από τους καπνούς, το κόκκινο άστρο²⁸⁷.

Κι έτσι συντελείται η μεταστροφή στη συμπεριφορά του Κωστακαρέα:

284 Στο ίδιο, σ. 422.

285 Μουστακάτου, Κ. «Ιδέες και πρόσωπα στο έργο του Γιώργου Θεοτοκά: από το δοκίμιο στο μυθιστόρημα», ό.π., σ. 259.

286 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 1^{ος}, ό.π., σ. 16.

287 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 2^{ος}, ό.π., σσ. 358-359.

Στις 12 του Οκτώβρη 1944[...] μπήκα οπλισμένος στο ξενοδοχείο της Μεγάλης Βρετανίας [...] Είμουν ικανός για οτιδήποτε, την ώρα εκείνη[...] Βγάλαμε ένα χονί σ' έναν εξώστη [...] και φωνάξαμε: - Λαέ της Αθήνας, σου μιλά ο ΕΛΑΣ.[...] Δεν χωρούσε αμφιβολία [...] πως η μεγάλη λαϊκή μάζα βρισκότανε κάτω από τον έλεγχό μας. Την είχαμε στο χέρι. Υποχθόνια, στα σκοτεινά χρόνια, η Οργάνωση [...] από τον αγώνα για την εθνικά λευτεριά, την περνούσε τώρα, φυσιολογικά, σχεδόν ανεπαίσθητα, στην κοινωνική Επανάσταση²⁸⁸.

Τελικά, αυτός ο άνθρωπος, ο τόσο καταπιεσμένος, ο οποίος έχει διαπράξει μέχρι και την πράξη του βιασμού²⁸⁹ και το επιβεβαιώνει ομολογώντας το και στη Μαριέτα,²⁹⁰ η οποία, μαζί με τη Θεανώ Γαλάτη, αποτελούσαν τον κρυφό του πόθο,²⁹¹ γίνεται ευυπόληπτο μέλος της κοινωνίας, καταλαμβάνοντας τη θέση του διευθυντή του Υπουργείου Παιδείας. Είχε προηγηθεί η απόλυσή του από το Υπουργείο, ύστερα από τα γεγονότα του 1944. Μόνο όταν ο θείος του Παπαλεοναρδόπουλος, ως υπουργός ανήλθε στην εξουσία, « [...] ξαναπήρε το βαθμό του στη δημόσια υπηρεσία, του αναγνωρίστηκαν τα δικαιώματά του και σταδιοδρόμησε, από κει και πέρα[...]», αφού υπέγραψε τελικά τη δήλωση μετανοίας και «αποχρωματίστηκε»²⁹². Να πώς παρουσιάζεται χαρακτηριστικά από τον συγγραφέα:

Ο πιο άτολμος υπάλληλος στο Υπουργείο των Θρησκευμάτων και της Εθνικής Παιδείας, ο πιο σβησμένος, ο πιο παραπεταμένος, αυτός είταν... τίποτα δεν είχε κατορθώσει ποτέ του, τριάντα τριώ χρονώ άντρας, ούτε στη φιλολογική επιστήμη, που με τόσην αγάπη είχε σπουδάσει, ούτε στη διοικητική υπηρεσία, που τόσην επιμέλεια της είχε χαρίσει, ούτε στον έρωτα, αλίμονο! Ούτε και στον πόλεμο, κατά τα φαινόμενα, είχε πολλές πιθανότητες να δοξαστεί... Τελικά είταν ένας αποτυχημένος... Έφταιγαν φυσικά «αυτές οι γυναίκες», καθώς μονολογούσε συχνά εννοώντας τη μητέρα του και τις δυο μεγαλύτερές του αδελφές... Σιγά-σιγά, ως φαίνεται, τον είχαν αποπνίξει, με την αστείρευτη λατρεία τους... Όμως κι αυτός τις αγαπούσε· δεν μπορούσε πια να ζήσει δίχως το πνίξιμο που του έκαναν· το είχε παραδεχτεί²⁹³.

288 Στο ίδιο, σσ. 370, 374.

289 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 1^{ος}, ό.π., σσ. 157-158.

290 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 2^{ος}, ό.π., σσ. 419-421.

291 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 1^{ος}, ό.π., σ. 49.

292 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 2^{ος}, ό.π., σσ. 412, 413, 415.

293 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 1^{ος}, ό.π., σ. 14.

7. Μαλέας

Ο Μαλέας, από τη Λακωνία, το όνομα του οποίου δεν το γνωρίζουμε, καθώς «είτανε λογοτεχνικό ψευδώνυμο, που το χρησιμοποιούσε άλλοτε στα φοιτητικά τους περιοδικά και του είχε μείνει και στη ζωή»²⁹⁴ είναι επαναστάτης²⁹⁵ και εμφανίζεται ως μια προσωπικότητα που καταγγέλλει την κοινωνική ανισότητα.

Το ζήτημα, είναι ότι δεν μπορεί κανείς να ζει σε μια κοινωνία, όπου υπάρχουν άνθρωποι που πεινούν [...] Αυτά που βλέπουμε να συμβαίνουν σήμερα, στην Αθήνα, είναι γεγονότα εξαιρετικά. Είναι συνέπειες του πολέμου, της Κατοχής. Αυτά θα περάσουν. Η πείνα όμως θα μείνει, αν δεν καταργήσουμε τα βαθύτερα αίτια που τη γεννούν²⁹⁶.

Αδιάλλακτος κομμουνιστής, δικαιολογεί την ωμότητά του, απαντώντας στον Κωστακαρέα τα εξής στην ερώτηση αν, σε περίπτωση ειρήνης, υφίσταται άλλος δρόμος από αυτόν της σκληρότητας:

Όχι, είπε, μην γελιέσαι, δεν θα υπάρξει. Δεν θα σ' αφήσουν εκείνοι που κατέχουν. Θα προφασιστούν πως συμφωνούν μαζί σου ως ένα σημείο, θα σου κάνουν μερικές παραχωρήσεις, θα σου τάξουν πολλά και διάφορα, μα την τελευταία στιγμή, θα σου η φέρουν, εξόν αν προλάβεις να τους τη φέρεις εσύ, να τους πάρεις τη δύναμη από τα χέρια. Έτσι έγινε πάντα και τίποτα δεν με πείθει πως οι άνθρωποι, από δω και πέρα, θ' αρχίσουν να φέρνονται διαφορετικά απ' ό,τι φέρθηκαν ως τώρα²⁹⁷.

Ο Μαλέας θεωρεί εχθρό του όποιον δεν συντάσσεται μαζί του και δικαιολογεί τη βία, αν αυτή βασίζεται σε επιταγές του κόμματος. Ο Θρασύβουλος περιγράφει χαρακτηριστικά την αντίδραση του Μαλέα, όταν αντίκρισαν τα φρικτά απομεινάρια μιας εκτελεσμένης οικογένειας χωριατών, επειδή «τους βάραινε μια αόριστη υποψία πως είταν εχθροί του κινήματος»²⁹⁸. Όταν ένας αξιωματικός του ΕΛΑΣ επεσήμανε ότι πρέπει να γίνει ανάκριση για το περιστατικό, ο Μαλέας διαφώνησε λέγοντας:

294 Το ίδιο σ. 42.

295 Στο ίδιο, σ. 42: «Ο Μαλέας ήταν ο επαναστάτης της συντροφιάς [...] με κλίση στις φιλοσοφικές μελέτες και με το πάθος της διαλεκτικής».

296 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 2^{ος}, ό.π., σσ. 361-362.

297 Στο ίδιο, σ. 364.

298 Στο ίδιο, σ. 383.

Η Επανάσταση τόνισε έχει μιαν εσωτερική ορμή που τη σέρνει μπροστά, ακατάσχετα. Πρέπει να την αφήσουμε να βγάλει έξω όλο της το μένος και να μην ταραζόμαστε σαν τη βλέπουμε να ξεσπάνει, ώρες - ώρες σε αγριότητες και σε αδικίες ακόμα [...] Αφήστε την, είπε, να χύσει το αίμα, όσο της χρειάζεται για να θρέψει την ορμή της²⁹⁹.

Παρόλο που αγωνίζεται για κοινωνική δικαιοσύνη, πέφτει στην παγίδα της αναζήτησης του απόλυτου, κάνοντας το λάθος να παραβιάζει τη δικαιοσύνη στο όνομα μιας δικαιότερης κοινωνίας που οραματίζεται. Πρέπει να σημειωθεί, επίσης, ο κυνισμός του και το απίστευτο μίσος που πηγάζουν από την πίστη του στα ιδανικά για τα οποία μάχεται³⁰⁰. Την παραβίαση των κανόνων δικαίου, τον κυνισμό και το μίσος μπορούμε να τα διαπιστώσουμε και στην περίπτωση της καταδίκης της Θεανώς Γαλάτη. Ο Μαλέας ενεργούσε εκ μέρους της Κεντρικής Επιτροπής. Ξεκινώντας από το φοβερό κατηγορητήριο με χαρακτηρισμούς προσβλητικούς προς το πρόσωπό της, για τους οποίους ο Κωστακαρέας γράφει πως «δεν πάει το χέρι μου να τους γράψω εδώ»³⁰¹ μέχρι τις απαντήσεις που έδωσε στον τελευταίο, όταν αυτός τον προέτρεψε να της χαρίσει τη ζωή, διακρίνουμε έναν ανάλγητο και «πικρό»³⁰² άνθρωπο. Λέει:

Να μαθευτεί παντού πως η περίφημη, η μεγάλη Θεανώ Γαλάτη τουφεκίστηκε από το λαό, σαν προδοτίσσα της πατρίδας, πως πλήρωσε με τη ζωή της για το αμάρτημά της [...] Την ώρα που κρίνεται η τύχη αυτού του τόπου, τα σχόλια θα συλλογιστώ ή την ανάγκη; Για το θέατρο θα φροντίσω ή για την ίδια την ύπαρξη της Ελλάδας; Μας χρειάζεται καθαρισμός για να σωθούμε. Πολύ μας λέρωσε αυτός ο πόλεμος – και στο μυαλό και στην ψυχή. [...] Δημιούργησε μια φήμη. Αυτό είναι το αμάρτημά της, αυτό ενδιαφέρει και τίποτα άλλο [...] για να εξυγιάνουμε την Ελλάδα, θα πέσει το κεφάλι της, μαζί μ' άλλα κεφάλια³⁰³.

Τελικά, ο Μαλέας πολέμησε και σκοτώθηκε για τις ιδέες του. Όπως διαβάζουμε από τον Κυριάκο Κωστακαρέα, « [...] ύστερα από τη διάλυση του ΕΛΑΣ, πέρασε τα σύνορα κι έμεινε ένα διάστημα στη Γιουγκοσλαβία. Γύρισε στην Ελλάδα όταν άρχισε ο καινούριος εμφύλιος πόλεμος. Σκοτώθηκε, στα 1949, στη μάχη του Γράμμου»³⁰⁴. Από τα παραπάνω, θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι οι βασικοί χαρακτήρες του μυθιστορήματος συγκεντρώνονται γύρω από δύο πόλους. Από τη μια πλευρά υπάρχουν προσωπικότητες όπως ο Κυριάκος Κωστακαρέας, η Μαριέτα

299 Στο ίδιο, σ. 384.

300 Στο ίδιο, σσ. 384-393.

301 Στο ίδιο, σ. 389.

302 Στο ίδιο, σ. 397.

303 Στο ίδιο, σσ. 392-394.

304 Στο ίδιο, σ. 397.

Δράκου, ο Φρίξος Αυγουστής, ο Βαρδέκης, αλλά και άλλοι όπως για παράδειγμα ο Ανδρέας Γαλάτης που κινούνται με βάση τα προσωπικά τους συμφέροντα, υποτάσσονται στις δυσκολίες της ζωής ή ζουν σε έναν κόσμο μεταξύ λογικής και τρέλας. Από την άλλη, προσωπικότητες όπως η Θεανώ Γαλάτη, ο Θρασύβουλος Δράκος, ο Μαλέας, άνθρωποι οι οποίοι μένουν μέχρι τέλους πιστοί στην ιδεολογία τους. Αν και είναι εντελώς διαφορετική η αφετηρία τους, δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί, είτε συμφωνεί είτε όχι μ' αυτή, την απόλυτη αφοσίωσή τους σε αρχές για τις οποίες έδωσαν τη ζωή τους. Για όλους τους χαρακτήρες θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο πόλεμος ανέδειξε σε υπερβολικό βαθμό αυτό με το οποίο κάθε προσωπικότητα ήταν δομημένη. Εξωτερίκευσε κάθε απωθημένο, κάθε πίστη. Ο Κωστακαρέας, για παράδειγμα, καταπιεσμένος από τη μητέρα του και τις αδελφές του, αλλά και μάλλον επιβουλευόμενος τον Θρασύβουλο Δράκο που είχε παντρευτεί τη Μαριέτα, την οποία θαύμαζε κρυφά, ένωσε απελευθερωμένος βιάζοντας την Αμαλία, όπως καταφαίνεται από την εξομολόγησή του στη Μαριέτα μετά τον γάμο «Το επεισόδιο στην ταβέρνα άξιζε πιο πολύ από δύο χρόνια ψυχανάλυση. Βρήκα την ισορροπία μου»³⁰⁵. Στον αντίποδα, η Θεανώ Γαλάτη, η απόλυτη προσωποποίηση της Τέχνης, ερωτεύεται τον άνθρωπο και σκηνοθέτη³⁰⁶ Γερμανό ταγματάρχη των Ες - Ες και όχι τον Γερμανό κατακτητή, τον οποίο εξάλλου μισεί γιατί είναι Ελληνίδα πατριώτισσα. Κι ας μη λησμονούμε ότι η Θεανώ έσωσε ανθρώπους με κίνδυνο της ζωής της, γιατί θεωρούσε την αλληλεγγύη και την αρωγή προς τον συνάνθρωπο αυτονόητο ιδανικό.

305 Στο ίδιο, σ. 420.

306 Στο ίδιο, σ. 308, γράφει: «Επί τέλους, είταν κι αυτός ένας άνθρωπος, ένας σαν όλους εμάς που μας είχαν αρπάξει και μας έσερναν γεγονότα ανώτερα από τη θέλησή μας. Έτσι τον έβλεπα τώρα που είχαμε σταθεί, απέναντι ο ένας στον άλλο, με γαλήνη και αξιοπρέπεια, κι είχα αντικρύσει πάλι το βλέμμα του στο φως της ημέρας κι είχα ξανακούσει τη φωνή του».

Μέρος Δ΄

Ο Θεοτοκάς και ο Μαρίνος Βελής

Για τον Γιώργο Θεοτοκά, ο ρόλος της ατομικής συνείδησης αποτελούσε βασικό άξονα της σκέψης του. Πίστευε πως η ατομική συνείδηση αποτελεί ίσως το μοναδικό όργανο κατανόησης της πραγματικότητας. Πρότεινε τη νεανική ορμή και την ατομική αισιοδοξία ως τα συστατικά που θα άφηναν πίσω το θλιβερό παρελθόν. Τα πανευρωπαϊκά ιδεώδη και μια εξευρωπαϊσμένη Αθήνα θα έπρεπε να πάρουν τη θέση των γκρεμισμένων ιδανικών. Ένας από τους βασικούς στόχους του Θεοτοκά ήταν η ανύψωση του ηθικού της Ελλάδας. Απαιτούσε την ανεξαρτησία του πνεύματος, επέκρινε τον ελληνοκεντρισμό, στράφηκε εναντίον των εθνικιστών και τίμησε την αξία της παράδοσης. Διαβάζουμε στα *Πολιτικά κείμενα*: «Λέμε λοιπόν πως αυτή είναι η αληθινή εθνική μας παράδοση, ο γνήσιος, ο τίμιος, ο ειλικρινής ελληνικός πατριωτισμός. Είναι η παράδοση που συνταιριάζει το ελληνικό πνεύμα με το πνεύμα της ελευθερίας και την εθνική μας ιδέα με τον πιο γενναιόδωρο ανθρωπισμό»³⁰⁷. Με την επίθεση των Ιταλών στις 28 Οκτωβρίου του 1940, οι Έλληνες ενώθηκαν κάτω από το ένστικτο της εθνικής επιβίωσης. Μια ένωση που άντεξε μέχρι τα κατοπινά χρόνια της Κατοχής, οπότε και έγινε προσπάθεια να διατυπωθεί μια προοδευτική ιδεολογία για να κατακτηθεί η πλειοψηφία των Ελλήνων. Το αποτέλεσμα έπασχε από εσωτερικές αντινομίες, όπως η προσπάθεια να ενωθεί ο άκρατος εθνικισμός με τη μαρξιστική ιδεολογία. Παρασύρθηκαν πολλοί συναισθηματικοί και καλόπιστοι άνθρωποι, αλλά δυστυχώς έμειναν μόνοι, γιατί κάτω από την προσπάθεια της μονοπώλησης του Εθνικού αγώνα βγήκαν στην επιφάνεια οι πιο αντιδραστικές δυνάμεις της κοινωνίας και καταδίκασαν κάθε προοδευτική αντίληψη ως ύποπτη³⁰⁸. Πνευματικοί άνθρωποι, όπως ο Θεοτοκάς, προσπάθησαν να διατηρήσουν «τα δικαιώματα του πνεύματος, το σεβασμό του ανθρώπου προς τον άνθρωπο»³⁰⁹. Ενδεικτικά της κατάστασης που επικρατούσε εκείνα τα χρόνια είναι τα λόγια του:

Έτσι και εκείνοι που έλαβαν τότε αυτήν την πνευματική στάση, βρέθηκαν γρήγορα ανάμεσα σε δύο πυρά, κατηγορούμενοι ταυτόχρονα ως κρυπτοκομμουνιστές από τη μια μεριά και ως μοναρχοφασίστες από την άλλη και, οπωσδήποτε, ως «προδότες» και από τις δυο πλευρές, γιατί και οι δύο είχαν την απαίτηση να θεωρούνται ότι εξέφραζαν αποκλειστικά το πνεύμα του ελληνικού εθνισμού. Απόβλητοι, παρεξηγημένοι,

307 Θεοτοκάς, Γ., *Πολιτικά κείμενα*, Αθήνα, Ίκαρος, 1976, σσ. 53-54.

308 Γιανναράς, Χ., *Αλφαβητάρι του Νεοέλληνα*, Αθήνα, Πατάκης, Σεπτέμβριος, 2004, σσ. 86-88.

309 Στο ίδιο, σ. 89.

διασυρόμενοι και προπηλακιζόμενοι κράτησαν ωστόσο, οι ανεξάρτητοι αυτοί, μερικές μικρές εστίες ελεύθερου πνεύματος μέσα στον πάταγο της δημαγωγίας³¹⁰.

Ο Θεοτοκάς, γράφει επίσης το 1948 στην *Εθνική συνείδηση*, επικρίνοντας τους επίγονους των Αγωνιστών, πως «[...] βάλθηκαν να καταστρέψουν κάθε γνήσια νεοελληνική παράδοση για να μιμηθούν την κομψή ζωή του Παρισιού και της Βιέννης του 19ου αιώνα[...]»³¹¹. Στηλίτευσε το γεγονός ότι η Ελλάδα ζούσε κυριευμένη «από μίαν ομαδική ψύχωση», που την ονόμασε αργότερα «προγονοπληξία», και ότι η πνευματική ζωή της Ελλάδας διακατεχόταν από την ιδέα ότι οι σύγχρονοι Έλληνες ήταν άμεσοι απόγονοι των αρχαίων και έπρεπε να είναι αποδέκτες σεβασμού και ευγνωμοσύνης των υπόλοιπων λαών της Ευρώπης. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «ένας περίφημος παραλογισμός, που κυκλοφορούσε στις ακαδημαϊκές και πολιτικές συγκεντρώσεις του καιρού, φανέρωνε με περισσήν αφέλεια τη νοοτροπία αυτή»³¹². Μέσα από την απόρριψη των πολιτικών ακροτήτων, προτείνει τη φιλελεύθερη δημοκρατία, για μια νέα λύτρωση του ατόμου και για να εκφέρει επιτέλους τον λόγο του ο νέος Ελληνισμός³¹³.

Την εθνική μας παράδοση πάνε να την καταστρέψουν στις ημέρες μας οι άνθρωποι ακριβώς που θέλουν να λέγονται «εθνικόφρονες» [...] Τώρα κάθε πνευματικός άνθρωπος που προσπαθεί να συγκρατήσει μες στη θύελλα της περιόδου που περνούμε, το αυθεντικό εθνικό μας πνεύμα, βρίζεται από τις «εθνικόφρονες» στήλες ως αναρχικός και προδότης [...] Καμιά ελευθερία, καμιά γενναιοδωρία, κανένας ανθρωπισμός, καμιά αγάπη της προόδου, κανένα πνευματικό πλάτος, κοντολογής καμιά αληθινή ελληνικότητα. Μονάχα ο πιο στενόκαρδος φανατισμός, θανάσιμο μίσος για κάθε φιλελεύθερο πνεύμα [...] Κοιτάζτε μες στα μάτια τους νέους που μιλάει η καρδιά τους και ρωτήστε τους αν πιστεύουν το κήρυγμά σας [...] Ούτε το Βασιλέα πιστεύουν, ούτε τα κόμματα, ούτε τις εφημερίδες [...] Η νιότη απομακρύνεται από την εθνική παράδοση κι υπεύθυνοι είναι κατά πρώτο λόγο εκείνοι που αγωνίζονται να απογυμνώσουν την εθνική μας ιδέα απ' όλα τα στοιχεία που σύνθεταν ως σήμερα το ηθικό της μεγαλείο και τη γοητεία της. Πού θα πάνε τελικά οι νέοι της Ελλάδας, κανείς δεν μπορεί να προβλέψει [...] Τους πιο ανήσυχους και πιο ζωηρούς ελκύει αυτή τη στιγμή ο σταλινισμός. Αύριο μπορεί να τους ελκύσει ο τροτσκισμός ή καμιά άλλη, ακόμα αριστερότερη διδασκαλία [...] Για να πεισθεί η νιότη, για να συγκινηθεί, χρειάζεται ελευθερία, γενναιοδωρία, ανθρωπισμός, δημιουργικό πνεύμα³¹⁴.

310 Γιανναράς, Χ., *Αλφαβητάρι του Νεοέλληνα*, ό.π., σ. 89.

311 Στο ίδιο σ. 68.

312 Στο ίδιο σ. 69.

313 Μαστροδημήτρης, Π. Δ., ό.π., σ. 34.

314 Θεοτοκάς, Γ., *Πολιτικά κείμενα*, ό.π., σσ. 54-56.

Πριν, όμως, προχωρήσουμε καλό θα ήταν να αναφερθούμε έστω και πολύ περιληπτικά στις πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν την εποχή που ο Θεοτοκάς έγραφε το παραπάνω πολύ καυστικό κείμενο. Την περίοδο 1940-1949 η Ελλάδα υπέστη κάθε καταστροφή που μπορεί να σκεφθεί κανείς. Έτσι, δοκιμάστηκε από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, την Κατοχή, τη λεηλασία από τις δυνάμεις κατοχής, την πείνα κατά τη διάρκειά της, τον κίνδυνο λιμού μετά την απελευθέρωση, τον υπερπληθωρισμό και τέλος από έναν καταστροφικό εμφύλιο πόλεμο που ξεκίνησε το 1943 και τελείωσε το 1949. Ακόμη και όταν η κατεστραμμένη Ευρώπη άρχισε να ανακάμπτει, η Ελλάδα συνέχισε για άλλα δύο χρόνια να καταστρέφεται, υλικά και ψυχολογικά, λόγω του εμφυλίου πολέμου³¹⁵. Ωστόσο, τη δεκαετία του 1950, άλλαξαν ριζικά οι προοπτικές της ελληνικής οικονομίας και επήλθε η οικονομική ανάπτυξη, η οποία σηματοδοτούσε ουσιαστικά μια διαδικασία μεταφοράς της Ελλάδας από τον χώρο μιας υπανάπτυκτης ανατολικής χώρας στον σκληρό πυρήνα της Δύσης³¹⁶. Αυτή η ραγδαία ανάπτυξη διασφαλίστηκε από αποφάσεις που λαμβάνονταν από πολιτικές δυνάμεις, οι οποίες είχαν στόχο την προσαρμογή της χώρας στα δυτικά πρότυπα. Οι δυνάμεις αυτές είχαν κοινή συνισταμένη την επίτευξη ακριβώς αυτής της προσαρμογής. Αποτελούσαν τον έναν από τους τρεις παράγοντες που συντέλεσαν στον εκσυγχρονισμό της Ελλάδας³¹⁷. Επιγραμματικά, οι άλλοι δύο ήταν η αμερικανική βοήθεια με το Δόγμα Τρούμαν³¹⁸ που αφορούσε την διεξαγωγή του εμφυλίου πολέμου, και το σχέδιο Μάρσαλ³¹⁹, που ήταν βέβαια μια τεράστιας εμβέλειας παρέμβαση των Ηνωμένων Πολιτειών με σκοπό την ανοικοδόμηση της δυτικοευρωπαϊκής οικονομίας στο σύνολό της³²⁰. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι σε τελευταία ανάλυση τα επιτεύγματα πέτυχαν τον εκσυγχρονισμό, ακριβώς επειδή εξέφρασαν ένα θεμελιώδες κοινωνικό αίτημα³²¹. Το συντριπτικό τμήμα ελληνικού λαού επιζητούσε μια νέα αρχή. Είχε κουραστεί από τις διαρκείς αποτυχίες. Ο μέσος πολίτης της δεκαετίας του 1950 βίωνε τον φόβο και την αγωνία της επιβίωσης³²².

Ήδη από τη δεκαετία του 1930 μια νέα πολιτική δύναμη, η οποία αναμόρφωσε τον φιλελεύθερο χώρο στην Ελλάδα, είχε τρεις βασικές συνιστώσες, μια από τις οποίες ήταν το

315 Χατζηβασιλείου, Ε., «Ο Ψυχρός Πόλεμος ως κρίση εκσυγχρονισμού: υπέρβαση κρίσεων και ελληνική εμπειρία, 1932-1959», *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62 Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*, επιμ. Μπότσοιου, Κ. Ε. - Σακκάς, Γ. Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2015, σ. 19.

316 Στο ίδιο, σ. 20.

317 Στο ίδιο, σ. 24.

318 Το Δόγμα Τρούμαν ήταν η πολιτική που διατύπωσε ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Τρούμαν Χ. στην ομιλία που εκφώνησε στις 12 Μαρτίου 1947, δηλώνοντας πως οι Ηνωμένες Πολιτείες θα υποστήριζαν την Ελλάδα και την Τουρκία οικονομικά και στρατιωτικά για να αποτρέψει την πτώση τους στη σοβιετική σφαίρα. Βλ. *Δόγμα Τρούμαν*, https://t.ly/3_dX

319 Επρόκειτο για οικονομική βοήθεια που χορηγήθηκε σε χώρες της Ευρώπης μετά τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Αποσκοπούσε αφενός στην τόνωση των οικονομιών τους και αφετέρου εξυπηρετούσε άμεσα την αμερικανική εξωτερική πολιτική, που επιθυμούσε να αποφευχθεί ο κίνδυνος να περιέλθουν οι χώρες αυτές, στη σφαίρα επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης. Πήρε το όνομά του από τον υπουργό εξωτερικών των ΗΠΑ Μάρσαλ Τ. Βλ. *Σχέδιο Μάρσαλ*, <https://t.ly/G-MkU>

320 Χατζηβασιλείου, Ε., ό.π., σ. 24.

321 Στο ίδιο, σ. 32.

322 Χατζηβασιλείου, Ε., ό.π., σ. 32.

Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα με κύριο ιδεολογικό εκφραστή τον Γιώργο Θεοτοκά. Το νέο αυτό ρεύμα επιζητούσε τη ριζική αλλαγή της ελληνικής δημόσιας ζωής, την υπέρβαση του παλαιού Εθνικού Διχασμού³²³, την αναπτυξιακή παρέμβαση του κράτους στην ελεύθερη οικονομία (όπου διαφαίνονται οι αναγωγές στο New Deal³²⁴ που εκφράζονται ρητά ιδίως από τον Θεοτοκά), κοινωνική δικαιοσύνη, ίσες ευκαιρίες για όλους τους πολίτες ιδίως στην Παιδεία και την υποστήριξη ενός αβασίλευτου καθεστώτος. Το ρεύμα αυτό ανήλθε πολιτικά με τον Γεώργιο Παπανδρέου, όταν ανέλαβε την πρωθυπουργία της εξόριστης κυβέρνησης το 1944. Ωστόσο, μετά τα Δεκεμβριανά και τις εκλογές του 1946, καθώς και μετά τη σχετική αποτυχία στις εκλογές του 1950, το ρεύμα αυτό περιθωριοποιήθηκε³²⁵. Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι ήταν μια εποχή εξαιρετικά ρευστή, με μια Ελλάδα πληγωμένη που προσπαθούσε να κάνει μια καινούργια αρχή, σε συνθήκες μιας γενικότερης αναμόρφωσης του δυτικού μοντέλου διακυβέρνησης, που απέρρευε τόσο από τις συνέπειες της Παγκόσμιας Κρίσης του 1929, όσο και από τις ανάγκες του Ψυχρού Πολέμου. Ο ελληνικός εκσυγχρονισμός αυτά τα χρόνια εντασσόταν σε μια ευρύτερη διαδικασία σύγκλισης με τη Δύση, που αποτελούσε κυρίαρχο στόχο των αναδυόμενων νέων ηγεσιών³²⁶.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο Θεοτοκάς, με το συγγραφικό του έργο, έθεσε καίρια ζητήματα και συνέβαλε στη διαμόρφωση ενός νέου τύπου πνευματικού ανθρώπου, με αστική καταγωγή, ευρωπαϊκή παιδεία και ελληνικούς οραματισμούς. Μετά τις δύο πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα, άρχισε να αναπτύσσεται έντονα το ενδιαφέρον για τη στάση του πνευματικού ανθρώπου απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα. Τα θέματα που τέθηκαν για προβληματισμό, απαιτούσαν ευρείς ορίζοντες και αυτός ο νέος τύπος διανοούμενου άρχισε να δημιουργείται και να βρίσκει υποστηρικτές. Ο Θεοτοκάς παίρνει σαφή θέση:

Στο πρόσφατο παρελθόν η λογοτεχνία μας πέρασε μια πολύ δύσκολη στιγμή. Οι πόλεμοι, η Καταστροφή, οι οικονομικές κρίσεις, το απότομο φανέρωμα του κοινωνικού προβλήματος, η αμεσώτερη επικοινωνία με την Ευρώπη, οι ολοένα δυνατότεροι αντίκτυποι της ευρωπαϊκής ζωής, αναστατώσανε πολύ βαθιά τη μικρή και αναπαυμένη ελληνική κοινωνία, τα ήθη της, τα ιδανικά της, τη συναισθηματική ζωή της. Έσπασε ή συνέχεια της εξέλιξής μας και μπήκαμε μονομιάς στο ορμητικό ρεύμα του εικοστού αιώνα απροετοίμαστοι και παραζαλισμένοι. Η λογοτεχνία δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί αμέσως

323 Ο Εθνικός Διχασμός (1915-1922) υπήρξε μία σειρά γεγονότων που επικεντρώνονται στη διένεξη μεταξύ του τότε πρωθυπουργού της Ελλάδας, Βενιζέλου Ε. και του Βασιλιά Κωνσταντίνου Α΄ σχετικά με την είσοδο ή μη της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Βικιπαίδεια, Βλ. *Εθνικός Διχασμός*, <https://tinyurl.com/cxhuakc2>.

324 Ο όρος New Deal (Νέα Συμφωνία) αναφέρεται σε μια σειρά οικονομικών μέτρων που θεσπίστηκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες, μεταξύ 1933 και 1938, ως απάντηση στην Μεγάλη Ύφεση του 1929. Βλ. *New Deal*, https://el.wikipedia.org/wiki/New_Deal

325 Χατζηβασιλείου, Ε., ό.π., σ. 24.

326 Στο ίδιο, σ. 34.

στις ανάγκες της εποχής. Οι παλιές φόρμες δεν είτανε κατάλληλες γι' αυτήν την καινούργια και άστατη «ελληνική πραγματικότητα» [...] Πολλοί νόμισαν πως τα ελληνικά γράμματα μαράθηκαν ανεπανόρθωτα και δεν έχουνε πια κανένα μέλλον [...] Στο μεταξύ όμως οι πρώτοι ενήλικοι της μεταπολεμικής γενεάς (οι «νέοι του 1930») αρχίσανε να λένε τα δικά τους και μιλήσανε αβίαστα μια καινούργια γλώσσα. Παρά τις βασικές αντιθέσεις τους, έχουν ωστόσο ορισμένα κοινά γνωρίσματα: θέτουνε τα ίδια περίπου προβλήματα, εκφράζουνε συγγενικές ανησυχίες, δείχνουνε συχνά την ίδια προτίμηση για ορισμένα είδη τού λόγου, για ορισμένους καλλιτεχνικούς τρόπους [...] Η νέα αυτή λογοτεχνική γενεά των ανθρώπων που άρχισαν να σκέπτονται μετά τον πόλεμο και εκφράζουν σήμερα μια καινούργια «ελληνική πραγματικότητα» [...] Οι εύκολοι δογματισμοί, το αυθαίρετο μ' αρέσει - δε μ' αρέσει, η συστηματική άρνηση, οι αδικαιολόγητοι ενθουσιασμοί, φανερώνουν μια έλλειψη πνευματικού πολιτισμού, που θα γίνεται ολοένα και πιο αισθητή. Από τους κριτικούς της νέας λογοτεχνίας η εποχή θα απαιτήσει μια βαθιά γνώση των πραγμάτων του πνεύματος, μια πλατιά αντίληψη των λογοτεχνικών ζητημάτων, μεγάλους ορίζοντες, σοβαρή σκέψη, γνώμες δικαιολογημένες και στερεές [...] Στον κόσμο του πνεύματος και της τέχνης όλες οι εξελίξεις, όλες οι ανανεώσεις, όλες οι επαναστάσεις είναι πάντα δυνατές, φτάνει να υπάρξει ζωντάνια. Κανένας απαράβατος αντικειμενικός κανόνας δε μας επιβάλλει να αποκλείσουμε ένα πιθανό ξύπνημα των καλλιτεχνικών ειδών, που μας φαίνονται σήμερα σταματημένα. Σε τελευταία ανάλυση, η εξέλιξη όλων των ζητημάτων, που αγγίσαμε σε τούτη τη συνοπτική επισκόπηση της νέας λογοτεχνικής μας κίνησης, θα εξαρτηθεί από τις ζωικές ορμές των ανθρώπων που έλαχε να ζούνε σ' αυτήν την πόσο συγκλονιστική, την τόσο επικίνδυνη, μα και τόσο γοητευτική εποχή³²⁷.

Έχει ήδη εκδώσει το *Ελεύθερο Πνεύμα* διακηρύσσοντας ότι:

Στη μελέτη του παρόντος, όπως και στη μελέτη του παρελθόντος, ας έχουμε τη δύναμη και την τόλμη να χειραφετούμε τους εαυτούς μας, από τις μόδες, από τον κομματισμό, από τους πνευματικούς μιλιταρισμούς που αγωνίζονται να μας επιβάλουν χοντρικά τις άκριτες προτιμήσεις τους και τις εμπαιθείς προκαταλήψεις τους. Αν φιλοδοξούμε να είμαστε διανοούμενοι άξιοι του ονόματος, ας φροντίσουμε να διατηρούμε πάντα την ανεξαρτησία του πνεύματός μας³²⁸.

327 Θεοτοκάς, Γ., «Η Νέα Λογοτεχνία», *Ιδέα*, αρ. 13, Αθήνα, Γενάρης 1934, σσ. 11-17.

328 Θεοτοκάς, Γ., *Ελεύθερο Πνεύμα*, Αθήνα, Εστία, 2002, σ. 26.

Υποστηρίζει, επίσης, την έκδοση του περιοδικού *ΙΔΕΑ*, ως αντιστήριγμα του ανερχόμενου μαρξισμού και τάσσεται ανοιχτά υπέρ του φιλελευθερισμού στην Ελλάδα.

Στο φιλοσοφικό και ιδεολογικό επίπεδο, η ΙΔΕΑ θα πολεμήσει τις υλιστικές και αιτιοκρατικές θεωρίες, που αρνούνται την ελευθερία, την ατομικότητα, το ρόλο της θέλησης, την πίστη στις ανώτερες και πιο ευγενικές δυνάμεις του ανθρώπου, και καθορίζουν την ανθρώπινη πρόοδο σαν το αποτέλεσμα της μηχανικής λειτουργίας τυφλών δυνάμεων, που ξεφεύγουν από κάθε ανθρώπινη επίδραση [...] Αποφασίσαμε λοιπόν να αντισταθούμε σ' αυτές και να επιδιώξουμε την ανόρθωση του Ιδεαλισμού, της ιδέας της ελευθερίας και της ιδέας της ατομικότητας. Δεν εννοούμε ωστόσο τον ιδεαλισμό και τον ατομικισμό σα δικαιολογίες του σημερινού κοινωνικού και οικονομικού καθεστώτος. Τουναντίο αναγνωρίζουμε τα μεγάλα ελαττώματα και την αδικία του κεφαλαιοκρατικού καθεστώτος και πιστεύουμε στην ανάγκη μιας βαθιάς κοινωνικής αλλαγής. Αλλά θέλουμε να πραγματοποιηθεί αυτή η αλλαγή δίχως να σπάσει ή συνέχεια του πολιτισμού, δίχως να θυσιάσουμε την πνευματική και ηθική κληρονομιά των αιώνων, δίχως κοινωνικές και εθνικές καταστροφές, δίχως βάρβαρες τυραννίες. Για τούτο θα χτυπήσουμε τα κηρύγματα του ταξικού μίσους και τούς τυφλούς κοινωνικούς φανατισμούς από οπουδήποτε και αν προέρχονται³²⁹.

Ήρεμα και ισορροπημένα, με τη φιλελεύθερη μετριοπάθειά του, ο ουμανιστής Θεοτοκάς αγωνιζόταν για τη διάσωση των αξιών του παρελθόντος, πιστεύοντας βαθιά στον Ελληνισμό³³⁰, χωρίς όμως να απομακρύνεται από τα προβλήματα του παρόντος. Πίστευε βαθύτατα στην ελληνικότητα του Βυζαντίου και στήριζε το επιχείρημα ότι η κοινωνική και πνευματική ανωτερότητα του ελληνικού στοιχείου οδήγησε στην καθιέρωση της ελληνικής γλώσσας. Εξάλλου η ελληνόγλωσση κοινωνία ασκούσε βαθιά επιρροή, ήταν το πρότυπο που προσπαθούσαν όλοι να

329 «Βασικές αρχές», *Ιδέα*, αρ. 1, Αθήνα, Γενάρης 1933, σσ. 1-3. Πρόκειται για το πρώτο κείμενο του περιοδικού *Ιδέα*. Δεν σημειώνεται ο συντάκτης, άρα πιθανολογούμε ότι το προσυπογράφει η συντακτική ομάδα του *Ιδέα*, την οποία αποτελούσαν οι ΜελάςΣ., ΘεοτοκάςΓ. και ΟικονομίδηςΓ.

330 Το 1953, σε ένα άρθρο του για τον Ουράνη Κ. γράφει: «Θέλω μονάχα να πω την πεποίθησή μου ότι ο Ελληνισμός είναι κάτι περισσότερο από επιστολικό δελτάριο με φουστανελάδες βοσκούς και χρωμολιθογραφία τουριστικού γραφείου με ελληνικά χωριά σαν σκηνικά θεάτρου, κάτι περισσότερο από μια γεωγραφική περιφέρεια και από ένα σύνολο ηθών και εθίμων. Ο Ελληνισμός είναι πρώτιστα ένας τρόπος του “σκέπτεσθαι και αισθάνεσθαι”, μια ορισμένη στάση απέναντι στον κόσμο και στη ζωή, μια νοοτροπία, ένα πνεύμα και μάλιστα πνεύμα κατ’ εξοχήν οικουμενικό, γεννημένο για να συλλαμβάνει ιδέες και μορφές υψηλότερες από οποιαδήποτε τοπικά σύνορα. Είναι δικαίωμα του Έλληνα συγγραφέα να αντλεί την έμπνευσή του απ’ όπου του αρέσει [...] Είναι απόλυτο, αναπαλλοτρίωτο δικαίωμά του να διαλέξει, στο έργο του, όποιο διάκοσμο ταιριάζει με τη φαντασία του για να εκφράσει το θέμα του, το θέμα που είναι πάντα το ίδιο: ο Άνθρωπος – το Εγώ, ο Άλλος, η Κοινωνία.» Βλ. Θεοτοκάς, Γ., «Πολίτης της Ευρώπης», *Νέα Εστία*, αρ. 632, Αθήνα, 1 Νοεμβρίου 1953, σ. 1505.

μιμηθούν. Κάθε αλλόγλωσσος προσπαθούσε να γίνει ελληνόφωνος «γιατί αυτό ήταν το χρίσμα της κοινωνικής προαγωγής. Απορροφούσε έτσι ο ελληνισμός δυνάμεις καινούριες και μεγάλωνε τον κύκλο της ακτινοβολίας του»³³¹. Ανησυχούσε για την πορεία της ελληνικής γλώσσας. «Θα πρέπει κάποτε να βαλθούμε να καταστρώσουμε [...] μια πλήρη απογραφή της εθνικής μας κληρονομιάς» έγραφε, με τη γνώμη πως η γλώσσα είναι ένα στοιχείο με κεφαλαιώδη σημασία και πως: «[...]πρέπει να τη φυλάγουμε ως κόρην οφθαλμού, να την προστατεύουμε από τη νοθεία, τη σύγχυση και την προστυχιά που την απειλούν σήμερα σε κάθε της βήμα»³³².

Διακήρυττε ότι:

[...] η νέα γλώσσα δεν είναι μια γλώσσα πρωτόγονη [...] όπου μπορεί ο καθένας να κάνει μαζί της ό,τι του σφυρίζει [...] Είναι γλώσσα ελληνική. Δεν είναι η γλώσσα των αρχαίων Ελλήνων [...] Είναι κόρη από μεγάλη γενιά...το σόι της βαστά από τους τραγικούς, τον Πλάτωνα, το Θουκυδίδη, κι από την Καινή Διαθήκη. Δεν μπορείς λοιπόν να της φέρεσαι με τρόπο άκοσμο και βάνουσο, γιατί [...] θα σου γυρίσει τις πλάτες και θα σ' αφήσει να νομίζεις ότι γράφεις ελληνικά, μα δεν θα είναι ελληνικά αληθινά. Πρέπει να σεβαστείς τη γενιά της και το κρυφό ιδανικό της, που είναι να φτάσει μια μέρα την ομορφιά, τη δύναμη, τη λιτότητα και την πλαστικότητα της μητέρας της. Αν ξεχάσεις ποια ήταν η μητέρα της, η κόρη θα σε εκδικηθεί, δηλαδή, απλούστατα, θα σε ξεχάσει κι αυτή ³³³.

Οι απόψεις του Θεοτοκά αποδείχθηκαν δυστυχώς πολύ σωστές. Η αδυναμία συνειδητοποίησης ότι ούτε η αρχαϊζουσα καθαρεύουσα μπορεί να μας συνδέσει με την αρχαία Ελλάδα, αλλά ούτε και η λαϊκίζουσα καθαρεύουσα να μας δώσει σύγχρονη ταυτότητα, οδήγησε στην πόλωση των δύο τάσεων. Αντί η μία να τρέφει την άλλη και να εμπλουτίζονται αμοιβαία, παλεύοντας μεταξύ τους οδηγήθηκαν σε μια «σχιζοφρενική διγλωσσία»³³⁴. Αναπόφευκτα επήλθε και η πολιτική αντιπαλότητα. Οι αρχαϊζοντες ήταν οι «εθνικόφρονες» και οι δημοτικιστές ήταν οι «αριστεροί» και «προοδευτικοί»³³⁵. Και όπως συνεχίζει ο Χρήστος Γιανναράς:

[...] κανείς δε συλλογίζεται την αναπηρία που γεννάνε αυτές οι κατασκευασμένες πολώσεις, σπέρνοντας τον διχασμό [...] στην ίδια την ψυχή του λαού, του λαού που θέλει τη γλώσσα του όχι μόνο για να κάνει πολιτική, αλλά για να κοινωνήσει, να στιχουργήσει,

331 Γιανναράς, Χ., *Αλφαβητάρι του Νεοέλληνα*, ό.π., σσ. 33-34.

332 Στο ίδιο, σ. 139.

333 Στο ίδιο, σ. 151.

334 Στο ίδιο, σ. 136.

335 Στο ίδιο, σ. 137.

να περιπαίξει, να οργιστεί, να ερωτευθεί, να ορκιστεί, να λατρέψει το Θεό του υπερβαίνοντας και αχρηστεύοντας κάθε γλωσσικό καλούπι³³⁶.

Ο Θεοτοκάς, ως ανθρωπιστής, προσπάθησε να συνταιριάζει την κοινωνική ανάπτυξη με τον άνθρωπο. Από την εποχή του *Ελεύθερου Πνεύματος*, όταν άρχισε να ταξιδεύει στην Ευρώπη, μέχρι το τέλος, τον γοήτευε η Ευρώπη. «Η ψυχή μου ανήκει στην Ευρώπη και δε μου φαίνεται πως θα μπορέσω ποτέ να πιστέψω αξίες πολιτισμού, με πρωτόγονη μορφή τερατώδη, που ζητούνε να ορθωθούνε σαν άρνηση του ευρωπαϊκού κόσμου»³³⁷. Αυτή η προσκόλληση στο πρότυπο της Ευρώπης δεν ήταν τυχαία. Ο Θεοτοκάς ανησυχούσε για την πορεία της κοινωνίας. Η κρίση του βιομηχανικού πολιτισμού αλλά και οι πολιτικές αναταραχές, τον οδήγησαν στον οραματισμό μιας αναγεννημένης Ευρώπης σαν αντίβαρο απέναντι στον φόβο του σλαβισμού³³⁸, εφόσον πίστευε ότι η αστική Ευρώπη πανικοβλήθηκε και, στην προσπάθειά της να προστατευθεί από την επιρροή της Ρωσίας, γέννησε τον φασισμό. Έτσι, τώρα η Ευρώπη ανάμεσα στις συμπληγάδες του χιτλερισμού και του κομμουνισμού θα έπρεπε να ανανεωθεί χωρίς σύνορα και φραγμούς. Χρόνια αργότερα, το 1958, πιστός στην ευρωπαϊκή ιδέα, προειδοποιεί:

Η Ιστορία προχωρεί οπωσδήποτε [...] και αν δεν σπεύσουμε να προσαρμόσουμε τη ζωή μας στην πορεία της, θα μας προσπεράσει και θα μας καταδικάσει σε αθεράπευτο μαρασμό. Σε κάποια υπερεθνική Ένωση θα πρέπει να προχωρήσουμε μια μέρα [...] Δεν θα είναι το μελλοντικό μας κράτος κλειστό και «κυρίαρχο» και «αυτοτελές» [...] Ας το πάρουμε απόφαση από τώρα. Θα είναι Πολιτεία-μέλος μιας κάποιας μεγάλης Ομοσπονδίας ή Συνομοσπονδίας³³⁹.

336 Το ίδιο.

337 Θεοτοκάς, Γ., *Τετράδια Ημερολογίου*, ό.π., 12/6/1944 σ. 607.

338 Ιδεολογία θεμελιωμένη στο αίσθημα της κοινής σε όλους τους Σλάβους ιστορικής και πολιτισμικής κληρονομιάς και στην επιθυμία αποκατάστασης των δεσμών με τις εθνικές παραδόσεις του παρελθόντος, ιδεολογία που χρησίμευσε πολλές φορές ως θεμέλιο του πανσλαβισμού, καθώς και επιμέρους σοβινιστικών επεκτατικών κινήσεων. Βλ. *Πανσλαβισμός*, <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CE%B1%CE%BD%CF%83%CE%BB%CE%B1%CE%B2%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82>

339 Γιανναράς, Χ., *Αλφαβητάρι του Νεοέλληνα*, ό.π., σ. 259.

Μέσω του Ελεύθερου Πνεύματος, ο Θεοτοκάς άσκησε κριτική στην ιδεολογική ακρότητα³⁴⁰ του συντηρητισμού από τη μια και του μαρξισμού από την άλλη, πιστεύοντας πως και ο κομματισμός και η προγονοπληξία στερούν από την Ελλάδα τα οφέλη του Ουμανισμού και του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, καταδικάζοντάς την σε πολιτική ανελευθερία³⁴¹.

Δυστυχώς λείπουν από τους Έλληνες οι πνευματικοί ορίζοντες, η παράδοση μιας ανώτερης πνευματικής ζωής, η ελεύθερη σκέψη, και δεν μπορούν να συζητήσουν χωρίς να ριχτούν μεσ' στο δόγμα [...] Αυτή η μανία του απόλυτου, του οριστικού, του ασάλευτου, που εκδηλώνεται σ' όλες τις ελληνικές συζητήσεις, φανερώνει καλά το επίπεδο της πνευματικής ανάπτυξής μας [...] Όταν εκδηλωθεί μια διαφωνία, η πρώτη δουλειά των Ελλήνων διανοουμένων είναι να αρνηθούν ολότελα τη σημασία του αντιπάλου. Πώς μπορεί να είναι σοβαρό το υποκείμενο αφού τολμά να λέει όχι όταν εμείς λέμε ναι; [...] Τον αρνούνται και ως άτομο. Είναι φαύλος και κακόπιστος. Είναι κουτός. Είναι παλαβός. Είναι αίσχος για την Ελλάδα να υπάρχει τέτοιο άτομο [...] Δεν κατορθώνουν να πιστέψουν οι Έλληνες διανοούμενοι ότι ένας άνθρωπος που σκέπτεται διαφορετικά απ' αυτούς μπορεί να είναι πολύ άξιος, πολύ έντιμος και πολύ χρήσιμος άνθρωπος. Άξιοι, έντιμοι, χρήσιμοι είναι μονάχα αυτοί που συμφωνούν μαζί μας. Οι άλλοι όλοι: Φωτιά και τσεκούρι³⁴².

Μοναδική διέξοδο αποτελούσε για τον Θεοτοκά η νέα γενιά, η γενιά της ανησυχίας, που θα έφερνε την ελευθερία και μια ανώτερη αντίληψη για την αποστολή του Ανθρώπου³⁴³. Αρχές της θα έπρεπε να είναι: ο ορθολογισμός, η θέληση για αλήθεια, η καταδίκη της αυθεντίας και του δογματισμού, η συνείδηση της κοινωνικής αποστολής της, η αγωνιστική διάθεση, η ελληνικότητα, η ευρωπαϊκή συνείδηση, η καλλιτεχνική δημιουργία και η μαγεία της Τέχνης³⁴⁴.

340 «Στο φιλοσοφικό και ιδεολογικό επίπεδο, η Ιδέα θα πολεμήσει τις υλιστικές και αιτιοκρατικές θεωρίες, που αρνιούνται την ελευθερία, την ατομικότητα, το ρόλο της θέλησης, την πίστη στις ανώτερες και πιο ευγενικές δυνάμεις του ανθρώπου, και καθορίζουν την ανθρώπινη πρόοδο σαν το αποτέλεσμα της μηχανικής λειτουργίας τυφλών δυνάμεων, που ξεφεύγουν από κάθε ανθρώπινη επίδραση. Οι θεωρίες αυτές έβλαψαν κιόλας πολύ την πνευματική ανάπτυξη της Ελλάδας. Τα αποτελέσματα της επικράτησής τους θα είναι η κατάργηση κάθε ελεύθερης και ανυστερόβουλης έρευνας της σκέψης και συνάμα ο εξευτελισμός κι η άρνηση κάθε ηθικής αξίας, η πνευματική σκλαβιά κι ο ανηθικισμός. Αποφασίσαμε λοιπόν να αντισταθούμε σ' αυτές και να επιδιώξουμε την ανόρθωση του Ιδεαλισμού, της ιδέας της ελευθερίας και της ιδέας της ατομικότητας». Βλ. *Ιδέα*, αρ. 1, Αθήνα, Γενάρης 1933, σσ. 1-2. Όπως έχει αναφερθεί, δεν σημειώνεται ο συντάκτης του κειμένου, άρα πιθανολογούμε ότι το προσυπογράφει η συντακτική ομάδα του *ΙΔΕΑ* την οποία αποτελούσαν οι Μελάς Σ., Θεοτοκάς Γ. και Οικονομίδης Γ.

341 Μακρής, Σ., *Ελληνικός Φιλελευθερισμός και Γενιά του Τριάντα*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2008, σσ. 54-56.

342 Θεοτοκάς, Γ., *Ελεύθερο Πνεύμα*, ό.π., 2002, σσ. 19-20.

343 Μακρής, Σ., ό.π., σσ. 58-59.

344 Στο ίδιο σ. 60.

Διαβάζουμε στο περιοδικό *ΙΔΕΑ*:

Τα εμπόδια φαίνονται σήμερα βουνά. Φτερουγίζει όμως μια ωραία Ιδέα μες στην ατμόσφαιρα της Χερσονήσου, σύμβολο ίσως και προάγγελος μιας νέας εποχής, μιας μελλοντικής παιδείας. Κι οι λαοί μας, μες στις τόσες κακομοιριές τους, έχουν και το ανεκτίμητο χάρισμα ότι είναι άξεστοι και άφθαρτοι, ότι το σαράκι της δυτικής: παρακμής δεν άγγισε ακόμα τη χωριάτικη υγεία τους. Πρωτόγονα Βαλκάνια! Ζωηροί έφηβοι, που δεν άρχισαν ακόμα την καριέρα τους, που δε χάρηκαν ακόμα τη ζωή και λαχταρούν ολόψυχα να ζήσουν κι' αυτοί με τη σειρά τους, να δημιουργήσουν κάτι δικό τους. Το μέλλον τούς ανήκει αν ξέρουν να χρησιμοποιήσουν τις πρωτόγονες ορμές τους³⁴⁵.

Ο Θεοτοκάς πίστευε ότι πίσω από παθογένειες του συστήματος, όπως η εκμηχάνιση της ζωής και ο υπέρμετρος ευδαιμονισμός, βρίσκονταν η κατάπτωση του Ορθού Λόγου, η εξύψωση των ενστίκτων και η ύπαρξη ενός Ανθρώπου που έμοιαζε με κτήνος και ενός Νου μισάνθρωπου³⁴⁶. Πρότεινε στην ελληνική κοινωνία να ξαναγνωρίσει τα θεμελιώδη ιδεώδη του Ουμανισμού, οικοδομώντας τον Νέο Ελληνισμό³⁴⁷. Η βασική δομή του ανθρωπισμού που πρότεινε ο Θεοτοκάς είχε ως βασική αιτία το άγχος που προκαλούσε η άβυσσος του μηδενισμού³⁴⁸. Η επικράτηση του μηδενιστικού αισθήματος μετά την κατάρρευση των κοινωνικών και πολιτικών συστημάτων την μεταπολεμική εποχή θα τον οδηγούσε στην άποψη ότι το αντίδοτο του μηδενισμού είναι ο εξαγνισμός μέσα από τον χριστιανισμό³⁴⁹. Οραματίστηκε μια φιλελεύθερη κοινωνική δημοκρατία στα όρια του φιλελεύθερου σοσιαλισμού, με ιδέες που κυριαρχούνταν από ένα φιλελεύθερο πραγματισμό, ο οποίος στόχευε στο εφικτό³⁵⁰. Η πρόταση του Θεοτοκά είχε ως βασικό πυλώνα τον διανοούμενο. Έβλεπε τον πνευματικό άνθρωπο ως φωτεινό οδηγό, πιστό στον Ουμανισμό, που θα έθετε προς διαπραγμάτευση τα ζητήματα της κοινωνίας χωρίς παρωπίδες και ιδεοληψίες³⁵¹. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, ο Θεοτοκάς σκόπευε μέσα από το μυθιστόρημα *Ασθενείς και Οδοιπόροι* να μεταδώσει το πιστεύω της ώριμης ηλικίας του μέσω του ιδεολόγου Μαρίνου Βελή³⁵². Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε τη σχέση αυτή και τον τρόπο με τον οποίο οι απόψεις του Θεοτοκά απηχούνται μέσα από αυτόν τον μυθιστορηματικό χαρακτήρα.

345 Θεοτοκάς, Γ., «Προς την ενότητα», *Ιδέα*, αρ. 1, Αθήνα, Γενάρης 1933, σ. 17.

346 Μακρής, Σ., ό.π., σ. 64.

347 Το ίδιο.

348 Μακρυνήμας, Β., «Τ. Κ. Παπατσώνης-Γιώργος Θεοτοκάς: Ένας ανεκπλήρωτος διάλογος με φόντο τον χριστιανισμό», *Άνθρωπος*, αρ. 1, Αθήνα, Ιανουάριος-Απρίλιος 2020, σ. 162.

349 Στο ίδιο σ. 163.

350 Μακρής, Σ., ό.π. σ. 69.

351 Στο ίδιο σ. 74.

352 Θεοτοκάς, Γ., *Τετράδια Ημερολογίου*, ό.π., 20/6/1949, σ. 645.

Όταν ο συγγραφέας περιγράφει τον Μαρίνο Βελή μπορούμε να διαπιστώσουμε ομοιότητες μεταξύ τους, σαν να περιγράφει τον εαυτό του:

Ήταν, καθώς έλεγαν «ανήσυχο μυαλό». Είχε παίξει κάποιο ρόλο στην ιδεολογική ζωή της γενιάς του. Είχε νιώσει κάποτε την ανάγκη να λάβει μέρος κι αυτός, μ' όση δύναμη είχε, στο πλάσιμο του καιρού του, είχε δημοσιεύσει δυο-τρία βιβλιαράκια γύρω σε θέματα κοινωνικοπολιτικά κι είχε βγάλει για λίγο καιρό, και μια εβδομαδιαίτη εφημερίδα. Ο λόγος του είχε συγκινήσει μερικά ευγενικά παιδιά, μα δεν είχε βρει πλατύτερη απήχηση. Γρήγορα είχε γεννήσει έχθρες και μια γενική καχυποψία στα δεξιά και στ' αριστερά. Είταν ως φαίνεται ανεξάρτητος³⁵³.

Μπορούμε να εντοπίσουμε κι άλλες ομοιότητες ανάμεσα στον Θεοτοκά και στον Βελή. Συμφωνούν και οι δύο στην αντίληψη περί μοίρας. Ο Βελής πιστεύει ότι η ζωή προχωρά ανεξάρτητα από το βίο των μεμονωμένων ατόμων. Το ίδιο αίσθημα διακατέχει και τον Θεοτοκά.

Αυτό το αίσθημα της μοίρας είναι καθώς φαίνεται, η βαθύτερη ψυχική εμπειρία των ανθρώπων της γενιάς μας, τουλάχιστον εκείνων που καταλαβαίνουν, αυθεντικό αίσθημα τραγωδίας, που κάνει κάθε τόσο να σιγήσουν μέσα μου όλες εκείνες οι μικρότητες που συνηθίσαμε να ονομάζουμε «ζωή», όλοι εκείνοι οι ασήμαντοι εγωισμοί κι ανταγωνισμοί, όλες εκείνες οι κοινωνικές κι οι συναισθηματικές ματαιοδοξίες, οι κούφιας πνευματικές αξιώσεις κι οι κομπασμοί κι οι φτηνές χαρές. Αισθάνεσαι ξαφνικά, εμπρός στο ξεγύμνωμα της μοίρας, ότι όλα αυτά, απλούστατα, δεν έχουνε κανένα νόημα³⁵⁴.

Βέβαια, μελετώντας τον χαρακτήρα του Βελή, μπορούμε να διαπιστώσουμε τη σταδιακή μεταμόρφωση ενός ανθρώπου από κάποιον που αντιμετωπίζει τα πάντα μοιρολατρικά³⁵⁵ σε άτομο της δράσης³⁵⁶. Διαβάζουμε χαρακτηριστικά στο μυθιστόρημα:

Πώς οξύνονται οι αισθήσεις από τη ζωή του πολέμου! Ο πόνος, η καθημερινή κακουχία, η επίπονη, εναγώνια σωματική και ψυχική προσπάθεια ξυπνούν στην ψυχή μας, τη διάθεση του κινδύνου. Θα 'λεγα – ναι, γιατί να μην το πω, αφού αυτή είναι η σωστή λέξη; – ότι «καθαρίζουν» ακόμα και τις πιο βαριές συνειδήσεις, λευτερώνουν μέσα μας δυνάμεις που

353 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος1^{ος}, ό.π., σ. 34.

354 Θεοτοκάς, Γ., *Τα Έθνη*, ό.π., σσ.61-62.

355 «Η μοίρα! Η μοίρα!...Τη βλέπω. Την αγγίζω. Αυτά τα απλά πράγματα· τα έντομα, τα πουλιά, τα λουλούδια, ο ήλιος. Η ζωή που τραβά το δρόμο της, αδιάφορη σαν να μην είχε συμβεί τίποτα. Η γη που γυρίζει ολοένα, σαν να μην υπάρχει. Η μοίρα μου. Η μοίρα των ανθρώπων», Βλ. Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος1^{ος}, ό.π., σσ. 31-32.

356 Θεοτοκάς, Γ., *Τα Έθνη*, ό.π., σ. 41.

τις καταπίεζε η επιπόλαιη και πολυμέριμη εγκόσμια ύπαρξή μας³⁵⁷. [...] Ο Ρόμμελ έκαμε ό,τι έκαμε, τέντωσε τη δύναμή του όσο μπόρεσε, είδαμε κράνη των στρατιωτών του να κυλιούνται αδέσποτα στο χώμα, δεκαπέντε χιλιόμετρα έξω από την Αλεξάντρεια. Πιο πέρα δεν άντεξε να πάει. Τώρα θα χτυπήσουμε εμείς. Αόριστα, καταλαβαίνουμε πως αυτή η αφρικανική αναμέτρηση μπορεί να είναι αποφασιστική για την έκβαση του παγκόσμιου πολέμου. Η ιδέα μάς μεθά σιγανά, μας συνεπαίρνει όλους μαζί [...] Είναι μια ακράτητη ορμή προς τα εμπρός, γεμάτη από αγωνία και ενθουσιασμό ταυτόχρονα, από τον έντονο πόθο να τελειώνουμε μια κι έξω, και, ήδη από την έξαλλη χαρά της νίκης. Όχι, δεν μελετούμε τον θάνατο, αλίμονο [...] Τον αισθανόμαστε στο ταλαιπωρημένο μας κορμί, μα τον βγάζουμε από το νου μας³⁵⁸.

Επίσης, ο Θεοτοκάς και ο Βελής μοιράζονται το «συναίσθημα της ευθύνης» απέναντι στην Ελλάδα. Στον συγγραφέα Θεοτοκά μπορούμε να το εντοπίσουμε και στη σημείωση με ημερομηνία 2 Φεβρουαρίου 1942:

Αισθάνομαι ως συγγραφέας και ως άνθρωπος ευθύνες και υποχρεώσεις απέναντι στην ελληνική γλώσσα και στη συνέχεια των ελληνικών γραμμάτων, απέναντι στον τόπο, απέναντι στους ομοίους μου που δέρνει ο λιμός. Υπάρχουν στιγμές όπου αισθάνομαι σα να φταίω εγώ για τη δυστυχία των ανθρώπων. Κι άλλες στιγμές όπου αισθάνομαι ότι κινδυνεύει όλος αυτός ο κόσμος ο συναισθηματικός, διανοητικός, ηθικός και γλωσσικός που λέγεται Ελληνισμός, αν όλα απειλούνται, εγώ είμαι υπεύθυνος, που δεν αγωνίζομαι να τα σώσω³⁵⁹.

Αντίστοιχα για τον λογοτεχνικό ήρωα Μαρίνο Βελή διαβάζουμε: «Από τα πρώτα μου νιάτα με κυριεύει συχνά αυτή η έμμονη ιδέα πως, αν κλονίζεται ο τόπος μου, αν κινδυνεύει όλος αυτός ο κόσμος ο πνευματικός, ηθικός, συναισθηματικός, γλωσσικός, που λέγεται Ελληνισμός, εγώ είμαι υπεύθυνος που δεν αγωνίζομαι να τον σώσω»³⁶⁰.

Στον δεύτερο τόμο του μυθιστορήματος, οι ομοιότητες μεταξύ τους είναι και εδώ εμφανείς, κυρίως σε ό,τι αφορά τη στροφή προς το χριστιανισμό. Ο Θεοτοκάς στρέφεται στον χριστιανισμό για να βρει στήριξη μεταφυσική αλλά και για να απαντήσει τους έντονους προβληματισμούς του. Αναφερόμενος στην περιήγησή του στο Άγιο Όρος γράφει: «Μια τέτοια έξοδος από τον κόσμο [...]

357 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 2^{ος}, ό.π., σ. 213.

358 Στο ίδιο, σ. 215.

359 Θεοτοκάς, Γ., *Τετράδια Ημερολογίου*, ό.π., 20/6/1949, σ. 334.

360 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 1^{ος}, ό.π., σ. 64.

επιβάλλει, εκ των υστέρων, έναν αυτοέλεγχο, μια προσπάθεια να ξεκαθαρίσουμε τη θέση μας απέναντι στον άλλο κόσμο, τον πνευματικό»³⁶¹. Μη θέλοντας να σημειώσει κάτι για τον εαυτό του προβαίνει σε μια διαπίστωση:

Δεν υπάρχει λόγος να σημειώσω εδώ τίποτα σχετικό με τον εαυτό μου [...] Δεν πρέπει όμως και να εξακολουθήσουμε ν' αποσιωπούμε μια διαπίστωση που, νομίζω, γίνεται όλο και περισσότερο φανερή, σ' όποιον ξέρει να βλέπει: ότι η ομαδική μας ύπαρξη έφτασε στο κρίσιμο εκείνο σημείο όπου αρχίζουν να προβάλλουν, απάνω της, τα συμπτώματα της μεταφυσικής αγωνίας. Τα συμπτώματα είναι ίσως στους περισσότερους ασυνείδητα, μα πολύ έντονα, οπωσδήποτε³⁶².

Τονίζει ότι δεν πρόκειται απλώς για μιαν κρίση, όπως παρουσιάζεται από τις εφημερίδες, αλλά για κάτι πολύ «βαθύτερο, το δίχως άλλο»³⁶³.

[...] είτε σαν ψυχολογικό πρόβλημα της σύγχρονης νεολαίας, είτε καθώς λένε συχνά, σαν έλλειψη ιδανικών της κοινωνίας μας, είτε σαν ξεχείλισμα διαφθοράς, σαν ροπή προς ένα γενικό πνεύμα ανηθικισμού, σαν κατάργηση κάθε κριτηρίου για να ξεχωρίσει κανείς το καλό από το κακό, [...] είτε ακόμα σαν ένα μόνιμο, διάχυτο άγχος που πασχίζει να ξεθυμάνει και να ξεχαστεί στον κυνισμό, στον αρριβισμό³⁶⁴, στο κυνήγι του υλικού πλούτου, στη μανία της κοινωνικής επίδειξης. Όλα τούτα βέβαια, υπήρχαν πάντα, μα τώρα έχουν προσλάβει έναν τόνο ομαδικής αποχαλίνωσης που είναι σύμπτωμα καινούριο και που πιστεύω ότι έχει μεταφυσική αιτία, δηλαδή ότι οφείλεται σ' ένα γενικευμένο αίσθημα κενού, σε μια κατάσταση ψυχικής «ναυτίας»³⁶⁵.

Και βεβαίως ο Θεοτοκάς θέτει το ερώτημα:

361 Θεοτοκάς, Γ., *Ταξίδι στη Μέση Ανατολή και στο Άγιον Όρος*, Αθήνα, Φέξης, 1961, σ.195.

362 Το ίδιο.

363 Το ίδιο.

364 Η επιδίωξη για γρήγορη ανάδειξη με κάθε μέσο θεμιτό ή μη. Βλ. *Αρριβισμός*, https://greek_greek.en-academic.com/24534

365 Θεοτοκάς, Γ., *Ταξίδι στη Μέση Ανατολή και στο Άγιον Όρος*, όπ., σσ. 195-196.

Ως πού μπορεί να φτάσει μια ολόκληρη κοινωνία που αισθάνεται μέσα της το κενό; Στη σελήνη, στους πλανήτες ξέρουμε σήμερα ότι μπορεί να πάει και θα πάει σίγουρα, μα είναι τούτο μια λύτρωση από την αγωνία του μηδενός; Το μηδέν παύει να είναι μηδέν, επειδή βαλθήκαμε να τινάζουμε μέσα του διάφορες αυτόματες μηχανές³⁶⁶;

Η απάντηση που προτείνει είναι η σύνδεση του ανθρώπου με την ατμόσφαιρα των καταναυκτικών ακολουθιών των βυζαντινών ναών, όχι με τη «τη διαδοχή των χριστιανικών αιώνων που γεμίζουν την ομαδική μας μνήμη»³⁶⁷, αλλά κατανοώντας ότι τον συνδέει «κάτι βαθύτερο, μεγαλύτερο από κάθε εθνική και γεωγραφική πραγματικότητα, κάτι που αφορά τον άνθρωπο έξω από τόπους, μόνο, γυμνό με τα πεπρωμένα του: μια ζέστη που νικά τη μοναξιά, μια σκοτεινή, ανεξήγητη, φευγαλέα και επανερχόμενη δύναμη παρηγοριάς»³⁶⁸. Χωρίς δισταγμό παροτρύνει ως εξής:

Όσοι αισθάνονται, καμιά φορά, αυτήν τη δύναμη να τους πλησιάζει, δεν πρέπει να δειλιάζουν και ν' απομακρύνονται, όπως συμβαίνει πολύ συχνά, αλλά να στέκονται και να τη στοχάζονται. Να μην επιτρέπουν στους δισταγμούς να παραλύουν τη θέλησή τους και να μην αποθαρρύνονται από οποιεσδήποτε αντιρρήσεις μπορεί να προκαλεί η στάση τους, τόσο σ' εκείνους που είναι έξω από το θέμα όσο και σε κείνους που είναι μέσα. Αυτήν τη σύσταση θα έδινα σ' όποιο νέο με ρωτούσε και θα σταματούσα εδώ³⁶⁹.

Ο Βελής από την άλλη μεριά, στρέφεται στον μοναχισμό, προσπαθώντας να βρει γαλήνη. Από τη βιβλιοθήκη της Ιεράς Μονής Χ. μας πληροφορεί ότι «...εγώ, ο μοναχός Τιμόθεος, εν τω κόσμω Μαρίνος Βελής, [...] γράφω αυτές τις σελίδες, κινημένος από μια παρόρμηση[...] Να φύγει το βάρος, να λευτερωθώ για σήμερα: αυτό είναι όλο»³⁷⁰. Βρίσκεται εκεί όπου «...σε κυριεύει ένα αίσθημα ψυχικής ειρήνης, σταθερότητας και ασφάλειας...»³⁷¹. Είναι όμως ψυχικά αναστατωμένος γιατί όπως παραδέχεται:

366 Στο ίδιο, σ. 198.

367 Το ίδιο.

368 Το ίδιο.

369 Στο ίδιο, σ. 199.

370 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 2^{ος}, ό.π., σ. 177.

371 Στο ίδιο, σ. 178.

Και όμως, παρ' όλη την άσκηση, δεν φαίνεται να χειραφετήθηκα ακόμα από το βάρος του προηγούμενου βίου μου που, ώρες - ώρες, ξυπνά μέσα μου με τρόπο τυραννικό και μ' αναγκάζει, άθελά μου, να τον ξαναζήσω [...] Έφυγα από τον κόσμο με το σώμα, αλλά η έρημη ψυχή μου εξακολουθεί να τριγυρίζει, σαν το στοιχειό, στους χώρους που με είδανε να πράττω, να παλεύω, να αμαρτάνω³⁷².

Νοιώθει ένοχος και τον κατατρέχουν τύψεις:

Είναι Απρίλης, καθώς και τότε, σαν βρέθηκα στην πρώτη γραμμή της φωτιάς, απέναντι στο γερμανικό στρατό που ερχότανε να μας κατακτήσει. Το συλλογίζομαι πολλές φορές πως εκείνη τη μέρα κρίθηκε η ζωή μου, μαζί με τη ζωή του πλάσματος που περισσότερο αγάπησα στον κόσμο. Αν δεν είχα χτυπηθεί με τους Γερμανούς πρόσωπο με πρόσωπο [...] ίσως να γυρνούσα κοντά στη Θεανώ και να ενώναμε τις τύχες μας [...] Ίσως να την έσωζα από τον χαμό [...] Γιατί ναι, θα την έσωζα· είμουν ικανός να στηρίξω ένα πλάσμα κάτω απ' τη θύελλα³⁷³.

Ο Βελής ανακαλεί περιστατικά στα οποία θα έπρεπε να δώσει μεγαλύτερη σημασία. Χαρακτηριστικό είναι το περιστατικό στην Ιερουσαλήμ:

Ένα πρωί, εκεί, στην Ιερουσαλήμ, με κυρίεψε, ξαφνικά, αναίτια, η ιδέα πως η Θεανώ βρισκότανε σε κίνδυνο [...] Τι θα είταν ο κόσμος χωρίς αυτήν; Τι θα είταν η ύπαρξή μου; Το κενό, που μονομιάς ξανοιγότανε γύρω μου και μέσα μου, μου προκαλούσε πανικό [...] Με κυρίεψε η ανάγκη να μπω σε μια εκκλησία και να προσευχηθώ³⁷⁴.

Και εκεί στον ναό της Ανάστασης, στυλώνοντας από μακριά τα μάτια του στην εικόνα του Κυρίου, αφηγείται:

372 Στο ίδιο, σ. 179-180.

373 Στο ίδιο, σ. 183.

374 Στο ίδιο, σσ. 201-202.

[...] ακούμπησα στο χέρι ενός στασιδίου και, τότε, όλη μου η αβάσταχτη ορμή έγινε κλάμα [...] Προσευχόμουν αυθόρμητα, απλοϊκά, ασυνάρτητα, παρακαλώντας τον Κύριο να σώσει εκείνην που κινδύνευε [...] του ζήτησα να πάρει εμένα και ν' αφήσει την αγάπη μου να ζήσει [...] Έκαμα το σταυρό μου, άναψα ένα κερί και ξαναβγήκα στο δρόμο, ελαφρωμένος³⁷⁵.

Αν ο Βελής διάβασε και την παρόμοια εμπειρία που βίωσε η Θεανώ,³⁷⁶ προσπαθεί να δικαιολογηθεί, γράφοντας ότι: «Όυτε μια στιγμή δεν έσβησε η μνήμη σου στην καρδιά μου, δεν είχα όμως πια εκείνο το ανεξήγητο άγχος που με οδήγησε στο ναό της Ανάστασης· δεν μου ξαναήρθε, ούτε μια φορά, τα χρόνια της Μέσης Ανατολής. Σε αισθανόμουν πάντα παρούσα μες την ταραχή της στρατιωτικής μου ζωής, μα είχα χάσει την ικανότητα της περισυλλογής»³⁷⁷. Κι όμως, όταν έλαβε τα πρώτα ανησυχητικά μηνύματα³⁷⁸, απλώς αναρωτήθηκε³⁷⁹ και κατηγόρησε τον εαυτό του: «Θεανώ, Θεανώ, πόσο έφταιξα απέναντί σου, πόσο με βαραίνει η μοίρα σου! Πώς το 'καμα, πώς το μπόρεσα, να σ' αφήσω, σε τέτοιες ώρες, και να φύγω μακριά!»³⁸⁰. Όταν πια το 1945 γύρισε στην Ελλάδα, συνάντησε τη Μαριέτα. Από εκείνη παρέλαβε τα γραπτά που άφησε η Θεανώ και που προορίζονταν για εκείνον. Η Μαριέτα, νιώθοντας ένοχη κι αυτή για τους λόγους που έχασε τη ζωή της η Θεανώ,³⁸¹ αλλά και για το πώς ένιωθε και τι αποζητούσε εκείνη τη δύσκολη περίοδο η φίλη της,³⁸² δημιουργεί ίσως κι άλλες ενοχές και τύψεις στον Μαρίνο. Μετά την ανάγνωση των όσων είχε γράψει η Θεανώ και τριγυρίζοντας την διάσπαρτη από τα σημάδια του πολέμου Αθήνα, ένιωσε ξανά «για πρώτη φορά από την ημέρα της Ιερουσαλήμ»³⁸³ την ανάγκη να προσευχηθεί. Στο

375 Στο ίδιο, σ. 204.

376 Μια μέρα, στα καλά καθούμενα, εκείνο το πρώτο καλοκαίρι της Κατοχής, μ' έπιασε ένας φόβος αναίτιος, παράλογος, αφόρητος για κάποιον κίνδυνο που κρεμότανε τάχα από πάνω μου κι έμελλε από στιγμή σε στιγμή, να με συντρίψει [...] Τόσο πολύ τρόμαξα, που άφησα κάθε δουλειά κι έτρεξα σε μιαν εκκλησία [...] Στάθηκα απέναντι στο Χριστό κι άφησα τα δάκρμά μου να τρέξουν πολύ και, από μέσα μου παρακάλεσα, παρακάλεσα[...] Τόσο πολύ σ' ένιωθα κοντά μου εκείνη τη στιγμή, πως το πίστευα πως θα μ' άκουσες, θα μ' ένιωσες κι εσύ. Ποτέ άλλοτε, από τότε έφυγες, δεν σ' είχα αισθανθεί τόσο ζεστό στο πλευρό μου. Άναψα ένα κερί κι έφυγα ησυχασμένη. Στο ίδιο, σ. 258.

377 Στο ίδιο, σ. 205.

378 «Το περίεργο ήταν ότι, μαζί με το πλήθος, παραληρούσαν, ανίδεοι και ανυποψίαστοι για ό,τι συνέβαινε τριγύρω τους, κι οι πυκνοί όμιλοι των Γερμανών αξιωματικών που παρακολουθούσαν τις τραγωδίες. Κι αυτό μου το τόνισαν οι φυγάδες. Μια δυο φορές, μάλιστα, μου φάνηκε πως κάποια δυσμένεια συνόδευε την πληροφορία, κάποια διάθεση επικριτική. Στο ίδιο, σ. 238.

379 «Πώς όμως θα μπορούσε κανείς να εμποδίσει τους Γερμανούς να πηγαίνουν στις παραστάσεις; Και τι έφταιγε η Θεανώ αν τη χειροκροτούσαν κι οι κατακτητές, αν την επευφημούσαν, αν ίσως της έστελναν και λουλούδια; Αλλά τι να σήμαινε, άραγε, κι η σιωπή της απέναντί μου;» Το ίδιο.

380 Στο ίδιο, σ. 239.

381 «Κι όταν ξέρει κανείς, καθώς ξέρω εγώ, το πόσο λίγο έφταιξε, το πώς βρέθηκε, άθελά της, μπλεγμένη στα γρανάζια! Και, μάλιστα με την έγκριση όλων μας στην αρχή, και με τη συμπαράστασή μας, για να σώσει το φίλο μας που κινδύνευε». Στο ίδιο, σ. 248.

382 «Έσένα αγαπούσε η Θεανώ, στα βάθη της ψυχής της. Αλλά την έπνιγε η μοναξιά, από τότε που έφυγες, την τάραιζε ο φόβος». Στο ίδιο, σ. 247.

383 Στο ίδιο, σ. 250.

ναό της Χρυσοσπηλιώτισσας³⁸⁴ πήρε τη μεγάλη του απόφαση: «Σου αφιερώνω εδώ, τούτη την ώρα, ολόκληρη την ύπαρξή μου, την ψυχή μου, το νου, τη θέληση, τα πάντα. Βοήθησέ με να Σε πλησιάσω. Άλλο σκοπό η ζωή μου από δω και πέρα δεν έχει, παρά να Σε ζυγώσω όσο αντέχω, να Σε υπηρετήσω...»³⁸⁵.

384 Ο ναός συνιστά χαρακτηριστική έκφραση της ορθόδοξης αρχιτεκτονικής του 19ου αιώνα. Η Παναγία η Χρυσοσπηλιώτισσα της Αιόλου, είναι συνδεδεμένη με μεγάλες ιστορικές μνήμες κατά τους αγώνες της εθνεγερσίας. Βλ. *Χρυσοσπηλιώτισσα – Κοίμηση Θεοτόκου*, <https://www.pemptousia.gr/2019/03/chrisospiliotissa-kimisi-theotokou/>

385 Στο ίδιο, σ.253.

Μέρος Ε΄

Ο Θεοτοκάς και ο μοναχός Τιμόθεος

Ο χριστιανισμός πάντα απασχολούσε τον Θεοτοκά. Δεν πρέπει να ξεχνάμε το γεγονός ότι ο Θεοτοκάς γεννήθηκε και έζησε μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή, στην Πόλη, έναν τόπο με πολύ έντονη την παρουσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Επίσης, υπήρχαν και συγγενικοί δεσμοί με ανθρώπους που είχαν άμεση σχέση με την Ορθοδοξία³⁸⁶. Όπως άλλωστε και ο ίδιος είχε δηλώσει:

Ανατρέφω θρησκευτικά μες στην ατμόσφαιρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο πατέρας μου είχε μια επιρροή. Δεν αποσχίστηκα ποτέ εντελώς από τη θρησκευτική παράδοση, αλλά πέρασα από πολλές φάσεις στο κεφάλαιο αυτό. Ενωώ εποχές αδιαφορίας ή λήθης του θρησκευτικού στοιχείου και κατόπι «επιστροφή στις πηγές». Πιστεύω ότι ο κόσμος έχει ανάγκη από μια θρησκευτική πίστη και ότι, αν τη χάσει οριστικά, θα αποξεραθεί η ψυχή του και θα παραδοθεί στη νεύρωση και στην απόγνωση. Με συγκινεί πάντα ο Χριστιανισμός, μου δίνει ένα αίσθημα χαράς και εμπιστοσύνης³⁸⁷.

Η κατάρρευση του μεγαλοϊδεατισμού μετά την οδυνηρή Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, το παγκόσμιο οικονομικό κραχ και ο διπολισμός φιλελευθερισμού-κομμουνισμού που επικρατούσε, θα ωθούσε και τον Θεοτοκά να αναζητήσει και να προτείνει λύσεις στα πολύπλοκα αδιέξοδα που είχαν ανακύψει³⁸⁸. Με δεδομένο ότι σε μια συνέντευξή του ήδη από το 1935 θεωρούσε ότι η θρησκεία αποτελούσε ένα από τα ζητήματα που τον ενδιέφεραν³⁸⁹, δεν πρέπει να θεωρούμε έκπληξη ότι, τουλάχιστον από το 1942, είχε αρχίσει να δείχνει το ενδιαφέρον του για τις προσπάθειες οι οποίες στόχευαν στην ανανέωση του χριστιανικού πνεύματος³⁹⁰. Αναφερόταν με θερμά λόγια στην Εκκλησία. Θεωρούσε ότι κάτω από το βάρος των ιστορικών γεγονότων, η Εκκλησία πολέμησε για τα μεγάλα εθνικά ιδανικά και η ευγνωμοσύνη του Ελληνισμού προς αυτήν

386 Ψάλτης, Η., ό.π., σ. 264.

387 Θεοτοκάς, Γ., «Απαντήσεις σε ερωτήματα», ό.π., σ. 177.

388 Μακρυδήμας, Β., ό.π., σ. 152.

389 Ψάλτης, Η., ό.π., σ. 264.

390 «Ενδιαφέρουσα συζήτηση το απόγευμα με τον Πέτρο Κλωνάρη (Πόθο), τον κριτικό μου του περιοδικού Ακτίνας. Συμπαθητικός ζωηρός τύπος. Μ' ενδιαφέρει πολύ η προσπάθεια αυτών των νέων να δημιουργήσουν ένα ξανάνιομα του χριστιανικού πνεύματος του πιο αυθεντικού, μέσα στα ζωντανά προβλήματα του αιώνα, με ζωντανή σκέψη, ζωντανή γλώσσα κ.λπ. Κάτι ανάλογο με το κίνημα των catholiques degauche. Δεν είναι όμως μίμηση, ούτε καν επίδραση, αλλά κάτι που πάει να γίνει αυθόρμητα, σαν από μια πηγαία ανάγκη μιας μερίδας του ελληνικού συνόλου. Η κίνηση μου φαίνεται πως είναι πιο σημαντική σε βάθος και σε πλάτος απ' ό,τι μπορεί κανείς να υποθέσει κοιτάζοντάς την απ' έξω. Περίεργος να δω ποιοι θα είναι οι πνευματικοί της καρποί.» Βλ. Θεοτοκάς, Γ., *Τετράδια Ημερολογίου*, ό.π., 28/11/1940, σσ. 383-384.

ήταν δεδομένη, για τον ρόλο που διαδραμάτισε τα δύσκολα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ωστόσο, οι συνθήκες με το πέρασμα των χρόνων άλλαξαν και ο ρόλος της Εκκλησίας δεν ήταν πια να πολεμά, όπως οι ήρωες, για την εξασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας απέναντι σε ξένες επιβουλές. Μέσα σε έναν νέο κόσμο έπρεπε να κατέχει θέση ποιμενάρχη, να γίνει εστία γνήσιας πνευματικής ζωής και να συνδράμει τους ανθρώπους «να δώσουν ένα νόημα στην ύπαρξή τους και να ξεχωρίσουν το καλό από το κακό»³⁹¹. Την ίδια προτροπή διαβάζουμε και στην *Ιδεολογική κρίση της εποχής μας* που είχε γράψει δύο χρόνια πιο νωρίς, το 1958. Τόνιζε την ανάγκη ότι η χριστιανική παράδοση, προκειμένου να σταθεί στον αυριανό κόσμο, θα έπρεπε να διαδραματίσει ρόλο πνευματικό και κοινωνικό, να αποβάλει την εσωστρέφεια και να γίνει αυτό που ήταν όποτε χρειάστηκε: οικουμενική³⁹². Δεν θα έπρεπε, σύμφωνα με τον Θεοτοκά, η Ορθοδοξία να παραγνωρίσει τον σημαντικό αυτό ρόλο, γιατί στα μάτια του ελληνικού λαού είναι στενά συνδεδεμένη με τα ήθη του, με το κλίμα και το άρωμα του τόπου του, με οικογενειακή του ζωή. Η ηθική της είναι ανθρώπινη και ταιριάζει με τη νοοτροπία του Έλληνα. Οι μεγάλες γιορτές της είναι αυτές που κάνουν τον ελληνικό λαό να αισθάνονται περισσότερο ενωμένοι και αγαπημένοι³⁹³. Γενικότερα, ο Θεοτοκάς δεν έπαψε ποτέ να παρακολουθεί τις εξελίξεις στον χριστιανικό κόσμο³⁹⁴. Ενδιαφερόταν για την Εκκλησία της Ελλάδας και διατύπωνε με απόλυτη σαφήνεια τις απόψεις του μέσα από την αρθρογραφία του, χωρίς ακρότητες³⁹⁵. Διαβάζουμε στα *Πεπρωμένα της Ορθοδοξίας*: «Επικρίνουμε συχνά την Εκκλησία – κάποτε μάλιστα με μεγάλη δριμύτητα – αλλά την επικρίνουμε από μέσα, σαν μέλη της που απαιτούμε απ' αυτήν να γίνει καλύτερη. Δεν την πολεμούμε σαν να είναι ένα ξένο σώμα, από το οποίο ζητούμε να χωριστούμε»³⁹⁶.

Ο Θεοτοκάς, βαθύτατα μορφωμένος, είχε ευρύτατη γνώση για τον χριστιανισμό γενικά. Γνώριζε τον Christophe Dumont (1897-1991), δομινικανό μοναχό, ο οποίος ίδρυσε στο Παρίσι το Ινστιτούτο της Istina³⁹⁷, με σκοπό τη συστηματική μελέτη της Ρωσικής Εκκλησίας και ιδιαίτερα της πονεμένης και διωκομένης³⁹⁸. Η Istina αποσκοπούσε, επίσης, στην εξάπλωση της παράδοσης της

391 Γιανναράς, Χ., *Αλφαβητάρι του Νεοέλληνα*, ό.π., σσ. 231-233.

392 Στο ίδιο, σ. 237.

393 Στο ίδιο, σ. 112

394 Ηρακλής Ψάλτης, ό.π., σ. 264.

395 Ενδεικτικά σημειώνεται ότι το 1962, παρεμβαίνει στην εκκλησιαστική κρίση που προέκυψε από την εκλογή του Βαβανάτσου Ι. στον αρχιεπισκοπικό θρόνο προτείνοντας την παραίτηση του Αρχιεπισκόπου, πρόταση η οποία έγινε τελικά δεκτή. Το 1963 επέκρινε την άρνηση της Ελληνικής Εκκλησίας για τη σύγκλιση στη Ρόδο, της Β΄ Πανορθόδοξης Διάσκεψης, η οποία τελικά πραγματοποιήθηκε με την απουσία της Ελληνικής Εκκλησίας. Το 1963 επίσης σχετικά με την ερμηνεία του όρου «ελληνοχριστιανικός πολιτισμός», καταθέτει με απόλυτη καθαρότητα την άποψη ότι δεν χρειάζονται νεολογισμοί, αλλά η Ορθοδοξία να πλησιάσει και να βοηθήσει τον άνθρωπο. Το 1964 δεν μένει αμέτοχος, διαφωνώντας με την απορριπτική στάση της Εκκλησίας της Ελλάδας σχετικά με το ζήτημα της συνάντησης του Οικουμενικού Πατριάρχη Αθηνάγορα με τον Πάπα Παύλο ΣΤ΄, τονίζοντας ότι οι επιλογές αυτές απομονώνουν την Ελληνική Εκκλησία από το σύγχρονο θεολογικό γίγνεσθαι.

396 Γιανναράς, Χ., *Αλφαβητάρι του Νεοέλληνα*, ό.π., σσ. 112-113.

397 Ο DumontC. πρόσφερε τις υπηρεσίες του στην Istina το χρονικό διάστημα 1927-1967. Βλ. *Salle Christophe Dumont: présentation*, <https://tinyurl.com/48vnutbn>

398 Βλ. Σημάδια αλλαγής στη Ρωμαϊκή Εκκλησία, *Το Βήμα*, 24-11-2008, <https://tinyurl.com/mw5mk379>

Ορθόδοξης Εκκλησίας στη Δύση και στην ταυτόχρονη επαφή του Καθολικισμού με τους Προτεστάντες και τους Εβραίους. Ο Θεοτοκάς ήταν ενημερωμένος και για το έργο του JeanDanielou³⁹⁹, ο οποίος συνέβαλε από τη δεκαετία του 1940 και μετά στη μελέτη των πατερικών κειμένων της Εκκλησίας, καθώς πίστευε στην αξία των αληθειών τους τα οποία θα έδιναν απαντήσεις στα αδιέξοδα της σύγχρονης κοινωνίας. Επιπροσθέτως, ο Θεοτοκάς ήξερε τις απόψεις του Ιωάννη Μέγεντορφ⁴⁰⁰ και του Νικολάι Μπερντιάγεφ⁴⁰¹. Ιδιαίτερα ο τελευταίος ήταν ονομαστός εκπρόσωπος της Ρωσικής Θρησκευτικής Αναγέννησης και πρέσβευε ότι η Αναγέννηση μέσω της αποπροσωπώσεως οδήγησε στο τέλος του Ουμανισμού, δίνοντας απόλυτη προτεραιότητα στην ελευθερία του ανθρώπου. Αυτή η εκκοσμίκευση είχε ως αποτέλεσμα τον εκμηχανισμό της ζωής και τελικά την αναπόφευκτη δημιουργία υπαρξιακών αδιεξόδων. Αυτά ακριβώς οδήγησαν στην αναζήτηση υποκατάστατων του ατομικισμού, με τη θεωρία του Υπερανθρώπου από τη μια μεριά, και του κομμουνισμού, με την πίστη στην απρόσωπη συλλογικότητα από την άλλη. Μοναδική λύση θα ήταν η επιστροφή στον πνευματικό πολιτισμό⁴⁰². Όπως αναλύει η Φαρίνου-Μαλαματάρη, ο Θεοτοκάς είναι πιθανό να επηρεάστηκε και από τη θεωρία του περσοναλισμού. Συγκεκριμένα, οι διάφορες ιδεολογίες του 20^{ου} αιώνα υπέταξαν το πρόσωπο είτε στο κέρδος, είτε στην άλογη κρατική εξουσία, είτε στην απρόσωπη συλλογικότητα. Απέναντι σε αυτές τις ιδεολογίες προτάθηκε ο περσοναλισμός, ως «επανάσταση για την εσωτερική ανάπτυξη του προσώπου ως ελεύθερου όντος. Ένα πρόσωπο όμως, που ενεργεί πάντα σε σχέση με τα άλλα πρόσωπα, εν κοινωνία. Για να επιτευχθεί ο σκοπός της ολοκλήρωσης κάθε ανθρώπινου όντος, απαιτείται η ανάληψη ενεργού δράσης. Ο Θεοτοκάς προσπαθώντας να καταδείξει τις χριστιανικές αξίες ως αντίδοτο στην αγωνία των καιρών, συντάχθηκε με το στοχαστικό μοντέλο δράσης του περσοναλισμού. Ένα μοντέλο που πρέσβευε ότι «ο πνευματικός άνθρωπος δεν παρακάμπτει την κοινή δράση προς χάριν μιας ξεχωριστής και απομονωμένης ζωής»⁴⁰³. Προφανώς ο Θεοτοκάς πιστεύει, ότι η προσέγγιση της χριστιανικής αλήθειας δεν σημαίνει υποτίμηση της λογικής σκέψης⁴⁰⁴, αλλά είναι «η αναζήτηση της αλήθειας και η δίψα της γνώσης»⁴⁰⁵ δηλαδή η «δεύτερη αφετηρία της ανθρώπινης αναφοράς στο Θεό»⁴⁰⁶, όπως αναφέρει ο Γιανναράς. Εξάλλου, η πρώτη Εκκλησία δημιουργήθηκε μέσα στο

399 Ο Danielou J. (1905 – 1974) ήταν Γάλλος Ιησουΐτης και καρδινάλιος, διεθνώς γνωστός θεολόγος, ιστορικός και μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας. Βλ. *Daniélou J.*, <https://tinyurl.com/2hucmk65>

400 Ο Πρωτοπρεσβύτερος Μέγεντορφ Ι. (1926-1992) ήταν Ρωσικής καταγωγής θεολόγος και καθηγητής πανεπιστημίου γεννήθηκε στη Γαλλία. Σπούδασε θεολογία στη Θεολογική Σχολή του Αγίου Σεργίου κι έπειτα στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης. Το 1958 ανακηρύχθηκε διδάκτωρ της φιλοσοφίας με θέμα την κριτική έκδοση και μετάφραση στα Γαλλικά των *Τριάδων* του Γρηγορίου Παλαμά *Υπέρ των Ιερών ησυχάζοντων*. Βλ. *Μέγεντορφ Ιωάννης*, <https://tinyurl.com/bs6nkcbv>.

401 Ο Μπερντιάγεφ Ν. (1874-1948) ήταν Ρώσος θρησκευοφιλόσοφος. Βλ. *Μπερντιάγεφ Ν.*, <https://t.ly/MvCTT>

402 Φαρίνου-Μαλαματάρη, Γ., «Θεοτοκάς και Χριστιανισμός», *Μα τι γυρεύουν οι ψυχές μας ταξιδεύοντας: Αναζητήσεις και αγωνίες των Ελλήνων λογοτεχνών του Μεσοπολέμου*, επιμ. Κουτριάνου, Ε.- Φιλοκύπρου, Ε., Αθήνα, Νεφέλη, 2018, σσ. 234-236.

403 Στο ίδιο, σσ. 240-242.

404 Γιανναράς, Χ., *Αλφαβητάρι της πίστης*, Αθήνα, Δόμος, 1988, σ. 36.

405 Στο ίδιο, σ. 18.

406 Το ίδιο.

πλαίσιο του ελληνικού κόσμου. Ο Έλληνας, μέσα από την καινούργια εμπειρία του χριστιανισμού, ζητούσε απαντήσεις στα ερωτήματα που είχε θέσει ήδη με καταπληκτικό τρόπο η φιλοσοφική παράδοση, μη συμβιβασόμενος με σκοτεινούς μυστικισμούς⁴⁰⁷. Η προσπάθεια της ελληνικής σκέψης να εξηγήσει την αλήθεια της Εκκλησίας οδήγησε αρχικά στη συνάντηση δύο αντίθετων στάσεων ζωής. Ας μη λησμονούμε ότι τότε, τους πρώτους αιώνες, υπήρξαν και οι μεγάλες αιρέσεις⁴⁰⁸. Τελικά, όμως, ο χριστιανισμός έδωσε απαντήσεις στα φιλοσοφικά ερωτήματα, αλλά και η φιλοσοφία απέδειξε τις δυνατότητές της στην επαλήθευση της καινούργιας αντίληψης, με πρωτεργάτες τους Έλληνες Πατέρες, μέσα από συνεχή αγώνα, από τον 2ο ως τον 15ο αιώνα⁴⁰⁹. Όπως αναφέρει και ο Ιωάννης Ζηζιούλας, ο εκχριστιανισμός δεν ήταν άρνηση του Ελληνισμού. Ήταν μια μεταμόρφωση που απέδειξε ότι ο Χριστιανισμός μπορούσε να δώσει απαντήσεις σε αγωνιώδη ερωτήματα κοσμολογικά και οντολογικά, τα οποία έθετε ο ελληνικός πολιτισμός και αυτό ήταν τελικά το θαύμα των Ελλήνων Πατέρων⁴¹⁰.

Πέρα, όμως, από την μόρφωσή του, καταστάσεις προσωπικές όπως η απώλεια του πατέρα του, στις 13 Φεβρουαρίου του 1951⁴¹¹, αλλά κυρίως της αγαπημένης του Ναυσικάς, στις 22 Ιουλίου του 1959⁴¹², θα τον ωθήσουν στη συστηματοποίηση αυτής της αναζήτησης⁴¹³. Στην περίπτωση βέβαια του Θεοτοκά θα μπορούσαμε να πούμε ότι η στροφή αυτή προς τον χριστιανισμό συνέβη χωρίς να ξεχνά την «ορθολογιστική του πορεία και την ουμανιστική του συγκρότηση»⁴¹⁴.

Σε αυτό τα πλαίσιο, στις αρχές του 1960, επισκέφθηκε τη Μέση Ανατολή και τον Αύγουστο του ίδιου έτους το Άγιο Όρος⁴¹⁵. Οι πρώτες του εντυπώσεις, καθώς το προσέγγιζε, μας προϊδεάζουν για έναν τόπο με ιδιαίτερα μυστικιστική ατμόσφαιρα:

407 Στο ίδιο, σ. 36.

408 Στο ίδιο, σ. 225: «Αίρεση είναι το γεγονός της απόσχισης από το εκκλησιαστικό σώμα, η σύμψηξη ομάδας άσχετης με την τοπική ευχαριστιακή σύναξη, η έμπρακτη άρνηση του εκκλησιαστικού τρόπου της υπάρξεως, που είναι η ενότητα και κοινωνία της αγάπης».

409 Στο ίδιο, σ. 37.

410 Γιανναράς, Χ., *Αλφαβητάρι του Νεοέλληνα*, ό.π., σ. 26.

411 Θεοτοκάς, Γ., *Τετράδια Ημερολογίου*, ό.π., 28/11/1940, σ. 649.

412 Ψάλτης, Η. ό.π., σ. 265.

413 Μακρυδήμας, Β. ό.π., σ. 162.

414 Στο ίδιο, σ. 171.

415 Η Μοναστική Πολιτεία του Αγίου Όρους γεωγραφικά καθορίζεται εντός της χερσονήσου του Άθω και αποτελεί μέρος της Ελληνικής επικράτειας. Εντελώς επιγραμματικά είναι μια ζώσα λατρευτική και ησυχαστική κοινότητα με συνεχή και αδιάλειπτη παρουσία αιώνων. Απαρτίζεται από 20 Μονές, Σκήτες, κελιά και καθίσματα/διάσπαρτα σε όλη την χερσόνησο. Βλ. Αθωνική Ψηφιακή Κιβωτός, <https://www.mountathos.org/el-GR/Agio-Oros.aspx>

Ο ναύκληρος ορίζει με βεβαιότητα τις τοποθεσίες, απαγγέλλει ονόματα ξακουσμένα: «Να το Βατοπέδι⁴¹⁶. Να η μονή Ιβήρων⁴¹⁷. Παρακάτω, η Μεγάλη Λαύρα⁴¹⁸. Ύστερα τα Καυσοκαλύβια [...]»⁴¹⁹ Προσπαθεί να τα συλλάβει με τον προβολέα. Δεν βλέπουμε τίποτα, μα αισθανόμαστε κιάλας την ατμόσφαιρα του Αγίου Όρους να μας περιβάλλει. Εδώ είναι, λοιπόν, ο τόπος όπου κατέληξε, συμπληρώνοντας την ιστορική του πορεία, ο μυστικιστικός μοναχισμός της Ανατολικής Εκκλησίας [...] Σε τούτο το σημείο κορυφώθηκε, στα βυζαντινά χρόνια, και κατόρθωσε, μέσα από αμέτρητες και ανεκδιήγητες εναντιότητες, να διατηρήσει ζωντανή την παράδοσή του ως τη σύγχρονη, την πυρηνική λεγόμενη εποχή. Η φλόγα του δεν είναι σήμερα μεγάλη, αλλά καίει ακόμα κι είναι ένα από τα κρυμμένα πνευματικά πλούτη της ελληνικής γης.[...] Διηγήθηκα αλλού ένα βίωμα που είχα, ορισμένες ώρες, όταν επισκέφθηκα, πριν από μερικά χρόνια την Αμερική. Ένωσα ότι ταξίδευα, όχι μόνο στο χώρο, αλλά και στο χρόνο, ότι εισχωρούσα έξαφνα στο κλίμα μιας μελλοντικής κοινωνίας⁴²⁰. Εδώ ζω από τώρα την αντίστροφη εμπειρία, τη μετακίνηση στο χρόνο, αλλά προς τα πίσω, τη μεταφορά μου σε αιώνες

416 Η Ιερά Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μεγίστη Μονή Βατοπεδίου (ή και Βατοπαιδίου) είναι μια εκ των είκοσι μονών του Αγίου Όρους και κατατάσσεται δεύτερη στην ιεραρχία των Αγιορείτικων μονών. Βρίσκεται στη μέση της βορειοανατολικής πλευράς της χερσονήσου. Η Μονή ήταν αρχικά αφιερωμένη στην Υπαπαντή και αργότερα στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου. Βλ. *Μονή Βατοπεδίου*, <https://tinyurl.com/xr63jtsp>

417 Η Ιερά Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μονή Ιβήρων είναι μια εκ των είκοσι μονών του Αγίου Όρους και κατατάσσεται τρίτη στην ιεραρχική τάξη των Αγιορείτικων Μονών. Είναι ελληνική, κοινοβιακή και εορτάζει στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Η μονή Ιβήρων βρίσκεται στην βορειοανατολική πλευρά της αθωνικής χερσονήσου επάνω σε μικρό όρμο. Ιδρύθηκε τον 8ο αιώνα ως *μονή του Κλήμεντος*. <https://tinyurl.com/27su474n>

Πρέπει να σημειωθεί ότι στην ελληνορωμαϊκή γεωγραφία, η Ιβηρία ήταν το όνομα για το βασίλειο του Νοτίου Καυκάσου, με επίκεντρο την σημερινή ανατολική Γεωργία. Ο όρος *Καυκασιανή Ιβηρία* ή *Ιβηρία του Καυκάσου*, χρησιμοποιείται κυρίως, για να αποφεύγεται η σύγχυση με την Ιβηρική χερσόνησο, το νοτιοδυτικό άκρο της Ευρώπης. Βλ. *Βασίλειο της Ιβηρίας*, <https://tinyurl.com/msecjtrnw>

418 Η Ιερά Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μονή Μεγίστης Λαύρας είναι μια εκ των είκοσι μονών του Αγίου Όρους και κατατάσσεται πρώτη στην ιεραρχική τάξη των αγιορείτικων μονών και η μεγαλύτερη σε έκταση. Βρίσκεται λίγο βορειότερα του νοτιοανατολικού άκρου της χερσονήσου του Άθω, πάνω σ' ένα πλάτωμα βράχου. Το μοναστήρι είναι πολύ μεγάλο, με οχυρωματικούς πύργους, με προβολικούς οχετούς, τις «ζεματίστρες» στις εισόδους της μονής όπου έριχναν καντό λάδι για να αντιμετωπίσουν τις επιδρομές των πειρατών. Η μονή ιδρύθηκε πάνω στο σημείο που πιθανολογείται ότι ήταν η αρχαία πελασγική πόλη Ακρόθωσι, από τον Άγ. Αθανάσιο τον Αθωνίτη το 963 μ.Χ. Βλ. *Μονή Μεγίστης Λαύρας*, <https://tinyurl.com/yeyubbbh>

419 Η Σκήτη Αγίας Τριάδος, επίσης γνωστή ως Σκήτη των Καυσοκαλυβίων, υπάγεται στη Μονή Μεγίστης Λαύρας. Το καθολικό της είναι αφιερωμένο στην Αγία Τριάδα. Ονομάζεται «Καυσοκαλύβια» καθώς σε αυτή την περιοχή ασκήτησε ο Όσιος Μάξιμος ο Καυσοκαλυβίτης, ο οποίος ονομάστηκε έτσι επειδή ακριβώς δεν έμενε για πολύ καιρό σε μια καλύβα, αλλά την έκαιγε, για να μην αποκτήσει ποτέ περιουσία. Βλ. *Σκήτη Αγίας Τριάδος*, <https://tinyurl.com/2hu65wsh>

420 Θεοτοκάς, Γ., *Ταξίδι στη Μέση Ανατολή και στο Άγιον Όρος*, Αθήνα, Φέξης, 1961, σ. 117.

Πρόκειται για την πολύ ενδιαφέρουσα η περιγραφή που διαβάζουμε στα *Τετράδια Ημερολογίου*, σσ. 674-675, από το ταξίδι του με τη Ναυσικά στην Αμερική. Γράφει για την 27^η Σεπτεμβρίου 1952: «Το βράδυ ξαναγυρνούμε στο Detroit με το αυτοκίνητο [...] Αξέχαστη στιγμή στην BellaIsland, κοντά σ' έναν επιβλητικό πίδακα από σκαλιστό άσπρο μάρμαρο, σε πολλά πατώματα, ανάμεσα στα πάρκα, στην ακροποταμιά. Τα νερά του πίδακα, δυνατά φωτισμένα, που συνεχώς αλλάζουν χρώμα, το φεγγάρι, τα νερά του ποταμού και των καναλιών, τα πάρκα, οι προβολείς, οι καπνοδόχες των εργοστασίων, ο ίσκιος της πόλης που σπαρταρά από νυχτερινή ζωή, η αντικρινή ακτή του Καναδά, σβησμένη, μα που τη νιώθεις εξίσου ζωντανή, τα μεγάλα βαπόρια που κυλούν αθόρυβα πίσω από τα δέντρα, απαρτίζουν μια σύνθεση φαντασμαγορική, αναδίνουν μια ποίηση παράξενη, απίθανη, που τη νιώθω, μα δεν την έχω ακόμα συλλάβει και που μου φαίνεται να είναι η ποίηση μιας μελλοντικής εποχής. Κι εδώ, όπως κι ένα βράδι στο RockefellerCenter, είχα δυνατά την εντύπωση πως μεταφερόμουν ξαφνικά στην καρδιά του μέλλοντος».

περασμένους που κατά κάποιον τρόπο, προεκτείνουν ως εμάς – και, πέρα από μας, στο μέλλον – τη φωτιά της πνευματικής ύπαρξής τους⁴²¹.

Ο Θεοτοκάς παραδέχεται επίσης τα εξής:

Όχι, δεν είναι μόνο ιστορικό και αισθητικό το ενδιαφέρον που ξυπνά μέσα μας το Άγιον Όρος. Ούτε εξαντλείται το θέμα με μια θεωρητική μελέτη του ορθόδοξου μοναχισμού. Συμβαίνει εδώ κάτι άλλο, κάτι βιωμένο, κάτι ζωντανό, που βρίσκεται πέρα απ' όλα αυτά, κάτι μυστικό που πάει να φτάσει στο «επέκεινα»⁴²².

Στο «Περιβόλι της Παναγιάς» θα αναζητήσει πληροφορίες για το Άκτιστο Φως⁴²³.

- Κάτι άλλο θέλω να μου πείτε. Υπάρχει σήμερα στο Άγιον Όρος, κανείς που να είδε το άκτιστο φως; Ο πατήρ Αβακούμ σκυθρωπιάζει μονομιάς. Το πρόσωπό του σφίγγεται. Γίνεται όλος φρύδια, μουστάκια, γένια και δυο μάτια πυρωμένα που με κοιτάζουν άγρια.
-Δεν ξέρω, αποκρίνεται σ' έναν τόνο που δεν σηκώνει άλλη συζήτηση⁴²⁴.

Ηπιότερη απάντηση θα λάβει από τον πατέρα Γεράσιμο:

- Πάτερ Γεράσιμε, είπα, θέλω να σας θέσω ένα ζήτημα που έθεσα και αλλού, χωρίς να λάβω απάντηση. Ζητώ να μάθω αν υπάρχουν σήμερα εδώ άνθρωποι που επιδίδονται, όπως οι παλιοί ησυχαστές, στη νοερά προσευχή και που βλέπουν το άκτιστο φως. Ο πατήρ Γεράσιμος συλλογίζεται μερικές στιγμές και αποκρίνεται.
- Υπάρχουν. Είμαι σε θέση να σας το βεβαιώσω. Αλλά δεν θα σας το πουν. Μην επιμείνετε να μάθετε περισσότερα.
- Δεν θα επιμείνω. Είναι τόσο καθαρό το εμπνευσμένο βλέμμα του πατρός Γερασίμου, τόσο παρήγορη η όψη του, τόσο μεταδοτική η πεποίθησή του, που ο λόγος του μου αρκεί. Δεν θα ξαναθίξω το θέμα⁴²⁵.

421 Θεοτοκάς, Γ., *Ταξίδι στη Μέση Ανατολή και στο Άγιον Όρος*, ό.π., σσ. 117-118.

422 Στο ίδιο, σ. 141.

423 Συνοπτικά, η μεταφυσική της έννοιας του φωτός, και συγκεκριμένα του θαβώριου φωτός, του οποίου η εμφάνιση κατά τη Μεταμόρφωση του Σωτήρος αναφέρεται στην Καινή Διαθήκη, αποτέλεσε κατά τον 14ο αιώνα, αρχή διαμάχης μεταξύ του Βαρλαάμ, μοναχού από την Καλαβρία της Κάτω Ιταλίας και των Ησυχαστών του Άθω. Για τον γνώστη της αριστοτελικής θεωρίας Βαρλαάμ, η θεωρία του θαβώριου φωτός από τρεις μαθητές του Χριστού, δεν αποτελεί άκτιστο, δηλαδή άυλο φως, αλλά είναι μία αίσθηση του υλικού κτιστού φωτός. Από την άλλη μεριά οι Ησυχαστές πίστευαν ότι ο πιστός μπορεί να έρθει σε επαφή και άμεση θέα του Θεού, ως σύλληψη νοερού φωτός, μέσα από την ησυχία, την κάθαρση των παθών, την προσευχή και την εφαρμογή συγκεκριμένης τεχνικής. Βλ. Κούτρας, Δ. Ν. «Η μεταφυσική του Φωτός στο έργο του Γρηγορίου Παλαμά», *Φιλοσοφία και Ορθοδοξία*, Αθήνα, 1994, σ. 113.

424 Θεοτοκάς, Γ., *Ταξίδι στη Μέση Ανατολή και στο Άγιον Όρος*, ό.π., σ. 161.

425 Στο ίδιο, σ. 176.

Περνώντας στο μυθιστόρημα, ο μοναχός Τιμόθεος αντιλαμβάνεται μέσα από την ορθόδοξη εμπειρία ότι το ήθος φανερώνει αυτό που είναι ο άνθρωπος ως εικόνα του Θεού και αυτό που γίνεται μέσα από την πτώση του, δηλαδή την ελεύθερη επιλογή του να περιοριστεί στην αυτοτέλεια της φύσης του και να αρνηθεί την προσωπική κοινωνία με τον Θεό⁴²⁶. Με άλλα λόγια, η βιβλική πρόκληση «ἤδει γὰρ ὁ Θεός, ὅτι ἢ ἂν ἡμέρα φάγητε ἀπ’ αὐτοῦ, διανοιχθήσονται ὕμῶν οἰόφθαλμοὶ καὶ ἔσεσθε ὡς θεοί, γινώσκοντες καλὸν καὶ πονηρὸν»⁴²⁷ δίνει στον άνθρωπο τη δυνατότητα για την αυτονόμηση της φύσης του. Αλλά μια τέτοια προοπτική ακυρώνει την ίδια την αλήθεια της ύπαρξης και τελικά καταλήγει σε μια πλαστή δυνατότητα ζωής⁴²⁸. Εφόσον η ανθρώπινη φύση είναι κτιστή, ο άνθρωπος υπερβαίνει τη θνητότητα μόνο μέσα από τον προσωπικό τρόπο ύπαρξης του Θεού⁴²⁹. Από τη στιγμή που επιλέγει την υπαρκτική του αυτονομία, εξαντλείται μέσα στα όρια της φύσης ως μια ύπαρξη που αντιπαρατίθεται διαρκώς στις άλλες αυτόνομες υπάρξεις και έτσι αυτίζεται με την ανάγκη της αυτονομημένης επιβίωσης. Οι φυσικές ανάγκες γίνονται αυτοσκοπός και καταλήγουν να είναι «πάθη», αίτια οδύνης και πόνου⁴³⁰.

Για τον άνθρωπο που αρνείται τα μεταφυσικά ερωτήματα, η υλική πραγματικότητα γίνεται καταφύγιο από το πρόβλημα του Θεού. Η επίκληση των ποσοτικών μετρήσεων γίνεται το επιχείρημά του απέναντι στις ποιοτικές προκλήσεις επαλήθευσης της ζωής. Η αντικειμενική γνώση της φύσης, τα αισθητά και λογικά ερμηνεύσιμα δεδομένα της, καθώς και η εκμετάλλευσή της από τον άνθρωπο, με στόχο την εξυπηρέτηση των αναγκών που του προσφέρουν άνεση και απολαύσεις, εύκολα τον παρασύρει στην βεβαιότητα πως όποιο πρόβλημά του δεν λύθηκε ακόμα σύντομα θα επιλυθεί⁴³¹.

Όπως γράφει ο Γιανναράς:

Σε κάποια στιγμή της ζωής του, καμπή ή «στροφή του δρόμου» του, υποψιάζεται ο άνθρωπος πως η θετική γνώση απαντάει μόνο σε ελάχιστα από τα ερωτήματά του. Κι ότι υπάρχει ένας χώρος [...] που για να τον γνωρίσει κανείς πρέπει να τον προσεγγίσει με «μέτρα και σταθμά» πολύ διαφορετικά από αυτά που εξασφαλίζουν την απλή πιστοποίηση των αισθητών δεδομένων της φύσης⁴³². Εξ’ άλλου, όσο κι αν προσπαθεί να αποφύγει ο άνθρωπος τα αμείλικτα ερωτήματα της μεταφυσικής, όσο κι αν επιχειρεί να τα ξεχάσει μέσα στον πυρετό της επαγγελματικής του δραστηριότητας, της πολιτικής στράτευσης ή στην ακόρεστη αναζήτηση της ηδονής, όσο κι αν τα περιφρονεί στο όνομα μιας

426 Γιανναράς, Χ., *Ελευθερία του ήθους*, Αθήνα, Ίκαρος, 2002, σσ. 43-44.

427 Βλ. *Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος*, <https://tinyurl.com/atk3w589>

428 Γιανναράς, Χ., *Ελευθερία του ήθους*, ό.π., σ. 44.

429 Στο ίδιο, σ. 44.

430 Στο ίδιο, σ. 45.

431 Γιανναράς, Χ., *Αλφαβητάρι της πίστης*, ό.π., σσ. 63-64.

432 Στο ίδιο, σ. 13.

μυθοποιημένης «επιστήμης» που «σε όλα απαντά» ή «κάποτε θα απαντήσει», τα ερωτήματα καιροφυλαχτούν σε κάποια στιγμή του δρόμου. Η ξαφνική «βλάβη» [...] Και η πανοπλία της αυτάρκειας καταρρέει, η γυμνότητα του ανθρώπου αποδειχεται σπαραχτική. Το χάος των αναπάντητων ερωτημάτων ανοίγεται αδόκητα μπροστά μας και δεν είναι απορίες του μυαλού αυτά τα ερωτήματα, αλλά φοβερά κενά στην ύπαρξή μας. Σε αυτές τις απροσδόκητες στιγμές της «μεταφυσικής αφύπνισης», θα έλεγε κανείς πως όλα τα ερωτήματα συνοψίζονται αυτόματα σε μια σημαδιακή λέξη, αυτονόητα γνωστή και απροσμέτρητα άγνωστη: ο Θεός. Ποιος μας πρωτομίλησε γι' αυτόν, τι είναι και πού είναι; [...] Είναι αυτός η αιτία και ο σκοπός της ύπαρξης του κόσμου; Έχει ο άνθρωπος μέσα του κάτι απ' αυτόν, κάτι που ξεπερνάει το χώρο, το χρόνο, τη φθορά και το θάνατο⁴³³;

Αν σκοπός είναι όχι η επιφανειακή βελτίωση των χαρακτήρων, αλλά η πραγματική αποκατάσταση της ύπαρξης που υπερβαίνει τη φθορά της κτιστότητάς της, τότε θα πρέπει ο άνθρωπος να απαρνηθεί την ατομικότητά του⁴³⁴. Ο Θεός δεν ζητάει από τον άνθρωπο ατομικά κατορθώματα. Μια στιγμή αγωνίας ζητάει από τα βάθη της αβύσσου του, από τον υποκειμενισμό της υποτιθέμενης ευτυχίας του⁴³⁵. Και το μήνυμα που στέλνει ο Χριστός είναι μια ανοιχτή πρόσκληση σ' αυτόν που ανακάλυψε μέσα του την άρνηση της ζωής, όπως μπορούμε να διαβάσουμε και στο θαυμάσιο μονόλογο του Μαρμελάντοφ στο κλασικό *Εγκλημα και τιμωρία* του Ντοστογιέφσκυ:

[...] Και τότε ο Χριστός θα μας πει: Ελάτε και σεις. Όλοι εσείς, εσείς οι μέθυσοι, εσείς οι αδύνατοι, εσείς οι ακόλαστοι...Και θα μας πει: Όντα άθλια, γίνατε σύμμορφοι με την εικόνα του θηρίου και έχετε τη σφραγίδα του στο μέτωπό σας [...] Ελάτε όμως και σεις. Και τότε οι δίκαιοι θα διαμαρτυρηθούν και οι φρόνιμοι θα απορήσουν: Μα Κύριε, πώς τους δέχεσαι; Και ο Χριστός θα πει: Αν τους δέχομαι, κύριοι δίκαιοι, αν τους δέχομαι, κύριοι σόφρονες, το κάνω γιατί κανένας από αυτούς δεν έκρινε ποτέ τον εαυτό του άξιο. Και θα μας απλώσει τα χέρια Του, θα μας ανοίξει την αγκαλιά Του, και μεις θα πέσουμε στα πόδια Του και θα τα καταλάβουμε όλα...Θεέ μου, ελθέτω η Βασιλεία Σου...⁴³⁶.

Και ο μοναδικός δρόμος για την άρνηση της ατομικότητας, είναι ο δρόμος της αγάπης. Όπως ο ίδιος ο μοναχός Τιμόθεος παραδέχεται ότι «Τούτος ο κόσμος δεν πάει καλά· είναι κοινό μυστικό. Όσο μακριά, όσο ψηλά κι αν τον φέρει η άμετρη φιλοδοξία του, όσες τέχνες κι αν δοκιμάσει, όποιο

433 Στο ίδιο, σσ. 14-15.

434 Γιανναράς, Χ., *Ελευθερία του ήθους*, ό.π., σ. 54.

435 Στο ίδιο, σ. 69.

436 Στο ίδιο, σσ. 69-70.

σύστημα ζωής κι αν εφαρμόσει, χωρίς αγάπη δεν θα βρει πια άλλο τίποτα παρά το κενό, το φόβο και την κόλαση»⁴³⁷.

Τι είναι όμως η αγάπη και πώς την αντιλαμβάνεται ο μοναχός Τιμόθεος, μέσα από την πολυετή παραμονή του στο Όρος; Η Αγία Γραφή μάς παραδίδει ότι «ὁ Θεός ἀγάπη ἐστίν»⁴³⁸. Δεν λέει ότι ο Θεός έχει αγάπη, δεν αναφέρεται δηλαδή η αγάπη ως προσόν του Θεού, αλλά ότι ο Θεός είναι αγάπη. Ο Θεός ως Τριάδα Προσώπων δεν είναι μια απλή επιβίωση, αλλά μια δυναμική πραγματοποίηση αγάπης. Μια «αλληλοπεριχώριση» της ζωής δηλαδή: «η ζωή του ενός γίνεται ζωή του άλλου, η Ὑπαρξὴ τους αντλείται από την πραγματοποίηση της ζωής ως κοινωνίας, από τη ζωή που ταυτίζεται με την αυτοπροσφορά, την αγάπη»⁴³⁹. Με την παραδοχή ότι ο Θεός αποτελεί την αφετηρία της ὑπαρξης, τότε αυτή δεν μπορεί να χωριστεί από τη δυναμική της αγάπης. Εάν αυτό συμβεί και είναι μια δυνατότητα της ελευθερίας του προσώπου, η ὑπαρξὴ δεν κατορθώνει τον σκοπό της που είναι βεβαίως η ζωή, αποτυγχάνει ως προς τον ίδιο τον σκοπό για τον οποίο υπάρχει και έτσι εμφανίζεται ο πνευματικός θάνατος ως συνέπεια της επαναστατημένης ελευθερίας⁴⁴⁰. Και όπως αναφέρει ο Γιανναράς:

Η αλήθεια του τριαδικού Θεού της Εκκλησίας δεν είναι μια επιμέρους «θρησκευτική» αλήθεια, μια καλύτερη ή χειρότερη απάντηση, από τις τόσες που έχουν δοθεί, στο πρόβλημα του Θεού. Η αλήθεια του τριαδικού Θεού είναι η απάντηση της Εκκλησίας για τη ζωή και το θάνατο, είναι ο φωτισμός του μυστηρίου της ὑπαρξης, η αποκάλυψη της δυνατότητας για την ὄντως ζωή, την ελεύθερη από το χρόνο και τη φθορά⁴⁴¹.

Αυτή η δυνατότητα της «ὄντως ζωής» πραγματώνεται μέσα από την αγάπη, όταν αυτή γίνει ένα εκστατικό γεγονός, δηλαδή έξω από το εγώ⁴⁴². Είναι η συνεχής προσπάθεια να γνωρίσουμε το άλλο πρόσωπο, χωρίς να καταλύεται η περιπέτεια της σχέσης μέσα από την κατάκτηση μιας τελειωτικής γνώσης γι' αυτό το πρόσωπο⁴⁴³. Κι όταν μιλάμε για πρόσωπο εννοούμε τη σύνθετη λέξη που παράγεται από την πρόθεση προς και το ουσιαστικό ὦψ και σημαίνει «έχω την όψη προς κάποιον ή κάτι» και έτσι γνωρίζω και γνωρίζομαι μόνο μέσω της μετοχής σε μια σχέση⁴⁴⁴. Με άλλα λόγια, ο άνθρωπος χαρακτηρίζεται ως ὑπαρξὴ προσωπική, μέσα από την εμπειρία της διαπροσωπικής σχέσης, η οποία ενεργείται ακατάπαυστα⁴⁴⁵. Σε αυτό το πεδίο της σχέσης πραγματώνεται «η

437 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 2^{ος}, Αθήνα, Εστία, Φεβρουάριος 2021, σ. 454.

438 Βλ. Μέγας Συναξαριστής, *Κατά Ιωάννην Α΄*, 4,16, <https://tinyurl.com/3jdb6w52>

439 Γιανναράς, Χ., *Αλφαβητάρι της πίστης*, ό.π., σ. 61.

440 Στο ίδιο, σσ. 61-62.

441 Το ίδιο.

442 Γιανναράς, Χ., *Οντολογία του προσώπου (προσωποκεντρική οντολογία)*, Αθήνα, Ίκαρος, 2016, σ. 51.

443 Στο ίδιο, σ. 52.

444 Στο ίδιο, σ. 45.

445 Το ίδιο.

ενεργός αποδέσμευση του ανθρώπου από τις νομοτελειακές απαιτήσεις της φύσης, η ελευθερία από την υπαρκτική ιδιοτέλεια»⁴⁴⁶.

Έτσι, ο μοναχός Τιμόθεος, μετά από τη δεκαετή παραμονή του στο Άγιο Όρος, πήρε τη μεγάλη απόφαση να εγκαταλείψει το Περιβόλι της Παναγίας και να επιστρέψει στην κοσμική ζωή, μετά και από τη συνεχή προτροπή που νοιώθει: «Και ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ’ Αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ»⁴⁴⁷. Παρά το ότι ο ηγούμενος Ιωάσαφ θεωρεί την απόφαση του Μοναχού Τιμόθεου επίδοση στον σαμαρειτισμό, δηλαδή μια πτώση, έναν συμβιβασμό του πνεύματος με τη σάρκα, «μια εκδήλωση ανθρώπινης αδυναμίας, που μπορούσε ο ηγούμενος να την καταλάβει, να τη συγχωρέσει, ακόμα και να την ευλογήσει, όχι όμως και να την εκτιμήσει»⁴⁴⁸, η απόφαση του μοναχού είναι ειλημμένη απαντώντας του χαρακτηριστικά:

Οι άνθρωποι υποφέρουν [...] Υποφέρουν από τη στέρηση, από την αδικία και τον τρόμο. Κι όταν ξεπεράσουν τα δεινά τους, όταν πραγματοποιήσουν αυτό που οι κοινωνίες τους θεωρούν ως ευτυχία, αρχίζουν κι υποφέρουν από μίαν αγωνία που δεν κατορθώνουν να την εξηγήσουνε στον εαυτό τους. Ο κόσμος είναι άρρωστος, όπως τότε που πρωτοήρθε Εκείνος. Έχει ανάγκη από συμπάρασταση: ότι μπορεί ο καθένας να δώσει⁴⁴⁹. [...] Τούτος ο κόσμος δεν πάει καλά· είναι κοινό μυστικό[...]Όμως δεν παραδέχομαι ότι ο κόσμος χάθηκε, ότι έφθασε η τελευταία του ώρα, καθώς το 'θελε ο ηγούμενος, η ώρα που μπορεί να βαστάξει αιώνες. Δεν το παραδέχομαι γιατί πιστεύω πως βρίσκεται κάπου η πηγή, πως δεν έχει στερέψει. Το πιστεύω· τίποτα άλλο δεν έχω να πω, τίποτα παρά μια δήλωση πίστης. Αισθάνομαι πως αυτή είναι τώρα η δουλειά μας: να γυρνούμε τον κόσμο σαν ραβδοςκόποι και να δοκιμάζουμε όλα τα εδάφη, να ψάχνουμε ολοένα για να ανακαλύψουμε ξανά την πηγή. Να χτυπήσουμε κάπου τη γη και να ξεχειλίσει πάλι η πηγή, να ξανάρθει το πελώριο, το ακατανίκητο κύμα της αγάπης να γεμίσει το κενό, να σαρώσει το φόβο, να σώσει τον κόσμο. Κάπου βρίσκεται η πηγή, ξέρω, πιστεύω ακράδαντα πως υπάρχει κάπου, μα είναι κρυμμένη και δεν τη βλέπω⁴⁵⁰.

446 Στο ίδιο, σ. 50.

447 Θεοτοκάς, Γ., *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, τόμος 2^{ος}, ό.π., σ. 436.

448 Θεοτοκάς, Γ., ό.π., σ. 437.

449 Το ίδιο.

450 Θεοτοκάς, Γ., ό.π., σ. 454.

Συμπεράσματα

Κατ' αρχάς, πιστεύουμε ότι στο μυθιστόρημα του Θεοτοκά έγινε αντιληπτή η αλληλεπίδραση ορισμένων φιλοσοφικών ζητημάτων με τη λογοτεχνία. Η διεργασία του λογοτεχνικού κειμένου, δηλαδή, μάς προσκάλεσε να στοχαστούμε ή και να αναστοχαστούμε σχετικά με έννοιες που είτε γνωρίζαμε, είτε θεωρούσαμε ότι γνωρίζαμε⁴⁵¹.

Καταδείχθηκε με την εργασία μας ότι ο Θεοτοκάς δεν ήταν μόνο πιστός οπαδός του ορθολογισμού, αλλά και ένθερμος ανθρωπιστής.

Επίσης, αναδείξαμε ότι ο συγγραφέας, ήρεμα και ισορροπημένα, με τη φιλελεύθερη μετριοπάθειά του, τόσο μέσω του Μαρίνου Βελή, όσο και του μοναχού Τιμόθεου, επέδειξε έντονο και έμπρακτο ενδιαφέρον για τη στάση του πνευματικού ανθρώπου απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα.

Αυτό το οποίο αναδύθηκε, ακόμη, κατά την προσπάθεια ανάλυσης και παρουσίασης των χαρακτήρων του μυθιστορήματος του Θεοτοκά εδώ, είναι η έστω και έμμεση επιρροή που δέχθηκε από την ερμηνευτική φιλοσοφία του Ντίλταϊ. Πράγματι, όπως παρουσιάστηκε, σε όλη την πράξη του βίου των ηρώων του Θεοτοκά στο μελετώμενο μυθιστόρημα εκδηλωνόταν η προσωπική σύνθεση της πραγματικότητας και κατά συνέπεια η συγκρότηση της ταυτότητά τους⁴⁵². Ο ψυχικός βίος τους συνίστατο στο ότι βίωναν τα πάντα άμεσα. Το περιεχόμενο της αντίληψής τους το ονομάσαμε «βίωμα», που δεν σημαίνει μόνο λειτουργία της αισθητηριακής αντίληψης, αλλά συνεχή συνάρτηση σχέσεων μέσα στους χαρακτήρες⁴⁵³. Σ' αυτές, όμως, τις συνεχείς συναρτήσεις σχέσεων και την επικοινωνία τους, εντοπίσαμε ένα πρόβλημα το οποίο διατρέχει το μυθιστόρημα: τη μοναξιά. Ανοίγοντας μια παρένθεση, ας αφήσουμε τον Στρατή Μυριβήλη να μας μεταδώσει την αίσθηση αυτού του βιώματος: «κατάλαβα πως όλα τα πλάσματά σου είναι ολομόναχα και έφριξα με τούτη την κατάρα! Να είναι κανένας ολομόναχος μέσα σ' αυτή την αστέρευτη πλημμύρα των όντων!»⁴⁵⁴.

Για τον απελπιστικά χαμένο μέσα στη μοναξιά του άνθρωπο γράφει:

σαν τολμήση να σκύψη πάνω απ' το χάοστης μόνωσής του τον πιάνει ίλιγγος και πανικός.

Γιατί στην πραγματικότητα κανένα άτομο δεν μπορεί να βοηθήσει αποτελεσματικά ένα άλλο

451 Sabot, Ph., Εισαγωγή-Μετάφραση-Σημειώσεις, Γ. Πρελορέντζος, *Φιλοσοφία και λογοτεχνία, Προσεγγίσεις και διακυβεύματα ενός ζητήματος*, Gutenberg, 2017, σ. 276.

452 Βλ. Καλέρη Α., *Γενική εισαγωγή στην φιλοσοφία και το έργο του Βίλχελμ Ντίλταϊ*, <https://tinyurl.com/bde8hzus>, σ. 16.

453 Στο ίδιο σ. 17.

454 Καραβία Τ., «Απέρχομαι εις την έρημον του επισκέψασθαι εμαυτόν: Το ταξίδι ως επιφάνεια “εαυτού” στον Στρατή Μυριβήλη», στο *Μα τι γυρεύουν οι ψυχές μας ταξιδεύοντας; Αναζητήσεις και αγωνίες των Ελλήνων λογοτεχνών του Μεσοπολέμου*, επιμέλεια Κουτριάνου Ε., Φιλοκύπρου Ε., Αθήνα, Νεφέλη, 2018, σ. 149.

άτομο στην ώρα της μεγάλης κρίσεως που θα τύχη να περάσει μέσα στη ζωή του κάθε ανθρώπινο πλάσμα. Είμαστε πλάσματα πεταγμένα αβοήθητα μέσα στη ζωή, στην άκρη του φουρτουνιασμένου Σύμπαντος⁴⁵⁵.

Σαφής η συμφωνία με τους *Στοχασμούς* του Πασκάλ, όπου τονίζεται η θέση της ανθρώπινης ύπαρξης εντός του άπειρου σύμπαντος και όπου δεν υπάρχει κανένα στήριγμα, καμιά ανάπαυση. Ο φόβος και η αγωνία είναι οι σύντροφοι της ανθρωπότητας. Κυριαρχεί ο φόβος της αβύσσου, της ιλιγγιώδους πτώσεως, του γκρεμού. Η μοναξιά αποτελεί τη βασική κατάσταση του ανθρώπου κατά την οποία ο άνθρωπος είναι «ερριμένος» εντός του κόσμου, εγκαταλειμμένος⁴⁵⁶.

Επιπροσθέτως, έντονη ταύτιση με τις αρχικές απόψεις του Μαρίνου Βελή, σύμφωνα με τις οποίες ο άνθρωπος ακολουθεί μια ήδη προδιαγεγραμμένη πορεία, αυτή της μοίρας, την οποία πρέπει να δεχθεί ως αναπόφευκτη. Στην εργασία μας δείχθηκε, όμως, και η άποψη του Θεοτοκά για αντίσταση απέναντι στη «μοίρα». Φορέας της αντίληψης αυτής υπήρξε ο Μαρίνος Βελής, ο οποίος αποφάσισε να αντιπαλέψει την τραγική μοίρα της πατρίδας του, συνεχίζοντας τον πόλεμο στη Μέση Ανατολή. Ταυτόχρονα αγωνίστηκε για την επίτευξη της αυτογνωσίας του σε ένα ταξίδι ανέλιξης. Αυτή είναι και μια πρόσκληση-πρόκληση του συγγραφέα, στην οποία δεν μπορούμε να μην αναγνωρίσουμε την επιρροή απόψεων του Μπερζόν που παρουσιάστηκαν στην εργασία στον Θεοτοκά.

Άλλωστε, πάντα υπάρχει ελπίδα, αν αναλογιστούμε ότι οι κρίσεις που παρουσιάζονται στις διάφορες φάσεις ενός πολιτισμού μπορούν να ληφθούν ως αφετηρίες νέων φάσεων στη ζωή του⁴⁵⁷. Αυτή η αντίληψη ανιχνεύθηκε στο μυθιστόρημα του Θεοτοκά.

Έτσι, οι χαρακτήρες του μυθιστορήματος που επέζησαν από τη φρίκη του πολέμου κάνουν ένα καινούργιο ξεκίνημα, βρίσκοντας τελικά το νόημα της ζωής τους. Και εδώ διαφάνηκε η άμεση γνώση από τη μεριά του Θεοτοκά της Φιλοσοφίας της Ζωής του Συκουτρή, γνώση την οποία σε ένα βαθμό αναδείξαμε. Ένα τέτοιο ελπιδοφόρο ξεκίνημα προτείνει και ο μοναχός Τιμόθεος με πρόταγμα την έννοια της αγάπης. Αυτήν ακριβώς την έννοια παρουσιάσαμε εκτενώς, καθώς επίσης και την στροφή του Θεοτοκά προς την έννοια της αγάπης, στην προσπάθειά του να βρει μεταφυσικά ερείσματα.

Αισθάνομαι πως αυτή είναι τώρα η δουλειά μας: να γυρνούμε τον κόσμο σαν ραβδοσκόποι και να δοκιμάζουμε όλα τα εδάφη, να ψάχνουμε ολοένα για να ανακαλύψουμε ξανά την πηγή. Να χτυπήσουμε κάπου τη γη για να ξεχειλήσει πάλι η πηγή, να ξανάρθει το πελώριο,

455 Στο ίδιο, σ. 150.

456 Ξηρογιάννη, Π., *Η ηθική του Υπαρξισμού και η επικοινωνία*, χ.τ.ε., Έννοια, χ.χ.ε. σσ. 13-14.

457 Πελεγρίνης, Θ., *Η θεμελίωση του ηθικού βίου*, Αθήνα, Καρδαμίτσας, 1986, σ. 11.

το ακατανίκητο κύμα της αγάπης να γεμίσει το κενό, να σαρώσει το φόβο, να σώσει τον κόσμο⁴⁵⁸.

Γιατί η ανθρώπινη ύπαρξη έχει ανάγκη από την αγάπη και παρόλο που είναι «ερριμένη εν τω κόσμω», καλείται να υπερβεί τη μόνωσή της και να επικοινωνήσει με τον κόσμο. Σαν τον ναυαγό επιθυμεί να βρει σανίδα σωτηρίας για να στηριχθεί και να πληρώσει το κενό που αισθάνεται⁴⁵⁹. Ένα κενό το οποίο δημιουργείται όταν ο άνθρωπος δεν πιστεύει στη δύναμη της αγάπης και στη σημασία της επικοινωνίας με τους άλλους ανθρώπους, περιορίζεται στο εγώ του και αυτοεγκλωβίζεται. Έτσι, καλείται σε μια συνεχή πορεία αυτογνωσίας και γνωριμίας με τον πλησίον του, στην προσπάθειά του να ξεπεράσει τη μοναξιά και την αγωνία του⁴⁶⁰. Βρίσκεται, λοιπόν, σε μια πορεία στην οποία η έννοια της αγάπης δεν συνιστά μια απλή συναισθηματική εκδήλωση, αλλά υποδηλώνει την «κοινωνία» του ανθρώπου ως ελεύθερου προσώπου με άλλα ελεύθερα πρόσωπα⁴⁶¹. Μέσω της αγάπης θα υπάρξει ουσιαστική κοινωνία του Εγώ και του Εσύ γιατί το Εγώ μου θα γίνει Εγώ του άλλου και το Εγώ του άλλου Εγώ μου⁴⁶². Πιστεύουμε ότι σε αυτή την εργασία έγινε κατορθωτό να αναδειχθεί η άποψη του Θεοτοκά, σύμφωνα με την οποία το μόνο στέρεο και βαθύ νόημα στη ζωή είναι η αγάπη, η κατανόηση και η συμπόνια προς τον συνάνθρωπο, το δέος για τη μοίρα του και εντέλει η πίστη στο πρόσωπο του ανθρώπου. Όταν ο πραγματικά ελεύθερος άνθρωπος θα μπορέσει να δραπετεύσει από τη «φυλακή» του Εγώ του και να συναντηθεί με τον Άλλο⁴⁶³, ίσως να έχει μια θετικότερη απάντηση στο δίλημμα της Αιώνιας Επιστροφής που έθεσε ο Νίτσε:

Αυτή τη ζωή, όπως την έζησες και όπως τη ζεις μέχρι τώρα, θα πρέπει να την ξαναζήσεις άλλη μια φορά κι αναρίθμητες ακόμη φορές· και δεν θα υπάρχει τίποτα καινούργιο σ' αυτήν, αλλά κάθε πόνος και κάθε χαρά και κάθε σκέψη και στεναγμός, και καθετί ανείπωτα μικρό ή μεγάλο της ζωής σου θα ξανάρθει σε σένα, όλα με την ίδια σειρά και διαδοχή-ακόμη κι αυτή η αράχνη, κι αυτό το σεληνόφωτο ανάμεσα στα δένδρα, κι αυτή εδώ η στιγμή,[...]το ερώτημα που τίθεται για όλα και για το καθετί: «το θέλεις αυτό άλλη μια φορά κι αναρίθμητες φορές ακόμη;», θα ήταν το μεγαλύτερο βάρος που θα βάραινε τις πράξεις σου! Ή, αντίθετα, πόσο καλός θα έπρεπε να γίνεις

458 Θεοτοκάς, Γ., *Ταξίδι στη Μέση Ανατολή και στο Άγιον Όρος*, ό.π., σ. 454.

459 Ξηρογιάννη, Π., ό.π., σ. 16.

460 Στο ίδιο, σ. 18.

461 Βλ. Μπακούρος Β., *Η χριστιανική Αγάπη και η ελευθερία του προσώπου*, https://www.oodegr.com/oode/dogma/agapi_elefth1.htmwww.oodegr.com

462 Ξηρογιάννη, Π., ό.π., σ. 19.

463 Στο ίδιο, σ. 77.

απέναντι στον εαυτό σου κι απέναντι στη ζωή ώστε να μην ποθείς τίποτε περισσότερο απ' αυτή την έσχατη αιώνια επιβεβαίωση και επισφράγιση⁴⁶⁴;

Ολοκληρώνοντας, ίσως θα πρέπει να έχουμε πάντα στη σκέψη μας το εξής ερώτημα: μήπως θα έπρεπε να δίνουμε περισσότερη έμφαση στο βίωμα και τελικά στο δέον πράττειν, ορίζοντάς το ως το ηθικό νόημα της ζωής του ανθρώπου; Μήπως η ηθική συνείδηση αποτελεί το απαύγασμα της πορείας του ανθρώπου προς την αναζήτηση της αλήθειας και της επικοινωνίας με τον Άλλο⁴⁶⁵;

Αν η απάντηση είναι καταφατική, τότε στην έννοια της αγάπης περικλείεται το πραγματικό νόημα της ζωήςσε μια ανθρωπότητα που «βογγά, μισοσυντριμμένη κάτω από το βάρος των προόδων που έκανε» και στην οποία «χαρά θα ήταν η απλότητα της ζωής»⁴⁶⁶ και αγάπη ένα «εντελώς νέο συναίσθημα, ικανό να μεταφέρει την ανθρώπινη ζωή σε άλλο τόνο»⁴⁶⁷.

464 Νίτσε, Φ., *Χαρούμενη επιστήμη*, μτφ. ΣαρίκαςΖ., Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2004, σσ. 206-207.

465 Ξηρογιάννη, Π., ό.π., σσ. 91-92.

466 Στο ίδιο, σ. 288.

467 Μπερξόν, Α., *Οι δυο πηγές της ηθικής και της θρησκείας*, Μτφ. ΤατάκηςΒ. Ν., Αθήνα, Νέος Σταθμός, χ.χ.ε., σ. 94.

Βιβλιογραφία

Βορβορή, Α.,

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Nietzsche και Unamuno: *Οι έννοιες της ζωής και της ύπαρξης εντός του έργου τους*, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Καλαμάτα, Ιούνιος 2012.

Βουδούρης, Κ.,

«*Η μεταφυσική του Φωτός στο έργο του Γρηγορίου Παλαμά*», *Φιλοσοφία και Ορθοδοξία*, Αθήνα, 1994.

Γιανναράς, Χ.,

Αλφαβητάρι της πίστης, Αθήνα, Δόμος, 1988.

Γιανναράς, Χ.,

Αλφαβητάρι του Νεοέλληνα, Αθήνα, Πατάκης, Σεπτέμβριος, 2004.

Γιανναράς, Χ.,

Ελευθερία του ήθους, Αθήνα, Ίκαρος, 2002.

Γιανναράς, Χ.,

Οντολογία του προσώπου (προσωποκεντρική οντολογία), Αθήνα, Ίκαρος, 2016.

Δημητριάδης, Θ.,

Διπλωματική εργασία Μεταπτυχιακού Διπλώματος, *Ιστορικός κόσμος και κατανόηση στον Βίλχελμ Ντίλταϊ. Η μετάβαση από την ψυχολογική θεωρία στην ερμηνευτική*, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2018.

Δραγούνη, Β.,

«*Ο Αιώνιος πόλεμος: Όψεις του Πολέμου στη Νεώτερη Πολιτική Φιλοσοφία*», Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Πειραιάς, 2011.

Θέμελης, Γ.,

«*Γνωριμία με τον Θεοτοκά*», *Νέα Εστία*, τόμος 94ος, Αθήνα 1 Δεκεμβρίου 1973.

- Θεοτοκάς, Γ.,
«Η τέχνη του μυθιστορήματος», *Εποχή*, τ. 20, Αθήνα, Δεκέμβριος 1964.
- Θεοτοκάς, Γ.,
«Πολίτης της Ευρώπης», *Νέα Εστία*, αρ. 632, Αθήνα, 1 Νοεμβρίου 1953.
- Θεοτοκάς, Γ.,
«Απαντήσεις σε ερωτήματα», *Τετράδια Ευθύνης 26, Οδοιπορία του Γιώργου Θεοτοκά*, επιμ. Τσιρόπουλος, Κ. Ε., Αθήνα, 1986.
- Θεοτοκάς, Γ.,
«Η Νέα Λογοτεχνία», *Ιδέα*, αρ. 13, Αθήνα, Γενάρης 1934.
- Θεοτοκάς, Γ.,
«Προς την ενότητα», *Ιδέα*, αρ. 1, Αθήνα, Γενάρης 1933.
- Θεοτοκάς, Γ.,
«Το τελευταίο ταξίδι», *Νέα Εστία*, έτος ΚΗ', Τόμος 51ος, τεύχος 644, Αθήνα 1 Μαΐου 1954.
- Θεοτοκάς, Γ.,
Ασθενείς και Οδοιπόροι, Αθήνα, *Εστία*, τόμος 1^{ος}, 13η έκδοση, Φεβρουάριος 2021.
- Θεοτοκάς, Γ.,
Ασθενείς και Οδοιπόροι, Αθήνα, *Εστία*, τόμος 2^{ος}, 12η έκδοση, Νοέμβριος 2016.
- Θεοτοκάς, Γ.,
Ελεύθερο Πνεύμα, Αθήνα, *Εστία*, 2002.
- Θεοτοκάς, Γ., Μελάς, Σ., Οικονομίδης, Γ.,
«Βασικές αρχές», *Ιδέα*, αρ. 1, Αθήνα, Γενάρης 1933.
- Θεοτοκάς, Γ.,
Πολιτικά κείμενα, Αθήνα, Ίκαρος, 1976.
- Θεοτοκάς, Γ.,

Τα Έθνη, Αθήνα, εκδ. Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Επιμ., Μαρία Παλακτσόγλου, Μιχάλης Τσιανίκας, 2004.

Θεοτοκάς, Γ.,

Ταξίδι στη Μέση Ανατολή και στο Άγιον Όρος, Αθήνα, Φέξης, 1961.

Θεοτοκάς, Γ.,

Τετράδια Ημερολογίου, Αθήνα, Εστία, χ.χ.

Καντ, Ι.,

Δοκίμια, εισ., μτφ., σχ., Ε.Π. Παπανούτσου, Αθήνα, Δωδώνη, 1971.

Καραβία, Τ.,

«Απέρχομαι εις την έρημον του επισκέψασθαι εμαυτόν: Το ταξίδι ως επιφάνεια “εαυτού” στον Στρατή Μυριβήλη», *Μα τι γυρεύουν οι ψυχές μας ταξιδεύοντας; Αναζητήσεις και αγωνίες των Ελλήνων λογοτεχνών του Μεσοπολέμου*, επιμέλεια Κουτριάνου Ε., Φιλοκύπρου Ε., Αθήνα, Νεφέλη, 2018, σσ. 148-157.

Καράογλου, Χ. Κ.,

Προλεγόμενα και μερικές διαπιστώσεις, Χ. Λ. Καράογλου-Ναταλία Δεληγιαννάκη Συνεργασία: Αλκμήνη Ριζοπούλου Βιβλιογραφία Γιώργου Θεοτοκά (1974-2002), Θεσσαλονίκη, University StudioPress 2004.

Καράογλου Χ. Κ.- Ξυνογαλά Α.,

Γ. Θεοτοκάς-Γ. Κ. Κατσίμπαλης Αλληλογραφία (1930-1966), Αθήνα, Εστία, 2008.

Κούτρας, Δ. Ν.,

«Η μεταφυσική του Φωτός στο έργο του Γρηγορίου Παλαμά», *Φιλοσοφία και Ορθοδοξία*, Αθήνα, 1994.

Μακρής, Σ.,

Ελληνικός Φιλελευθερισμός και Γενιά του Τριάντα, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2008.

Μακρυδήμας, Β.,

«Τ. Κ. Παπατσώνης-Γιώργος Θεοδοκάς: Ένας ανεκπλήρωτος διάλογος με φόντο τον χριστιανισμό»,

Άνθρωπος, αρ. 1, Αθήνα, Ιανουάριος-Απρίλιος 2020.

Μαστροδημήτρης, Π. Δ.,

«Η εξέλιξη και τα ύστερα ενδιαφέροντα του Γιώργου Θεοδοκά», *Τετράδια Ευθύνης* 26,

Οδοιπορία του Γιώργου Θεοδοκά, επιμ. Τσιρόπουλος, Κ. Ε., Αθήνα, 1986.

Μουστακάτου, Κ.,

«*Ιδέες και πρόσωπα στο έργο του Γιώργου Θεοδοκά: από το δοκίμιο στο μυθιστόρημα*»,

Διδακτορική διατριβή, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα, 2012.

Μουστακάτου, Κ.,

«Ο “χώρος” στα μυθιστορήματα του Γ. Θεοδοκά», *Greek research in Australia: proceedings of the fifth Biennial Conference of Greek Studies*, Flinders University, April 2003, editors Elizabeth Cloe, Michael Tsianikas, George Frazis.

Μπερξόν, Α.,

Οι δυο πηγές της ηθικής και της θρησκείας, μτφ. Τατάκη, Β. Ν., Αθήνα, Νέος Σταθμός, χ.χ.ε.

Μπερξόν, Α.,

Εισαγωγή στη Φιλοσοφία, Αθήνα, Δίφρος, 1962.

Μπερξόν, Α.,

Εισαγωγή στη Μεταφυσική, Αθήνα, Δρόμων, 2006.

Μπερξόν, Α.,

Η ενέργεια του Νου, Αθήνα, Ηριδανός, 2016.

Μπερξόν, Α.,

Η δημιουργική εξέλιξη, Αθήνα, Πόλις, 2013.

Μπερξόν, Α.,

Περί της παιδείας του Πολίτη, Αθήνα, Ροές, 2018.

Νίτσε, Φ.,

Χαρούμενη επιστήμη, μτφ. Σαρίκας, Ζ., Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2004.

Ξηρογιάννη, Π.,

Η ηθική του Υπαρξισμού και η επικοινωνία, χ.τ.ε., Έννοια, χ.χ.ε.

Ξύδης, Θ.,

«Βιογραφικά και Ιστορικά», *Νέα Εστία*, τόμος 94ος, Αθήνα 1 Δεκεμβρίου 1973.

Πελεgrίνης, Θ.,

Η θεμελίωση του ηθικού βίου, Αθήνα, Καρδαμίτσας, 1986.

Σαββίβης Γ. Π.,

Γ. Θεοτοκάς & Γ. Σεφέρης, Αλληλογραφία (1930-1966), Αθήνα, Ερμής, 1975.

Sabot, Ph.,

Φιλοσοφία και λογοτεχνία, Προσεγγίσεις και διακυβεύματα ενός ζητήματος, εισαγωγή-μετάφραση-σημειώσεις, Πρελορέντζος, Γ., Gutenberg, 2017.

Συκουτρής, Ι.,

Φιλοσοφία της ζωής, Πελασγός, Αθήνα, 2013.

Τερζάκης, Α.,

«Νοσταλγική Αναδρομή», *Νέα Εστία*, τόμος 94ος, Αθήνα 1 Δεκεμβρίου 1973.

Φαρίνου-Μαλαματάρη, Γ.,

«Θεοτοκάς και Χριστιανισμός», *Μα τι γυρεύουν οι ψυχές μας ταξιδεύοντας; Αναζητήσεις και αγωνίες των Ελλήνων λογοτεχνών του Μεσοπολέμου*, επιμ. Κουτριάνου Ε., Φιλοκύπρου Ε., Αθήνα, Νεφέλη, 2018.

Χάρης, Π.,

«Ο δοκιμιογράφος-Ο διηγηματογράφος-Ο μυθιστοριογράφος-Ο ταξιδιώτης», *Νέα Εστία*, έτος ΜΖ', τόμος 94ος τεύχος 1114, Αθήνα 1 Δεκεμβρίου 1973.

Χάρης, Π.,

«Παλιοί και σημερινοί φοιτητικοί αγώνες», *Νέα Εστία*, έτος ΞΑ', Τόμος 121ος, τεύχος 1436, Αθήνα 1 Μαΐου 1987.

Χατζηβασιλείου, Ε.,

«Ο Ψυχρός Πόλεμος ως κρίση εκσυγχρονισμού: υπέρβαση κρίσεων και ελληνική εμπειρία, 1932-1959», *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62 Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*, επιμ. Μπότσιου Κ. Ε.- Σακκάς Γ., Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2015.

Χατζίνης, Γ.,

«Τα βιβλία», *Νέα Εστία*, έτος ΛΗ', Τόμος 76ος, τεύχος 888, Αθήνα, 1 Ιουλίου 1964.

Ψάλτης, Η.,

«Η σχέση του πεζογράφου Γ. Θεοτοκά με τον Χριστιανισμό την τελευταία περίοδο της συγγραφικής του δράσης», *Πόρφυρας*, αρ. 172-173, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2020.

Διαδίκτυο

1915 – 2015, *Ένας αιώνας βουλευτικές εκλογές στη Χίο*, <https://tinyurl.com/wk5wjxcb> (ανάκτηση 30/10/2022).

Αθωνική Ψηφιακή Κιβωτός, <https://www.mountathos.org/el-GR/Agio-Oros.aspx> (ανάκτηση 22/04/2023).

ΆμαντοςΚ., Academic Dictionaries and Encyclopedias,

https://greek_greek.en-academic.com/205519/%CE%86%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%BF%CF%82%2C_%CE%9A%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%82

(ανάκτηση 08/11/2022).

Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, <https://tinyurl.com/atk3w589>

(ανάκτηση 27/05/2023).

Αριάδνη, Επιστημονικό περιοδικό της Φιλοσοφικής Σχολής, Πανεπιστήμιο Κρήτης,
<https://ejournals.lib.uoc.gr/Ariadne/article/view/319/253>

(ανάκτηση 27/11/2022).

Αρριβισμός, Academic Dictionaries and Encyclopedias,
https://greek_greek.en-academic.com/24534

(ανάκτηση 17/03/2023).

Βασίλειο της Ιβηρίας, <https://tinyurl.com/mscjtrnw>

(ανάκτηση 20/05/2023).

Γ' Ελληνική Δημοκρατία,

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%93%CE%84_%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%AF%CE%B1

(ανάκτηση 12/11/2022).

Γρηγόριος Παλαμάς, <http://bitly.ws/DDev>

(ανάκτηση 30/04/2023).

Daniélou J., <https://tinyurl.com/2hucmk65>

(ανάκτηση 30/04/2023).

Σολωμός Δ., Οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι/σχεδιάσμα Β'

https://el.wikisource.org/wiki/%CE%9F%CE%B9_%CE%95%CE%BB%CE%B5%CF%8D%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%BF%CE%B9_%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CF%81%CE%BA%CE%B7%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%BF%CE%B9/%CF%83%CF%87%CE%B5%CE%B4%CE%AF%CE%B1%CF%83%CE%BC%CE%B1_%CE%92

(ανάκτηση 09/03/2023).

Δόγμα Τρούμαν, https://t.ly/3_dX

(ανάκτηση 11/03/2023).

Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Εφημερίδων και Περιοδικού τύπου,
<https://tinyurl.com/3zpkkwwm>

(ανάκτηση 30/10/2022).

Εθνικό Ευρετήριο, <https://greekarchivesinventory.gak.gr/index.php/hyaa-csd8-ct3f>
(ανάκτηση 12/11/2022).

Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος-Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών,
https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82_%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82_%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82_%CE%A3%CF%8D%CE%BD%CE%B4%CE%B5%CF%83%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CE%95%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82_%CE%9F%CE%BC%CE%AC%CE%B4%CE%B5%CF%82_%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AE%CE%BD%CF%89%CE%BD_%CE%91%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%81%CF%84%CF%8E%CE%BD

(ανάκτηση 28/01/2023).

Εθνικός Διχασμός,<https://tinyurl.com/cxhuakc2> (ανάκτηση 20/05/2023).

Ζαχαράκης Μ., Ο αισιόδοξος βιταλισμός του Henri Bergson,
<https://www.respublica.gr/2021/01/post/henri-bergson01/>

(ανάκτηση 27/11/2022).

Καλέρη Α., Γενική εισαγωγή στην φιλοσοφία και το έργο του Βίλχελμ Ντίλταϊ,
<https://tinyurl.com/bde8hzus>

(ανάκτηση 31/05/2023).

Καντ Ι., https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%99%CE%BC%CE%BC%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CF%85%CE%B5%CE%BB_%CE%9A%CE%B1%CE%BD%CF%84

(ανάκτηση 28/01/2023).

Καρλομάγνος, <https://t.ly/7IMs>

(ανάκτηση 30/01/2023).

Κτενάς Γ., *Η ερμηνευτική φιλοσοφία του Dilthey*, 17-09-2016, <https://kaboomzine.gr/erminetiki-filosofia-tou-dilthey/> (ανάκτηση 27/11/2022).

Λάκκα Α., «*Η αλήθεια είναι πράξη*»; *Η φιγούρα του Πόντιου Πιλάτου στο έργο του Γιώργου Θεοδοσιάδη και του Μιχαήλ Μπουλγκάκοφ*, <https://tinyurl.com/5fd894bn> (ανάκτηση 26/10/2022).

Μέγενοροφ Ι., <https://tinyurl.com/bs6nkcbv> (ανάκτηση 30/04/2023).

Μέγας Συναξαριστής, *Κατά Ιωάννην Α΄, 4,16*, <https://tinyurl.com/3jdb6w52> (ανάκτηση 31/5/2023).

Μέγας Συναξαριστής, *Κατά Ιωάννην Η΄*, <https://tinyurl.com/529x8krz> (ανάκτηση 26/10/2022).

Μέγας Συναξαριστής, *Κατά Ιωάννην ΙΔ΄*, <https://www.synaxarion.gr/gr/cpgid/fdb298b18d9041d5a42823bccb77d450/cmspage.aspx> (ανάκτηση 26/10/2022).

Μέγας Συναξαριστής, *Κατά Ιωάννην ΙΗ΄*, <https://tinyurl.com/2s7r48ck> (ανάκτηση 26/10/2022).

Μονή Βατοπεδίου, <https://tinyurl.com/xr63jtsp> (ανάκτηση 22/04/2023).

Μονή Ιβήρων, <https://tinyurl.com/27su474n> (ανάκτηση 20/05/2023).

Μονή Μεγίστης Λαύρας, <https://tinyurl.com/yeyubbhb> (ανάκτηση 27/05/2023).

Μπακούρος Β., *Η χριστιανική Αγάπη και η ελευθερία του προσώπου*, https://www.oodegr.com/oode/dogma/agapi_elefth1.htm (ανάκτηση 31/05/2023).

Μπερντιάεφ Ν., <https://t.ly/MvCTT> (ανάκτηση 29/04/2023).

Νέα Κωμωδία, Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα, <https://www.greek-https://tinyurl.com/3nkucu6x> (ανάκτηση 17/12/2022).

Νεϊγί-συρ-Σεν, <https://tinyurl.com/y2x4nnrt>

(ανάκτηση 30/04/2023).

New Deal, https://el.wikipedia.org/wiki/New_Deal

(ανάκτηση 17/03/2023).

Παλακτσόγλου Μ., *Γιώργος Θεοδοκάς: “ταξίδι” και μυθασχολία*, <https://tinyurl.com/4cukempv>

(ανάκτηση 19/01/2023).

Πανσλαβισμός, <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CE%B1%CE%BD%CF%83%CE%BB>

[%CE%B1%CE%B2%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82](https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%B1%CE%B2%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82)

(ανάκτηση 23/03/2023).

Πλάτωνος *Γοργίας*, <https://el.wikisource.org/wiki/%CE%93%CE%BF%CF%81%CE%B3%CE>

[%AF%CE%B1%CF%82_\(%CE%A0%CE%BB%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD\)](https://el.wikisource.org/wiki/%CE%93%CE%BF%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1%CF%82_(%CE%A0%CE%BB%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD))

(ανάκτηση 25/02/2023).

Πλάτωνος *Πολιτεία (371c-373c)*, Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα, <https://t.ly/Tqrm>

(ανάκτηση 25/02/2023).

Ταγκόρ Ρ.,

<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A1%CE%B1%CE%BC%CF%80%CE%B9%CE%BD%CF>

[%84%CF%81%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CE%B8_%CE%A4%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CF%8C%CF%81](https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A1%CE%B1%CE%BC%CF%80%CE%B9%CE%BD%CF%84%CF%81%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CE%B8_%CE%A4%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CF%8C%CF%81)

(ανάκτηση 12/05/2023).

Salle Christophe Dumont: présentation, <https://tinyurl.com/48vrutbn> (ανάκτηση 23/03/2023).

Σημάδια αλλαγής στη Ρωμαϊκή Εκκλησία, *Το Βήμα*, 24-11-2008, <https://tinyurl.com/mw5mk379>

(ανάκτηση 22/04/2023).

Σκήτη Αγίας Τριάδος, <https://tinyurl.com/2hu65wsh>

(ανάκτηση 27/05/2023)

Σχέδιο Μάρσαλ, <https://t.ly/G-MkU>

(ανάκτηση 11/03/2023).

Τα ετυμολογικά τού πολέμου,

<https://www.babiniotis.gr/lexilogika/etimologika/89-63-6-4-2003>

(ανάκτηση 19/01/2023).

ΤζιόβαςΔ., Πολιτιστικός Θησαυρός της Ελληνικής Γλώσσας, *Η μυθιστορηματική πορεία του Γιώργου Θεοτοκά. Άτομο, Ιστορία, Μεταφυσική. Γιώργος Θεοτοκάς(1905-1966). Εκατό χρόνια από τη γέννησή του*, <http://www.potheg.gr/ProjectDetails.aspx?Id=1354&lan=1>

(ανάκτηση 17/12/2022).

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, *Κρατικά Λογοτεχνικά Βραβεία 1957,*

<https://tinyurl.com/yc4cckek>,

(ανάκτηση 30/10/2022).

Bergson, H., *Η φιλοσοφία της ενορατικής προσπάθειας*, <https://tinyurl.com/4tdert9s>

(ανάκτηση 23/12/2022).

Χρυσοσπηλιώτισσα – Κοίμηση Θεοτόκου, <https://www.pemptousia.gr/2019/03/chrisospiliotissakimisi-theotokou/>

(ανάκτηση 23/03/2023).

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει ως αντικείμενο μελέτης τη φιλοσοφία της ζωής μέσα από το βίωμα των βασικών χαρακτήρων του μυθιστορήματος του Γιώργου Θεοτοκά *Ασθενείς και Οδοιπόροι* και επικεντρώνεται κυρίως στην περίπτωση του Μαρίνου Βελή.

Μέσα από την παρουσίαση αυτών των χαρακτήρων του μυθιστορήματος αλλά και από το σύνολο της ανάλυσης, γίνεται αντιληπτή η επιρροή του συγγραφέα από τον Ανρί Μπερξόν, τον Βίλχελμ Ντίλταϊ και τον Ιωάννη Συκουτρή. Επίσης, καταδεικνύεται η πίστη του συγγραφέα στην προσπάθεια αντίστασης των ανθρώπων απέναντι στην προδιαγεγραμμένη μοίρα τους, μέσα από ένα ταξίδι πνευματικής ανέλιξης, κατά το οποίο βρίσκουν τελικά το νόημα της ζωής τους με πρόταγμα την αγάπη και την πίστη στο πρόσωπο του ανθρώπου. Η εργασία δομείται στους εξής άξονες:

Στα βιογραφικά στοιχεία του συγγραφέα, με κεντρική ιδέα την κατανόηση από μέρους του αναγνώστη των γεγονότων που κατά τη γνώμη μας σημάδεψαν τη ζωή του Γιώργου Θεοτοκά· στην παρουσίαση βασικών ιδεών του Βίλχελμ Ντίλταϊ και του Ανρί Μπερξόν, αλλά κυρίως στην ανάλυση της *Φιλοσοφίας της Ζωής* του Ιωάννη Συκουτρή· στις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες της εποχής που ώθησαν τον συγγραφέα στη συγγραφή του μυθιστορήματος· στην προσέγγιση και ανάλυση των βασικών χαρακτήρων του μυθιστορήματος, στην οποία δίδεται έμφαση· στην παράλληλη παρουσίαση των απόψεων του συγγραφέα και του Μαρίνου Βελή, με στόχο την ανάδειξη αυτού που ο ίδιος ο συγγραφέας είχε αναφέρει σχετικά με την επιθυμία του να μεταφέρει απόψεις και προβληματισμούς του μέσω ενός μυθιστορηματικού χαρακτήρα· στην προβολή, μέσω της παρουσίας του μοναχού Τιμόθεου, της στροφής του συγγραφέα προς την Ορθοδοξία και της πεποίθησής του για την αναγκαιότητα της ύπαρξης της έννοιας της αγάπης ως στόχου ζωής, έννοια η οποία και αναλύεται.

Διαβάζοντας κάποιος την εργασία, μπορεί να οδηγηθεί στην ίδια διαπίστωση που οδηγηθήκαμε κι εμείς: την επίδραση που ασκεί ένα λογοτεχνικό έργο στον ψυχισμό του αναγνώστη. Μέσα από την ταύτιση, τη συναισθηματική λύτρωση και την κατανόηση των μυθιστορηματικών χαρακτήρων, ο αναγνώστης μπορεί να οδηγηθεί στην προσωπική του ανάπτυξη, μέσα από την αναδημιουργία του κειμένου και τη εξεύρεση της δικής του φιλοσοφίας της ζωής.

Λέξεις κλειδιά: Γιώργος Θεοτοκάς, *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, Χαρακτήρες, Μαρίνος Βελής, Φιλοσοφία της ζωής.

Abstract

The present diplomatic work has as its subject the philosophy of life through the experience of the main characters of George Theotokas' novel *Patients and Wayferers* and focuses mainly on the main character Marinos Velis.

The influence of the author by Henri Berxon, Wilhelm Dilthey and John Sukoutris is being perceived through the presentation of these characters in the novel and through the analysis as a whole. It also demonstrates the author's belief in people's effort to resist their prescribed fate, through a journey of spiritual evolution, finally finding the meaning of their lives. The work is structured along the following axes:

In the biographical data of the author, with the central idea, the reader's understanding of the events that in our opinion marked the life of George Theotokas. In the presentation of key ideas by Wilhelm Dilthey and Henri Berxon, but mainly in the analysis of the Philosophy of Life of John Sukoutris. The social and political conditions of the time, that prompted the author to write the novel. The work attempts to approach and analyze the key characters of the novel. In the parallel presentation of the views of the writer and Marinos Velis, aiming to highlight what the author himself had mentioned about his desire to convey his views and reflections through a fictional character. In the presentation, through the analysis of the monk Timothy, of the author's turn towards Orthodoxy and his belief in the necessity of the existence of the concept of love as a goal in life, concept which is analyzed.

Reading the work, one can have the same observation we have made: the influence of a literary work on the psychology of the reader. Through the identification, emotional redemption and understanding of fictional characters, the reader can be driven to his personal development, through the re-creation of the text and finding his own philosophy of life.

Key words: George Theotokas, *Patients and Wayferers*, Characters, Marinos Velis, Philosophy of life.